

ISSN 0354-6039

UDK 80+82(05)

RIJEČ

Časopis za nauku o jeziku i književnosti

Nova serija, br. 1

Nikšić, 2009.

RIJEČ

Journal of studies in language and literature

New series No 1

Nikšić, 2009.

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Marko CAMAJ (Nikšić), **Bojka ĐUKANOVIĆ** (Nikšić), **Rajka GLUŠICA** (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Pasquale GUARAGNELLA** (Bari), **Vesna KILIBARDA** (Nikšić), **Marija KNEŽEVIĆ** (Nikšić), **Rade KONSTATINOVIĆ** (Beograd), **Dragan KOPRIVICA** (Nikšić), **Peter PRESTON** (Nottingham), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić), **Svein MONNESLAND** (Oslo), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Lidija TOMIĆ** (Nikšić), **Boguslaw ZIELINSKI** (Poznanj)

Glavni urednik
Rajka GLUŠICA

Sekretar
Milena IVANOVIĆ

Nikšić, 2009.

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI (I)

Zorica RADULOVIĆ	
Povodom jednog pitanja: Ima li što na crnogorskom jeziku?	9
Rajka GLUŠICA	
Jezička politika u Crnoj Gori	15
Draško DOŠLJAK	
Onomastikon Crne Gore u Onomastičkim priložima	31
Tatjana RADANOVIĆ-FELDBERG	
Putovanje Srbije u Evropu na Đinđićevim metaforama	43
Mihailo POPOVIĆ	
Finalni konsonanti u francuskom – istorijski pregled	61
Julija NENEZIĆ	
Teorija udžbenika i njeno značenje za konstruisanje visokoškolskog udžbenika stranog (ruskog) jezika	81

RASPRAVE I ČLANCI (II)

Gregory MASON	
Značaj književnosti – nekad i sad	95
Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ	
Transformacija i transfiguracija globalnih simbola u Njegoševoj poeziji	109
Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ	
Estetika istoka i etika zapada u djelu Orhana Pamuka	133
Aldona SZUKALSKA	
Kulturološke ikone i demistifikacija mita o izvanrednom slovenskom svetu na primeru proze Miodraga Bulatovića	147
Aleksandra NIKČEVIĆ-BATRIĆEVIĆ	
Another Kind of Descent: The Example of Byron	161
Milica SPREMIĆ	
Linear and Cyclical Patterns of Time in Sir Thomas Malory's <i>Le Morte D'Arthur</i>	171
Milena IVANOVIĆ	
Organizacija vremena i prostora u romanu Nevidbog	183

PRIKAZI

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ	
Tumačenje kao model kristalne rešetke	197
Sanja CRNOGORAC	
O jezičkim varijetetima i nacionalnim identitetima nakon dezintegracije Jugoslavije	203
Milena MRDAK-MIĆOVIĆ	
Dva vrijedna priloga anglistici	213

HRONIKA

Julijana VUČO, Biljana MILATOVIĆ	
Od ideje do tradicije. Nikšićki naučni skup metodičara nastave jezika i književnosti	221
Marija KNEŽEVIĆ	
Međunarodne anglističke konferencije na Filozofskom fakultetu u Nikšiću	233
Milena IVANOVIĆ	
Prvi međunarodni slavistički skup Njegoševi dani	237

IN MEMORIAM

Dragan KOPRIVICA	
In memoriam Miladin Vuković	247
Вук ЦЕРОВИЋ	
Сјећање Слободан Калезић	251
Vladimir VOJINOVIĆ	
In memoriam Vojislav Nikčević	255

UZ PRVI BROJ NOVE SERIJE ČASOPISA RIJEČ

Riječ je časopis *Instituta za jezik i književnost* Filozofskog fakulteta u Nikšiću. *Institut* je osnovan je 1993. godine radi organizovanja naučnog rada iz oblasti nauke o jeziku i književnosti. Naučno istraživanje se sprovodilo u okviru projekata za oblasti srpskohrvatskog, engleskog i ruskog jezika, koji su se tada na posebnim odsjecima izučavali na Fakultetu. Danas *Institut* okuplja nastavnike i saradnike koji rade na sedam studijskih programa: za crnogorski, srpski, engleski, ruski, italijanski, francuski i njemački. Očigledno da je *Institut* u šesnaest godina postojanja proširio oblasti istraživanja i veoma se kadrovski osnažio i podmladio. *Institut* ima trideset doktora nauka i nešto više od tog broja magistara. Ove brojke jasno pokazuju da je naučni potencijal *Instituta* veliki te da je neophodno postojanje časopisa u kojima bi se publikovali rezultati naučnih istraživanja članova *Instituta*, kao i stručnjaka sa drugih univerziteta i instituta koji se bave lingvistikom i naukom o književnosti.

Prvi broj **Riječi** izašao je 1995. godine i to je bio jedini časopis za nauku o jeziku i književnosti u Crnoj Gori. Časopis je u dvobrojevima kontinuirano izlazio do 2005. godine a uređivali su ga: prof. dr Zorica Radulović, prof. dr Novo Vuković i prof. dr Miladin Vuković. Nakon trogodišnjeg prekida u izlaženju, shvatajući značaj glasila ovakvog profila i potrebu koja se u našoj naučnoj zajednici osjeća za jednim takvim časopisom, u *Institutu* smo tokom 2008. godine započeli aktivnosti na pokretanju nove serije časopisa. U želji da napravimo ugledan časopis sa međunarodnom distribucijom, izabrana je nova međunarodna redakcija u kojoj su eminentni naučnici iz lingvistike i nauke o književnosti. Vodeći računa o tradiciji, utvrđena je koncepcija časopisa, stalne i povremene rubrike, zatim, obavezno anonimno recenziranje rukopisa i čitav niz tehničkih i drugih pravila i standarda koji su uobičajeni za naučna glasila.

Poslije veoma ozbiljnog angažmana svih članova Redakcije, prvi broj nove serije **Riječi** je pred vama. Trudićemo se da nova serija našeg časopisa bude naučno glasilo od ugleda i međunarodnog značaja.

Urednica Riječi

RASPRAVE I ČLANCI

(I)

Zorica RADULOVIĆ (Nikšić)

POVODOM JEDNOG PITANJA: IMA LI ŠTO NA CRNOGORSKOM JEZIKU?

U ovom radu autorka ukazuje na jednu neobičnu pojavu a to je negiranje crnogorskog jezika od pisaca koji su svoj uspjeh postigli upravo pišući na crnogorskom jeziku. U radu se ističe i činjenica da je Crna Gora dala čitavu plejadu veoma uglednih lingvista čiji je maternji jezik crnogorski, koji su svoje naučne karijere većinom gradili izvan Crne Gore a neki od njih veoma su negativno govorili o crnogorskom jeziku.

Ključne riječi: crnogorski jezik, pisci, lingvisti, negiranje.

Jednog prijepodneva dok sam stajala ispred ulične tezge knjiga na nikšićkom trgu, zagledana u njihove naslove, prelistavajući ih, čitajući sadržaje i zaokupljena time u jednom trenutku čula sam pitanje: Ima li što na crnogorskom jeziku? Trgla sam se, podigla pogled sa knjiga i okrenula se. Znala sam da je ta aluzija upućena meni. Mimo ove ulične knjižare prolazio je čovjek sa zajedljivim osmijehom, koga znam iz viđenja, ponekad se pozdravimo na ulici, znam i čime se bavi ali neću odati ko je. Nijesam ništa odgovorila jer shvatila sam – bilo bi uzalud. Samo sam pomislila: Bože, pa zar taj jadničak ne zna šta sve ima na crnogorskom jeziku. Zar ne zna da su još u 16. vijeku a pogotovu u 17. i 18. Paštrovske isprave iz današnjeg Crnogorskog primorja pisane na narodnom crnogorskom jeziku, da je vladika Vasilije Petrović pisao na crnogorskom narodnom jeziku sredinom 18. vijeka, da je Petar I Petro-

vić Njegoš bio Vukov preteča u Crnoj Gori pišući svoje poznate Poslance na čistom narodnom jeziku, da je genijalni Petar II Petrović Njegoš, koji je naša „luča mikrokozma“ i pred kojom smo svi samo tanke svjećice, svoja kapitalna djela napisao na crnogorskom jeziku. Pored Njegoša to su isto učinili dva njegova najznačajnija savremenika Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov Popović. Crnogorskim narodnim jezikom pisali su i Peraštanin Andrija Zmajević, vojvoda Anto Daković, Vuk Vrčević, Stevan Perović Cuca, Marko Car, Luka Jovović, Novica Kovačević, Savo Vuletić... Ne želim nabrajati sve druge pisce koji su svoja djela pisali na crnogorskom jeziku.

U novije vrijeme to više nego uspješno rade Matija Bećković i Miro Vuksanović. Ova dva nesumnjivo velika pisca, jedan pjesnik i drugi prozaista, nadareni duhom malene Crne Gore, svoja vrhunska ostvarenja pišu upravo crnogorskim jezikom, tačnije crnogorskim regionalnim govorima. Matija rovačkim, a Miro krnjojelskim. Upotrebom tih govora i opisivanjem života koji je njima označen i oblikovan postali su hvaljeni, poznati, slavni, priznati. Dobijaju nagrade i druga priznanja. Mnoga od njihovih djela bila bi teško prevodiva upravo zbog toga osobitog jezika i još osobenijeg načina života i filozofije bitisanja koji je njima oslikan. Čak ni na srpski jezik, na ekavsku varijantu, neka od njihovih djela ne bi bilo moguće prevesti (Matijina poema **Ćeraćemo se još**). Bez tog jezika u kome je pohranjena istorija jednog naroda i kojim je izrečena vizija kolektivne sudbine pitanje je da li bi Matija i Miro bili ono što jesu. „Ko ima hljeba i jezika, sve ima i kad ništa nema“ – govorio je Matija. Prema njegovom mišljenju: „U govoru je akumulirana mudrost vremena, sve što je trebalo zapamtiti. U govoru je sva usmena civilizacija ovoga naroda“. Za Mira Vuksanovića jezik je „ime i prezime svakog pisca, jezik je rodni list svakog pisca i pisac nema bolje i tačnije isprave, nema šta drugome pokazati kada hoće da kaže ko je i odakle je.“

U njihovim knjigama nesumnjive (pored ostalih) leksičke vrijednosti stanuje i živi, čini se još samo u njima, jezik iz nekog svijeta koji je minuo. Oni su kreativni arhivari drevnih riječi i njihovih značenja. Za obojicu bi u potpunosti mogla značiti opaska jednog kritičara koji je

za Mira kazao „ne znam da li je neko obavio tako važno i kreativno putovanje do svog zavičaja.“ Rovca i Semolj su realiteti pjesnikovih i piščevih zavičajnih topografija u kojima je jedini medij u kome su se čuvali tragovi narodnog genija bio jezik. To su najčešće riječi koje postoje samo u tom omeđenom i zazidanom svijetu i koje samo u tom svijetu nešto i znače. Otuda se u potpunosti potvrđuje misao Ebnera-Ešenbaha: „Duh nekog jezika najjasnije se očituje u njegovim neprevodivim riječima.“

S obzirom na to da su svoja najbolja ostvarenja napisali upravo izvornim maternjim jezikom, ma koliko negirali i nipodoštavali crnogorski jezik, Mirove i Matijine riječi duguju krvnu grupu, svoj glas i lik zemlji u kojoj su rođene – Crnoj Gori. To je i Mirov i Matijin životni i spisateljski dug.

Malena Crna Gora, jedna od najmanjih evropskih zemalja i najstarijih na Balkanu, svojim duhovnim bićem nadahnjivala je i nadahnjuje mnoge umove i mnoge duhove uopšte. Razne profile naučnika i mnogobrojne umjetnike: književnike, slikare, vajarke. Od naučnika zadržala bih se ovdje, s posebnim razlogom, na jezičke stručnjake – na lingviste. Crnogorsko podneblje rađa ljude s istančanim sluhom i osjećajem za jezik i ima plejadu istaknutih lingvista. Počecu s mojim zavičajcima. Moj bliski komšija je bio višestruko nadareni lingvista – anglista Vladimir Sekulić, zatim tu je Orjelučanin Radosav Bošković, komparativista i paleoslavista, naučnik matematičke preciznosti i konciznog izraza, za koga je Aleksandar Belić kazao da je jedna od najumnijih glava u nas i u svijetu. A Beliću se mora vjerovati jer je sam sobom činio čitavu lingvističku školu. Zatim tu je Drago Ćupić, Zagarčanin, sve do nedavno direktor Instituta za srpski jezik pri SANU, koji je dijalektološki (*Govor Bjelopavlića, Osnovne osobine govora Pljevalja*) i opštelingvistički bibliograf. Dva čuvena Durmitorca, akademik Branislav Ostojić, koji je kao sjajan student mogao ostati u Beogradu za asistenta Mihailu Stevanoviću, ali se vratio u Crnu Goru, i tu djeluje baveći se čitavog života crnogorskom jezičkom problematikom iz čega je proisteklo dvadesetak knjiga (između ostalih *Jezik Petra I Petrovića i Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza*). Prije 25 godina bio je jedini lingvista u Crnoj

Gori dok danas, zahvaljujući u velikoj mjeri njemu, u Crnoj Gori djeluje nešto više od 20 lingvista, 9 doktora nauka, a ostalo su magistri. Drugi Durmitorac je Dragomir Vujičić, ne tako poznat u Crnoj Gori jer je gotovo čitav radni vijek proveo u Bosni i Hercegovini. Međutim, tamo je ostvarivao značajnu ulogu, bio savjetnik za lingvistička ispitivanja pri Akademiji nauka i umjetnosti BiH i saradnik u mnogim dijalektološkim atlasima (najznačajniji: Opšteslovenski i Karpatski). Značajno je i njegovo angažovanje u Crnoj Gori gdje je kao predsjednik Odbora za jezik CANU intenzivirao rad u oblasti dijalektologije i onomastike. Tu je i Radomir Aleksić čija je opšta specijalnost bila istorija jezika, zatim Mihailo Stevanović, kodifikator savremenog srpskohrvatskog jezika koji je opisao istočnocrnogorske govore, zatim, novosadski lingvisti: Mitar Pešikan, Dragoljub Petrović, dijalektolog (*Glasovni sistem rovačkog govora*) i Mato Pižurica, dijalektolog (*Govor okoline Kolašina*) i istoričar jezika (*Jezik Andrije Zmajevića*). Pešikana odlikuje najbolje urađena monografija o crnogorskim narodnim govorima (*Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*), a bio je neumorni istraživač i jedan od najvećih naših pravopisaca. Tu je i nezaobilazni Jovan Vuković, Pivljanin, sa monografijom *Govor Pive i Drobunjaka*, koji je u sebe upio sve osobine ovog čudesnog podneblja, jer Piva je raritet u svijetu. Sa oko 4000 stanovnika mala Piva ima 180 doktora nauka i 120 univerzitetskih profesora. Moglo bi se reći da je Piva i sva Crna Gora. E, upravo iz tog kraja je Jovan Vuković koji je osnivač Filozofskog fakulteta u Sarajevu, i koji je na tom fakultetu u nedostatku lingvističkog kadra predavao sve jezičke discipline. Vukovićev talenat je tražio širinu i višepplanost interesovanja. Pored lingvistike uspješno se bavio i stilistikom i prema mišljenju Milije Stanića bio je pravi naučnik – filozof. Interesantno je pomenuti da je Jovan Vuković jedno vrijeme bio i Belićev asistent. Njemu je Belić povjeravao pronalaženje nekih primjera potrebnih za predavanja, naročito kada je bila riječ o akcentima i dijalektima. Tada bi on čitao tekst što upućuje na činjenicu da je Belić imao više povjerenja u Vukovićev nego u sopstveni izgovor.

Branko Miletić, koji je takođe jedan od značajnih crnogorskih lingvista, opisao je crmnički govor, ali prema mom mišljenju značajniji je

zbog toga što je opisao izgovor naših glasova. U njegovom djelu iz eksperimentalne fonetike, prema mišljenju Mile Stojnić, uočljivo je da je Miletić svoje zaključke o našim akcentima donosio na osnovu izgovora Belićevih asistenata Petrašina Nikitovića i Jovana Vukovića. Cijela jedna grupa saradnika na katedri za srpski (srpskohrvatski) jezik bila je iz stare Hercegovine i Crne Gore što nije bilo nimalo slučajno već je, kako to Branko Miletić u jednoj svojoj fusnoti kaže, u njih bio najčistiji izgovor naših glasova i dobro sačuvan u prirodnoj, živoj upotrebi naš četvoroakcenatski sistem. Pri izučavanju fonetskih obilježja glasova i danas se služimo Miletićevim ispitivanjima i rezultatima. Zatim, tu je i Milija Stanić koji je napisao monografiju *Uskočki govor* i najbolje urađen rječnik narodnih govora *Uskočki rečnik*. Dalje imamo Gojka Ružičića (*Akcentni sistem pljevaljskog govora*) historičara jezika, Danila Vušovića, koji se na razne načine bavio Njegoševim djelom, opisujući Njegošev jezik (*Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*), priređujući Njegoševa cjelokupna djela, ali i dijalektologijom. Napisao je monografiju *Dijalekat Istočne Hercegovine* u kojoj je opisao govore sjeverozapadne Crne Gore. Tu su Luka Vujović koji je opisao govor Mrkovića i dvojica lingvisti rusista – Radmilo Marojević i Predrag Piper, zatim i Drobnijak Mihailo Šćepanović, onomastičar. Pomenućemo i Petra Sladojevića koji se bavio savremenim srpskohrvatskim jezikom i Vasa Tomanovića koji se bavio akcentologijom i leksikologijom. Ne možemo zaobići ni Miodraga Lalevića, niti dvije lingvistkinje Milicu Radović-Tešić i Jelicu Jokanović-Mihajlov.

Apsurd je što su upravo neki od pobrojanih najveći negatori crnogorskog jezika, što ga nipodaštavaju, nazivaju nemuštim jezikom, tzv. crnogorskim, crnogorskim pod navodnicima, dijalekatskim, pokrajinskim i regionalnim, rustičnim, ruralnim, seljačkim. Često ga ruže, rugaju mu se i ismijavaju. Sprdaju se terminu maternji jezik, a maternji jezik postoji u svakom narodu. Jer, to je onaj jezik koji se rađa sa čovjekom, u vlastitom domu. To je onaj jezik koji smo prvi put, iz ustiju svoje majke čuli. U svakom narodu taj jezik sretamo pod različitim nazivima: родной язык, lingua patriae, lingua materina, sermo patrius i sl. I sam Vuk je pravdajući se zašto je uzeo „južno narječje“ za osnovu

književnog jezika rekao, parafraziram: zato što je to narječje koje sam prvi put iz ustiju svoje majke čuo; što mi ono i sad milije i ljepše zveči nego neko drugo.

Stoga je i tužno i ružno što su se neki lingvisti iz Crne Gore, a koji djeluju u drugim sredinama, odrodili, ne priznaju svoj maternji jezik i ne nazivaju ga onako kako treba, dakle prema državi Crnoj Gori jer prema Humboltu „jezik je domovina, tj. zavičaj svakog čovjeka“ i prema narodu kojemu pripada i koji se njime koristi. Stoga dužni su lingvisti iz Crne Gore, ma gdje se nalazili, poštovati i uvažavati, priznavati svoj maternji jezik, jer „jezik je domovina“ a domovina je kao majka. Duguju svi oni svojoj majci, Crnoj Gori, dužni su joj priznati roditeljstvo jer su tu nastali i ugledali nad sobom oči svoje majke, duguju joj jer su tu obdareni izvanrednim sluhom i osjećajem za jezik, duguju joj jer to im je zavičaj u prostoru i vremenu, duguju joj kao i svi ostali što se nadahnuti duhovnim bićem Crne Gore iskazuju i djelom ostvaruju na mapi svojega doba.

Radulovic Zorica

ON THE OCCASION OF A QUESTION: IS THERE ANYTHING IN MONTENEGRIN?

Summary

This paper, written in the style of an essay, deals with an unusual phenomenon: denying of the Montenegrin language by the writers who succeeded by writing in it. The author points out the fact that Montenegro has given an eminent group of linguists whose mother language is Montenegrin but who didn't live and build their carriers in Montenegro and spoke negatively about their mother language.

Rajka GLUŠICA (Nikšić)

JEZIČKA POLITIKA U CRNOJ GORI

U ovom radu autorka se bavi tumačenjima i shvatanjima pojma jezička politika kao i odnosom jezičke politike prema drugim sociolingvističkim fenomenima, prije svega prema jezičkom planiranju i standardizaciji. Nakon teorijskog dijela autorka posvećuje pažnju makronivou jezičke politike u Crnoj Gori, posebno jezičkoj politici *de iure*.

Ključne riječi: jezička politika, jezičko planiranje, standardizacija, crnogorski jezik.

1. Iako u svakoj društvenoj zajednici i državi postoji neka vrsta jezičke politike jer ljudi svjesno ili nesvjesno utiču na jezik i njegov status, iako taj proces ima prilično dugu tradiciju, naučni i teorijski pristupi jezičkoj politici i jezičkom planiranju su recentni i poklapaju se sa razvojem sociolingvistike, a to su 60-e godine XX vijeka. Zanimljivo je i to da pojam jezičke politike, uprkos intenzivnim bavljenjem i interesom brojnih jezičkih stručnjaka, posebno zapadnih, još uvijek nema jasno određenih definicija pojedinih fenomena, niti preciznih i opšteprihvaćenih sistematizacija. U ovom radu ćemo predstaviti neke od najuticajnijih teorija i stavova prema jezičkoj politici, definisanju te pojave i shvatanju njenog odnosa prema drugim sociolingvističkim fenomenima.

2. Tipično sociolingvistički pojam *jezička politika* u literaturi različito se definiše i tumači, kao i odnos jezičke politike prema pojmovima

jezičko planiranje i standardizacija jezika. Uglavnom dominiraju stavovi da je jezička politika hijerarhijski nadređena pomenutim dvama pojmovima. Jezička politika se najčešće definiše kao politika nekog društva u oblasti jezika ili kao skup principa, stavova i odluka u kojima se ogleda odnos te društvene zajednice prema verbalnom repertoaru kojim raspolaže¹; ili se jezička politika određuje kao skup racionalnih i uglavnom institucionalizovanih postupaka kojima neko društvo utiče na jezičke oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima².

D. Brozović smatra da je jezička politika *ukupnost raznih ideja, djelatnosti i postupaka kojima države i druge političke snage (stranke, oslobodilački pokreti, itd.) nastoje postići određene svoje ciljeve na jezičnom polju*³. Milan Šipka obuhvatnije i preciznije definiše ovaj sociolingvistički fenomen, smatrajući da je *jezička politika teorijski fundirana, smišljena i institucionalizovana djelatnost kojoj je svrha (1) da se, u skladu s ideološkim opredjeljenjima i usvojenom opštom politikom, proklamovanjem načela, utvrđivanjem konkretnih stavova i donošenjem mjerodavnih odluka, reguliše javna upotreba jezika (tačnije: jezikā ili jezičkih varijeteta) u određenoj društvenoj zajednici, odnosno pojedinim oblastima društvenog života: administraciji, medijima, sudstvu, školstvu, vojnim formacijama i drugdje, i 2. da se podstaknu, načelno usmjere i konkretnim mjerama podrže procesi jezičkog planiranja i jezičke standardizacije kako bi se jezik ljudskog kolektiva kome služi izgradio i razvio kao efikasan instrument javne komunikacije i stvaralaštva i tako uspješno riješili problemi njegovog funkcionisanja*⁴.

¹ Ranko Bugarski, *Pogled na jezičku politiku i jezičko planiranje u Jugoslaviji*, Kulturni radnik 1, Beograd, 1986, str. 23–28.

² Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 8.

³ Dalibor Brozović, *O općoj tipologiji jezičnih politika i o načelima i uvjetovanostima politike u jugoslavenskoj zajednici*, u „Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji“, ur. Vera Vasić, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1990, str. 7.

⁴ Milan Šipka, *Jezik i politika, Sociolingvističke analize*, Beogradska knjiga, Beograd, 2006, str. 21.

U ovoj definiciji jasno je istaknuto da se jezička politika jednog društva vodi u skladu sa ideologijom i opštom politikom toga društva, te da je to institucionalizovana i dobro osmišljena djelatnost. Pored toga u definiciji se ističu dva cilja jezičke politike, a to su 1. da reguliše javnu upotrebu jezika i pisama u multietničkim društvima i 2. da usmjeri i podrži procese jezičkog planiranja i standardizacije.

Veza između vladajuće politike i jezičke politike potvrđuje i Predrag Piper u svojoj definiciji u kojoj stoji: *Jezička politika deo je ukupne kulturne, prosvetne, nacionalne, unutrašnje i spoljašnje politike koju vodi neka vlast s odgovarajućim ovlašćenjima*⁵. Dakle, jezička politika je dio opšte politike jednog društva, što dalje implicira da će manje ili više demokratska društva imati manje ili više demokračičnu jezičku politiku. Međutim, politička dimenzija jezičke politike najviše se očitava u domenu jezičke ideologije sa četiri osnovna tipa: 1. jezička asimilacija (nastojanje da svi govornici koriste jedan idiom), 2. jezički pluralizam (podržavanje jezičke raznolikosti), 3. vernakularizacija (uzdizanje autohtonog idioma na nivo javne komunikacije), 4. internacionalizacija (uzimanje neautohtonog jezika za sredstvo javne komunikacije)⁶.

3. Odnos između jezičke politike, jezičkog planiranja i standardizacije hijerarhizovan je upravo ovim redom. Dakle, pojam jezičkog planiranja objašnjava se kao konkretizacija jezičke politike, nadređen je pojmu standardizacije koja se posmatra kao proces dobijanja standardnog jezika. Standardizacijski proces treba sagledavati kao dio jezičkog planiranja tvrdi se u klasičnim sociolingvističkim radovima⁷, a kad nas se ta činjenica ponekad nedovoljno ističe.

⁵ Predrag Piper, *Srpski jezik između velikih i malih jezika*, Beogradska knjiga, Beograd, 2003, str. 84.

⁶ Ova podjela jezičke ideologije J. Cobarrubiasa preuzeta je iz D.Škiljan, *Jezična politika*, str. 18.

⁷ Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge 1996; Sue Wright, *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*, Pelgrave Macmillan, New York, 2004.

Postoje različita shvatanja odnosa između *jezičke politike* i *jezičkog planiranja*⁸. Jedno, po kojem se ta dva pojma tretiraju potpuno različitim, pri čemu jezička politika znači *postupanje sa jezikom*, a jezičko planiranje *djelovanje u jeziku*; i drugo, ova dva područja bavljenja jezičkim fenomenom sažimaju se u jednu, skoro jedinstvenu djelatnost⁹, što se najbolje ogleda u anglosaksonskoj lingvistici koja izjednačava jezičku politiku sa jezičkim planiranjem¹⁰.

Pored ovih krajnje suprotnih, interesantano je shvatanje i pojednostavljeni prikaz cjelokupnog procesa jezične politike koji ističe dva nivoa tog procesa: 1. **makronivo** (predstavlja jezičku politiku de iure ili ukupnu državnu legislativu i zakonske odredbe kojima se reguliše status jezika) i 2. **mikronivo** (jezičko planiranje koje se sastoji od: *planiranja statusa* – afirmacija jezika i njegova nominacija i *planiranja korpusa* – kodifikacija norme)¹¹. Ti nivoi predstavljaju u stvari dvije faze stvaranja jezičkog standarda kao jednog od važnijih ciljeva svake jezičke politike.

3.1. Što se tiče planiranja jezika kod nas se ustalio Radovanovićev *idealni model* toga procesa u obliku kruga od deset etapa: 1. selekcije – odabiranja 2. deskripcije – opisivanja, 3. kodifikacije – propisivanja, 4. elaboracije – razrađivanja, 5. akceptuacije – prihvatanja, 6. implementacije – primjenjivanja, 7. ekspanzije – širenja, 8. kultivacije –

⁸ Umjesto termina jezičko planiranje lingvisti koji su se bavili ovom problematikom D. Škiljan, M. Radovanović i Lj. Rajić koriste termin *palniranje jezika*: Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, str. 40; Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Sojanovića, Sremski Karlovci-Novu Sad, 2004. str. 21–36; Ljubiša Rajić, *Teorijske osnove planiranja jezika*, u „Jezik u savremenoj komunikaciji“, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1983. str. 174–194.

⁹ O tome više u knjizi M. Radovanovića, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci-Novu Sad, 1997, str.17–39.

¹⁰ David Crystal, *Dictionary of Language*, University of Chicago Press, Chicago, 2001.

¹¹ Maciej Czerwinski, *Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: Izabrani prilozi*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić. Disput, Zagreb, 2009, str.11–29.

njegovanja, 9. evaluacije – vrednovanja i 10. rekonstrukcije – prepravljjanja¹², koje zatvaraju, ali i otvaraju ukupan proces planiranja jezika. Ovih deset faza u procesu planiranja jezika D. Škiljan razvrstava tako da neke etape pripadaju domenu *planiranja statusa* (akceptuacija, implementacija, ekspanzija i kultivizacija), a druge *planiranju korpusa* (deskripcija, kodifikacija, elaboracija, evaluacija i rekonstrukcija). Etapa selekcije bi predstavljala kariku između planiranja statusa i planiranja korpusa¹³.

3.2.. *Planiranje statusa* jezikā može biti i eksplicitni dio jezičke politike, naročito u višejezičkim društvenim zajednicama, i ono je samo djelimično lingvistički postupak. Planiranje statusa se zasniva na relevantnim lingvističkim podacima ali sam čin odabira jezikā ili idioma prije svega je političko pitanje. Tako o planiranju statusa, iako se njime prethodno bave lingvističke naučne ustanove, odlučuju politička tijela, regulišući pitanje statusa jezikā političkim rješenjima, često u formi pravnih akata: ukaza, odluka, zakona...

3.3. *Planiranje korpusa* je kako se u lingvističkoj literaturi navodi *najlingvističkiji aspekt jezičke politike*¹⁴ u koji spadaju procesi: *grafizacije*, *standardizacije* (normiranje i kodifikacija) i *modernizacije*¹⁵. Dakle, jasno je da je planiranje korpusa pojmovno šire od standardizacije iako se ponekad ta dva pojma izjednačavaju. U lingvističkoj literaturi postoje različita tumačenja i viđenja ova dva postupka s tim što se može reći da je standardizacija, u bilo kom obimu se shvatala, najrazvijenija dimenzija planiranja korpusa.

Standardizaciji prethodi grafizacija, jer proces standardizacije počinje sa jezikom pismenosti, a modernizacija dolazi u završnoj fazi jezičkog planiranja. Modernizacija, iako se uviđa neprikladnost termina, shvata se kao proces kojim se već normiran jezik na leksičkom planu čini pogodnim i primjerenim za praćenje savremenih društvenih,

¹² Milorad Radovanović, *Jezičko planiranje - normiranje jezika - standardni jezik*, u knjizi *Sociolingvistika*, Biblioteka XX vek, BIGZ, Beograd, 1979. str. 83–94.

¹³ Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, str. 47–48.

¹⁴ Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, str. 45–55.

¹⁵ Robert L. Cooper, *Language Planing and Social Change*, str. 122.

ekonomskih, tehnoloških i drugih promjena, a sa ciljem zadovoljavanja novonastalih potreba¹⁶.

3.4. Različita tumačenja i shvatanja termina *jezička politika* i *jezičko planiranje*, kao i njihova povezanost i preplitanje, uslovile su i pojavu sistematizacije u kojoj se planiranje statusa izmješta u jezičku politiku u užem smislu (već smo pomenuli da je u višejezičnim zajednicama to moguće, v. t. 3.2.) a planiranje korpusa ostaje dio jezičkog planiranja. Tako je u inventaru sociolingvističkih relevantnih tema, urađenog za potrebe međunarodnog naučnog projekta *Savremene promjene slovenskih jezika (1945 –1995)*¹⁷ utvrđeno šest tema:

1. jezička situacija;
2. jezička politika;
3. planiranje jezika i inventar faza u planiranju jezika;
4. stratifikacija (raslojavanje) jezika;
5. međujezički kontakti;
6. govorne (jezičke) interakcije¹⁸.

U konkretnoj obradi u tekstu druga tema je naslovljena kao *Jezička politika* („*planiranje statusa*“, „*makroplaniranje*“) i obuhvata probleme vezane za pravno (ustavno i zakonsko) određenje jezika u službenoj i javnoj upotrebi. Treća tema obrađena je pod naslovom *Planiranje jezika* („*planiranje korpusa*“, „*mikroplaniranje*“) i tretira pitanja normativnih – preskriptivnih instrumenata planiranja jezičkog standarda (izgrađivanje ortografske, ortoepske, gramatičke, tvorbene,

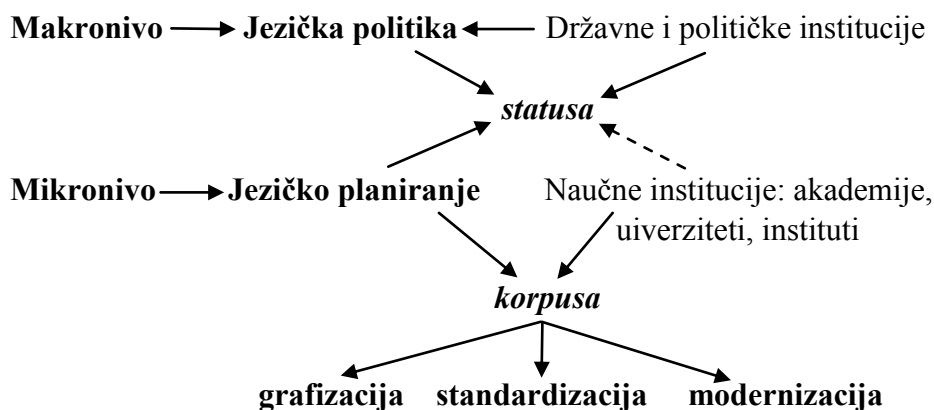
¹⁶ Anita Peti-Stantić, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur.L.Badurina, I.Pranjković, J.Silić. Disput, Zagreb, 2009. str. 71–82.

¹⁷ Projekat je rađen pod rukovodstvom profesora Stanislava Gajde sa Instituta za poljsku filologiju, Opolskog univerziteta i kao rezultat projekta dobijene su zvanične monografije o srpskom, hrvatskom, makedonskom, slovenačkom, bugarskom, ruskom, lužičkom, češkom, slovačkom, bjeloruskom, ukrajinskom, poljskom, kašupskom i rusinskom jeziku. O tome više u M. Radovanović, *Sociolingvističke teme u slovenskim zemljama*, u knjizi *Planiranje jezika i drugi spisi*, str.129–136.

¹⁸ Milorad Radovanović, *Sociolingvističke teme u slovenskim zemljama*, u knjizi *Planiranje jezika*, str. 129–136.

leksičke, tekstualne, stilske i pragmatičke norme)¹⁹. U temu planiranja jezika spadaju i pitanja vezana za faze planiranja – njihovoj kontinuiranosti, prekidima, izostanku, ili, pak, istovremenom odvijanju.

3.5. U sljedećem shematskom prikazu predstavimo pojednostavljen pristup sistematizaciji sociolingvističkih fenomena o kojima je riječ. Radovanovićevi termini *makroplaniranje* i *mikroplaniranje* zamijenjeni su terminima *makronivo* i *mikronivo* da se izbjegne pojam *planiranje* koji egzistira u terminu *jezičko planiranje* i time postigne distinkcija između pojmova jezičke politike i jezičkog planiranja. Razlika između ove sistematizacije i Radovanovićeve je i u tome što planiranje statusa i dalje ostaje dio planiranja jezika ali se ono situira kao područje na granici sa jezičkom politikom jer se i ona bavi statusom jezika (pravna akta koja regulišu status nekog jezika u društvenoj zajednici). Planiranje korpusa je predstavljeno kroz tri faze: grafizaciju, standardizaciju i modernizaciju jezika. Na kraju nabrojane su institucije: političke ili naučne koje se bave određenom oblašću.



¹⁹ Milorad Radovanović, *Srpski jezički standard*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić. Disput, Zagreb, 2009. str.199–213.

4. U novonastalim istorijskim, društvenopolitičkim, kulturnim i lingvističkim prilikama, poslije raspada Jugoslavije i nestanka (na političko-simboličkom planu) njenog službenog jezika srpskohrvatskog, južnoslovenski teoretičari jezika, a i drugi, pokušali su da iznađu teorijske okvire u koje se mogu bolje uklopiti događanja u novostandardnim južnoslovenskim jezicima. Radovanović predlaže model od pet novih faza²⁰ u procesu planiranja jezika:

1. integracija – objedinjavanje (inaugurisanje novoštokavskog standarda, prva polovina XIX vijeka);
2. varijacija – razlikovanje (inaugurisanje urbano-regionalnih uzusa u rang prestižnih standarda, druga polovina XIX vijeka);
3. polarizacija – suprotstavljanje (inaugurisanje teritorijalnih/nacionalnih varijanata standarda, od početka vijeka do šezdesetih godina XX vijeka);
4. dezintegracija – razjedinjavanje (inaugurisanje varijanata u rang prestižnih standarda, 70-ih i 80-ih godina XX vijeka);
5. promocija – ustoličavanje (inaugurisanje posebnih standardnih jezika, 90-ih godina XX vijeka hrvatski, srpski i bosanski, a krajem prve decenije XXI vijeka i crnogorski).

4.1. Kada govorimo o etapama u planiranju i razvoju već standardizovanih jezika u kojima je došlo do promjene statusa, a to su svi standardni jezici nastali iz standardne novoštokavštine nakon raspada Jugoslavije, onda se u teorijskoj lingvistici sve više govori o **restandardizaciji** kao procesu preoblikovanja jezika koji je već prošao standardizacijski proces, ali na nešto drugačijim osnovama²¹. U temelju standardnoga jezika stoji dvoje: 1. dijalekatska osnovica i 2. književnojezička ili intelektualna nadgradnja. U novonastaloj situaciji dijalekatska osnovica se ne dovodi u pitanje, već su promjene vezane za valorizaciju intelektualne nadgradnje koja postaje osnova za restandardizaciju.

²⁰ Milorad Radovanović, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, 47.

²¹ Anita Peti-Stantić, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika*, str. 71–82.

R. Bugarski upozorava da se u literaturi o planiranju jezika ne pravi sistematska razlika između dva konceptualno različita oblikovanja, jednog od dijalekatske baze a drugog od već postojeće standardnojezičke osnove, gdje se dva ili više standardnih jezika izgrađuju od varijanti zajedničkog standarda, što je slučaj sa novim standardnim jezicima nastalim iz policentričnog srpskohrvatskog jezika. On predlaže shemu procesa koji dovodi do preoblikovanja:

1. standardizacija;
2. varijantizacija;
3. restandardizacija²².

Smatramo da je ovaj teorijski model u domenu planiranja jezika sasvim prikladan i da je u potpunosti primjenljiv na našu jezički stvarnost. Prva faza bi odgovarala nastanku monocentričnog standardnog jezika od dijalekatske baze procesom standardizacije (srpskohrvatski u XIX vijeku), druga odgovara razvijanju varijanata procesom varijantizacije, čime taj jezik postaje policentričan standardni jezik (srpskohrvatski jezik u XX vijeku sa dvije varijante: srpskom i hrvatskom i dva književnojezička izraza: crnogorskim i bosanskohercegovačkim); i treća faza predstavlja preoblikovanje varijanata u standardne jezike putem restandardizacije (današnji standardni jezici: srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski).

5. Nakon ovog teorijskog pregleda, dalje ćemo se baviti samo makronivoom jezičke politike u Crnoj Gori, dok će mikronivo biti predmet našeg interesovanja u drugom radu.

Koju god sistematizaciju ili klasifikaciju koristili, jezičkoj politici se ne odriče državna legislativa uređenja jezičke problematike pravnim aktima. Skoro sve države, bilo demokratske ili ne, zakonskim odredbama i drugim aktima utvrđuju status, određuju područja upotrebe nacionalnih jezika i pisama, te regulišu zaštitu nacionalnog identiteta i čistote jezika.

²² Ranko Bugarski, *Restandardizacija srpskohrvatskog u svjetlu sociolingvističke teorije*, u knjizi *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, str. 145–154.

U lingvistici postoji poddisciplina koja se bavi zakonskim odredbama koje se odnose na upotrebu jezika i ona se naziva jurilingvistika. Ova disciplina se bavi i izučavanjem položaja nekog jezika i njegove istorije u odnosu na pravni aspekt u određenom društvenopolitičkom kontekstu.

5.1. Najprije ćemo napraviti pregled ustavnih rješenja u Crnoj Gori koja se odnose na jezičku problematiku, dakle, rješenja koja se nalaze u najvišem pravnom aktu države.

Svoj prvi Ustav Crna Gora je dobila kao knjaževina 19. decembra 1905. godine. U tom Ustavu nema nikakvih odredbi koje se odnose na jezik.

Prvi Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u čijem sastavu je bila i Crna Gora ali sa potpuno poništenom državnošću, donesen je 28. juna 1921. godine u Beogradu. Formulacija o službenoj upotrebi jezika data je u Članu 3 koji glasi: *Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački*. Očigledno da je odredba o službenom jeziku u skladu sa ideologijom integralnog jugoslovenstva ili idejom o jednom *troimenom narodu*. Do te formulacije se došlo nakon višegodišnje aktivnosti raznih ujediniteljskih institucija i konferencija i naročito, nakon rasprava među političkim partijama o trima nacrtima Ustava²³.

Drugi Ustav sada Kraljevine Jugoslavije donesen je 3. septembra 1931. godine sa potpuno identičnom formulacijom o službenom jeziku. U javnosti umjesto troimenog naziva iz Ustava, ustalili su se termini *državni, službeni* ili *naš jezik*. Čak u samom Ustavu pojavljuje se jednostavnije imenovanje jezika, tako u Čl. 57, koji se odnosi na izbor poslanika i senatora, stoji da se *govori i piše narodnim jezikom*²⁴.

5.2. Poslije Drugog svjetskog rata nova država Federativna Narodna Republika Jugoslavija donosi svoj Ustav 31. januara 1947. u kojem nema preciznih određenja o službenom jeziku, osim što se u Članu 13

²³ O tome detaljnije u Miloš Okuka, *Jezik u ustavima triju Jugoslavija, Hrvatske i Bosne i Hercegovine*, Riječ VI/1–2, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2000, str. 66–76.

²⁴ Branko Đ. Nikač, *Jezici i pisma u ustavima i statutima jugoslovenskih zemalja*, u zborniku *Jezici kao kulturni identiteti*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998, str. 81–105.

nacionalnim manjinama garantuje pravo i zaštita kulturnog razvitka i slobodne upotrebe jezika, te u Članu 120, koji se odnosi na postupak pred sudovima, kaže se da će voditi na *jezicima republika, autonomnih pokrajina i autonomnih oblasti gde se i sud nalazi*. Iz toga proizilazi da su republike i pokrajine u svojim ustavima precizirale upotrebu službenog jezika. Međutim, u republičkim i pokrajinskim ustavima jezik se imenuje, ali opet samo u sudskoj upotrebi.

Tako Narodna Republika Crna Gora u svom Ustavu od 31. decembra 1946. godine ima dva člana koja se odnose na jezik: Član 13, koji se odnosi na pravo nacionalnih manjina na zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika i Član 113 koji glasi: *Postupak pred sudovima vodi se na srpskom jeziku*. Ovim članom se daje pravo građanima koji ne znaju srpski da koriste svoj jezik, te im se obezbeđuje prevodilac da bi mogli da prate rad suda.

5.3. Detaljnija i preciznija određenja u odnosu na prethodni Ustav o upotrebi jezika donosi Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije donesen 7. aprila 1963. U ovom Ustavu Članovima 41, 42 i 43 proklamuje se ravnopravnost jezika naroda Jugoslavije i njihova pisma, nabrajaju se jezici srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpki, makedonski i slovenački. Reguliše se i pravo pripadnika jednog naroda na nastavu na svom jeziku na teritoriji druge republike u skladu sa republičkim zakonom. Jedino je u Jugoslovenskoj narodnoj armiji određen srpskohrvatski jezik u komandovanju, obuci i administraciji. Članom 157 daje se pravo svakom da u postupku pred sudom ili drugim državnim organima i organizacijama upotrebljava svoj jezik.

Ubrzo nakon Saveznog donesen je i Ustav Socijalističke Republike Crne Gore 10. aprila 1963. Detaljnije nego ikad rješava se jezička problematika. Članovima 64, 65, 66, 67 i 68 regulišu se pitanja upotrebe jezika Albanaca koji žive u Crnoj Gori: *Šiptari, kao narodnost – nacionalna manjina... u svemu su ravnopravni... i uživaju pravo upotrebe svog jezika*; kao i pravo školovanja na albanskom jeziku i pravo upotrebe maternjeg jezika za Albance u postupku kod državnih organa i u radnim organizacijama u organima upravljanja, te pravo na obavještanje na maternjem jeziku. U Čl. 217 imenuje se jezik na

kojem se vodi postupak u državnim organima i organizacijama, a to je srpskohrvatski jezik, uz dodatak da se svako u tom postupku može služiti svojim jezikom.

5.4. Savezni Ustav od 21. februara 1974. dolazi poslije krupnih političkih promjena jačanja i sve većeg osamostaljivanja republika i pokrajina. U ovom Ustavu se nigdje ne pominje nijedan jezik, ali se insistira na ravnopravnosti građanā bez obzira na nacionalnost, rasu, pol, jezik, vjeroispovijest, obrazovanje ili društveni položaj, kao i na ravnopravnosti naroda i narodnosti. Čl.170, 171 govore o pravu na upotrebu jezika i pisma u obrazovanju i u postupcima pred državnim organima. Čak je i u JNA dozvoljena ravnopravnost jezika i pisma što nije bio slučaj u prethodnom Ustavu.

Tri dana nakon saveznog i Crna Gora je donijela Ustav 24. februara 1974. U Članu 172 prvi put imamo eksplicitno navođenje jezika i izgovora u službenoj upotrebi: *U Socijalističkoj Republici Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora. Ravnopravna su oba pisma – ćirilica i latinica.* Dalje se uglavnom ponavljaju već poznati stavovi o ravnopravnosti građana, naroda i narodnosti, o pravu na školovanju na svom jeziku, o pravu na vođenju sudskih i drugih postupaka na svom jeziku.

5.5. Nakon raspada u ratu druge Jugoslavije i nastanka Savezne Republike Jugoslavije, ova nova država donosi svoj Ustav 27. aprila 1992. U njemu su jezička pitanja rješavana nedemokratičnije u odnosu na prethodni Ustav. U Čl. 15 stoji da je u SRJ u službenoj upotrebi *srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćirilično pismo, a latinično pismo je u službenoj upotrebi u skladu sa ustavom i zakonom.* Iz ovog stava vidimo da se latinica tretira drugačije, moglo bi se reći – protjeruje. I ovaj Ustav zadržava odredbe o tome da nacionalne manjine imaju pravo na svoje jezike, obrazovanje na njima u skladu sa zakonom, pravo da se u sudskom postupku služe svojim jezikom i sl.

Ustav Republike Crne Gore, donesen 12. oktobra 1992. na Žablja-ku, Članom 9 reguliše određenje jezika u službenoj upotrebi a to je *srpski jezik ijekavskog izgovora* sa stavom da su oba pisma ravnopravna. Ustav jamči zaštitu nacionalnog, etničkog, kulturnog, je-

zičkog i vjerskog identiteta pripadnicima nacionalnih i etničkih grupa (Čl. 67) pravo na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma, pravo na školovanje i pravo na informisanje na svom jeziku (Čl. 68), kao i pravo na upotrebu svog jezika pred državnim organima (Čl. 72).

S obzirom na društvenopolitičke i istorijske okolnosti potpuno je razumljivo zašto je u crnogorski Ustav iz 1992. unijet kao službeni jezik srpski jezik. Tada su i u politici i u jeziku dominirali konvergentni procesi koji su vodili ka tom rješenju.

5.6. Konačno, u samostalnoj, nezavisnoj državi Crnoj Gori i njenom Ustavu, donesenom 19. oktobra 2007., prvi put se pojavljuje lingvonim crnogorski jezik kao odrednica za službeni jezik u Crnoj Gori. U Čl. 13 stoji da je službeni jezik crnogorski, da su ravnopravne ćirilica i latinica, te da su u službenoj upotrebi još srpski, hrvatski, bosanski i albanski. Ovakvo ustavno definisanje službenog jezika i jezikā u službenoj upotrebi nastalo je iz potrebe da se u višenacionalnoj i višejezičkoj, a prije svega politički podijeljenoj Crnoj Gori, na demokratski način riješi ova problematika. Očigledno da je na snazi politika jezičkog pluralizma kojim se podržava jezička raznolikost.

Država Crna Gora je svojim najvišim pravnim aktom i ustavnim određenjem crnogorskog jezika za službeni otvorila novu stranicu u crnogorskoj jezičkoj politici de iure u kojoj se pravnim aktima određuje status jezika i bez koje nema ni jezičkog planiranja ni standardizacije. Dakle, postavljeni su ustavno-pravni temelji, treba sada graditi institucije i jačati postojeće, u kojima će se voditi dobro utemeljena i zrela jezička politika, jezičko planiranje i standardizacija crnogorskog jezika kao neodložni poslovi.

6. Ne samo ustavom već i drugim pravnim aktima (zakonima, odlukama, ukazima) reguliše se jezička politika de iure. U literaturi su poznati i ispitani postupci različitih država koje u skladu sa opštom politikom zakonski regulišu polje jezičke upotrebe. U tim zakonskim aktima se najčešće nastoji zaštititi čistota jezika kao i njegov nacionalni

identitet, a zatim regulisati upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina²⁵. Crna Gora nema još uvijek nijedan pravni akt, osim Ustava, kojim bi se regulisala upotreba crnogorskog i drugih jezika pomenutih u Ustavu.

7. Iz navedenih definicija jezičke politike očigledno je da jezička politika predstavlja neodvojivi dio dominirajuće opšte politike jedne društvene zajednice, pa je stoga logično da se društvenopolitičke prilike koje se smjenjuju na prostoru Crne Gore, direktno odražavaju na regulisanje standardnojezičkog procesa i samu jezičku politiku. Dva osnovna cilja jezičke politike su poboljšanje efikasnosti javnog komuniciranja i izgradnja jezika kao simbola nacionalnog jedinstva. Danas je u svim postjugoslovenskim državama jezička politika usmjerena više prema simboličkoj funkciji jezika (jezik kao simbol nacionalnog jedinstva i identiteta) nego prema komunikativnoj. Dakle, može se reći da su jezičke politike u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini za sada izrazito nacionalnog predznaka. Da li će crnogorska jezička politika de iure biti sa nacionalnim predznakom ili ne, ostaje da se vidi.

²⁵ O sistemu zakonske i institucionalne zaštite francuskog jezika v. Jasna Tatar-Andelić, *Institucionalna briga o jeziku nacije –Francuski primjer*, u zborniku Crnogorski jezik u novom ustavu Crne Gore, Cetinje- Podgorica, 2004. str. 41–48. O jezičkoj politici de iure u Kanadi, Poljskoj i Hrvatskoj v. Maciej Czerwinski, *Jezik – izvor nacionalne i državne hegemonizacije*, str. 11–29.

Literatura:

- Brozović, Dalibor, *O općoj tipologiji jezičnih politika i o načelima i uvjetovanostima jezične politike u jugoslavenskoj zajednici*, u zborniku *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, ur. Vera Vasić, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1990.
- Bugarski, Ranko, *Jezik u društvu*, Prosveta, Beograd, 1986.
- Bugarski, Ranko, *Pogled na jezičku politiku i jezičko planiranje u Jugoslaviji*, Kulturni radnik 1. Beograd, 1986.
- Bugarski, Ranko, *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- Cooper, Robert L. *Language Planing and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996;
- Crystal, David, *Dictionary of Language*, University of Chicago Press, Chicago, 2001.
- Czerwinski, Maciej, *Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: Izabrani prilozi*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić. Disput, Zagreb, 2009.
- Nikač, Đ. Branko, *Jezici i pisma u ustavima i statutima jugoslovenskijeh zemalja*, u zborniku *Jezici kao kulturni identiteti*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998.
- Okuka, Miloš, *Jezik u ustavima triju Jugoslavija, Hrvatske i Bosne i Hercegovine*, Riječ VI/1–2, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2000.
- Peti-Stantić, Anita, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić. Disput, Zagreb, 2009.
- Piper, Predrag, *Srpski jezik između velikih i malih jezika*, Beogradska knjiga, Beograd, 2003.
- Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Biblioteka XX vek, BIGZ, Beograd, 1979.
- Radovanović, Milorad, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novu Sad, 1997.
- Radovanović, Milorad, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Sojanovića, Sremski Karlovci-Novu Sad, 2004.
- Radovanović, Milorad, *Srpski jezički standard*, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić. Disput, Zagreb, 2009.

- Rajić, Ljubiša, *Teorijske osnove planiranja jezika*, u *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd 1983.
- Škiljan, Dubravko, *Jezična politika*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Škiljan, Dubravko, *Dubinska pitanja jezične politike*, u zborniku *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, ur. Vera Vasić, Institut za južno-slovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1990.
- Šipka, Milan, *Jezik i politika. Sociolingvističke analize*, Beogradska knjiga, Beograd, 2006.
- Tatar-Andelić, Jasna *Institucionalna briga o jeziku nacije –Francuski primjer*, u zborniku *Crnogorski jezik u novom ustavu Crne Gore*, ICJJ i Građanska partija C. Gore, Cetinje-Podgorica, 2004.
- Wright, Sue, *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*, Pelgrave Macmillan, New York, 2004.

Rajka Glušica

LANGUAGE POLICY IN MONTENEGRO

Summary

The paper deals with various interpretations and comprehensions of the term language policy as well as its relations with other sociolinguistic phenomena, above all with language planning and standardization. After the theoretical approach, the author pays a special attention to the macrolevel of the language policy in Montenegro, especially of the language policy de iure. One of the conclusions of the paper is that the language policy is a part of a common policy of a society and that it is always regulated by the state.

Draško DOŠLJAK (Berane)

ONOMASTIKON CRNE GORE U „ONOMATOLOŠKIM PRILOZIMA“

U ovom radu autor daje presjek razvoja onomastike u Crnoj Gori, kao i važnost toponima u proučavanju istorije jezika. Izloženi su i komentarisani radovi iz oblasti onomastike (sa građom iz Crne Gore) zastupljeni u specijalizovanom časopisu „Onomatološki prilozi“ (1–17). Analiza je pokazala prisustvo značajnog broja studija, članaka i građe sa različitih terena Crne Gore.

Ključne riječi: onomastika, toponimi, hidronimi, antroponimi, Onomatološki prilozi, Crna Gora.

Onomastika kao naučna disciplina formirala se kod nas tek posljednjih decenija 20. vijeka.¹ U dijahronoj i sinhronoj perspektivi ona pokazuje čovjekovu materijalnu i duhovnu kulturu. Tragovi te kulture mogu se pratiti kroz antroponimiju i toponimiju.

U velikom blagu toponima, hidronima i ostaloj onomastičkoj građi nalaze se neslućene mogućnosti za istraživanje jezika, davnošnjih zbiivanja, zatim načina života, gledanja na svijet i mentalitet ljudi naših krajeva kroz razne epohe i njihov odnos prema drugim narodima.

Imena, kao posebni slojevi leksike, važno su svjedočanstvo prošlosti različitih etničkih zajednica. Iz imena saznajemo podatke o socijalnom

¹ Prva jugoslovenska onomastička konferencija održana je u Tivtu, od 22. do 24. oktobra 1975. godine. Jedna od oblasti na ovoj konferenciji je bila Metodološki problemi i onomastička istraživanja (sakupljanje i kasifikacija građe, izrada specijalizovanih rječnika, usklađivanje onomastičke terminologije).

životu, ekonomskim odnosima, političkoj i kulturnoj historiji, prirodnom ambijentu (reljefu), vjerovanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti, migracijama, etničkim i kulturnim dodirima.²

Pored toga, imena su i najdragocjeniji izvor građe za izučavanje jezika. Na osnovu njih vršimo rekonstrukciju jezika, odnosno njegove prošlosti. Vrlo često su imena usamljena svjedočanstva o izumrlim jezicima, na kojima nemamo pisanih spomenika. Imena mjesta i geografski nazivi su, dakle, veoma važni za historiju jezika, jer toponimi čuvaju mnoge stare crte koje su iščezle iz jezika.³ Određene promjene iz historije južnoslovenskih jezika bilo bi teško objasniti ako nam u pomoć ne bi pritekla toponimija.

Za historiju jezika naročito su dragocjena imena mjesta i geografski nazivi (toponimi, hidronimi i oronimi). Toponimija, kao veoma postojan, arhaičan sloj leksike, dobro čuva mnoge stare crte koje su nestale iz jezika.⁴ Ona je često i jasno svjedočanstvo o teritoriji na kojoj su u prošlosti živjele pojedine etničke zajednice, dokle su se sve širili različiti narodi, jezici i dijalekti. Ponekad je tu naročito važna hidronimija. Nazivi gotovo svih naših poznatih rijeka potiču iz velike starine. Pavle Ivić u predrimski antički period stavlja nastanak imena naših rijeka Tare i Cijevne,⁵ a u rani pred-slovenski period navodi hidronime: Piva, Lim i Ibar.⁶

Terenska istraživanja na prikupljanju onomastičke građe u Crnoj Gori otpočela su 1963. godine osnivanjem Odbora za onomastiku, u okviru Zavoda za unapređivanje školstva u Titogradu. Saradnici Odbora su prikupili oko 30 hiljada kartica s onomastičkom građom, koja je, nažalost, 1971. godine u požaru izgorjela.⁷

² Vidi: Slavko Vukomanović: Onomastika kao izvor za proučavanje historije jezika, Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, SANU, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 7, Beograd, 1987, str. 553.

³ Slavko Vukomanović, isto, 554.

⁴ Forma nominativa množine stare konsonantske promjene prisutna je u mnogim toponimima, npr.: Boljare, Đerekare i sl.

⁵ Pavle Ivić: Istorija srpskog naroda, prva knjiga, Beograd, 1982, str. 113.

⁶ O nazivima rijeka Tare i Pive pisao je Dragomir Vujičić. Vidi: Dragomir Vujičić, Iz onomastike, leksikologije i dijalektologije, Podgorica, 1996, str. 31–40.

⁷ O onomastičkim istraživanjima u Crnoj Gori pisalo je više autora, v. Drago Ćupić: Onomastička istraživanja u Crnoj Gori, Prva jugoslovenska onomastička konferencija, CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, 1976, str. 169–172.

Nešto kasnije, 1974. godine, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti uvrstila je u svoj naučno-istraživački program temu „Toponomastički rječnik Crne Gore“; rukovodilac projekta je bio prof. Radosav Bošković. Saradnici su prikupili oko 10 hiljada listića. Ovaj projekat nije doveden do kraja.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1978. godine pokreće još jedan naučno-istraživački projekat „Onomastička istraživanja u Crnoj Gori“. Akademiji je od strane 16 saradnika predato nešto više od 19 hiljada listića sa onomastičkom građom iz raznih krajeva Crne Gore.

Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti sa crnogorskih terena je predato oko 100 hiljada onomastičkih listića.

Spisak radova koji se bave onomastikom na području Crne Gore je dosta dug. U ovom radu ćemo sagledati i analizirati onomastički materijal (studije, rasprave, članke i građu) sa područja Crne Gore objavljen u specijalizovanom časopisu „Onomatološki prilozi“, knj. I do XVII, 1979–2004, (Srpska akademija nauka i umjetnosti, Odeljenje jezika i književnosti, Odbor za onomastiku).⁸

U Onomatološkim priloziima II (1981, str. 155–158) Milija Stanić predstavlja svoj rad *Pećarac (geografsko-etimološka skica)*. Pećarac je smješten u centralnom dijelu Sinjavine, između visokog povijarca Starca, na jugu, i dvogubog, zaravnjenog masiva Vrovi, na sjeveru. Na istoku je je ispaša Breka, a na zapadnoj strani je Siljeva strana.

Autor smatra, što se tiče etimologije ovog oronima, da je Pećarac riječ slovenskog porijekla. Nedvosmislena je i formacijska struktura ovog naziva: peć + ar + ac, ili pećar + ac, ili peć + arac.

Mitar Pešikan je autor trodjelne studije „Zetsko-humsko-raška ime na početku turskoga doba“, (OP, knj. III, 1982, prvi dio, str. 1–120; OP, knj. IV, 1983, drugi dio, 1–135; OP, knj. V, str. 1–176). U ovim studijama autor daje osnovni uvid u onomastičke podatke u periodu naznačenom u naslovu, uz korišćenje popisa Skadarskog sandžaka

⁸ Prvi broj časopisa Onomatološki prilozi objavljen je 1979. godine. Glavni urednik je bio Pavle Ivić, a u Uređivačkom odboru su bili još i Fanula Papazoglu i Ljiljana Crepajac. U ovom radu ćemo za Onomatološke priloge koristiti skraćenicu OP

1485. godine, deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića (1521. i 1523. godine), Dečanskih hrisovulja, Limske povelje.⁹

Građa je data i analizirana po sljedećim oblastima: 1) Stara Crna Gora, 2) južna Zeta, predio između mora i Skadarskog jezera, od Crmnice do državne granice i Bojane, 3) skadarski kraj, u istorijskom smislu istočna Zeta, 4) sjeverna Zeta, prostor između Ostroga, Komova i Skadarskog jezera, 5) područje humske oblasti, 6) srednje Polimlje (Komarani, Bihor, Budimlja), 6) gornje Polimlje, plavsko-gusinjski kraj i dalje do Andrijevice, 7) porečje gornjeg Ibra.

Imena iz lovcenskog sela Majstora, rad Mitra Pešikana nalazimo u OP knj. IV (1983; str. 1–20). Ovo selo je smješteno na prednjoj terasi Lovćena i ujedno je najjužnije njeguško selo. U prvoj polovini 19. vijeka Majstore je naselilo bratstvo Kustudije. U odjeljku Zemljišna imena Pešikan konstatuje da su za Majstore karakteristični veoma gusti mikrotoponimi. To su dijelom prava vlastita imena, a dijelom su opisnog karaktera. Autor je pribilježio nešto manje od sto ovih imena koja su većinom prozirnata. On dalje ističe „da pada u oči da u nazivima nema riječi hrast i njiva, što je šira pojava u starocrnogorskoj toponimiji“. Tu su još i lična i rodovska imena. U ovom dijelu Pešikan govori o porijeklu Kustudija i njihovog ogranka Božovića, kao i o imenu bratstva Kustudije (lat. riječ *custodia* – „straža“).

U poslijeratnom priraštaju, konstatuje autor, uočava se uticaj novijih običaja u davanju imena (Stijepo – Šćepo, Vukac – Vuko, Nikac – Niko, i sl.). Ženska lična imena nijesu iscrpno prikupljena i predstavljena. U prilogu su date tabele ličnih imena po pasovima.

Drago Čupić prezentuje onomastičku građu Zagarača (OP, knj. IV, 1983; str. 345–387). Utvrđenom metodologijom dat je onomastikon Donjeg i Gornjeg Zagarača, koji obuhvata površinu od 15-ak kvadratnih kilometara. Pored opštih napomena o kraju, stanovništvu, data je građa prema oblastima: ojkonimi, mikrotoponimi i antroponimi.

Građa pokazuje da je onomastika Zagarača slovenska. Najviše neslovenskih elemenata nalazi se u toponimiji. To, dakle, nije neslovenski sloj, konstatuje autor, jer čisto neslovenskih obrazovanja je vrlo malo.

⁹ Studije Mitra Pešikana danas čini nezaobilaznu građu istoričarima, geografima, lingvistima i dr. Neki od toponima nijesu precizno ubicirani, pa i dalje predstavljaju izazov istraživačima.

U građi je dato preko 800 mikrotoponima. U prilogu je data karta Zagarača. Antroponimijska građa obuhvata: prezimena (61), lična imena (muška – preko 200, ženska oko 200), nadimke (oko 150) i hipokoristike (oko 300).

Alija Džogović u radu „Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija“, I dio (OP, knj. IV, 1983; str. 225–344) daje toponimijsku građu Prokletija, prostranog i visokog planinskog masiva, koji se pruža od Skadarskog jezera do blizu Kosovske Mitrovice.¹⁰ Među predjelima koji pripadaju Crnoj Gori data je toponimija Čakora i okoline, Bogičevice, Ridskog jezera, planina južno od Plava i Gusinja, planine između Rožaja, Štedima i Kule, planine između Rožaja, rijeke Županice i grebena Hajle, Smiljevice, Sjekirice i Mokre Gore.

Pribilježeno je i u fonetskom liku dato oko 900 toponima, a priložena je i karta istraživanog područja. I na ovom je prostoru prisutno više toponima koji čuvaju oblike stare dvojine. Ovo potvrđuje da nijedna indoevropska jezička grupa nije tako dobro sačuvala dvojину kao slovenska.¹¹

Jelisaveta Subotić u radu „Prilog poznavanju antroponimije Grblja prema zapisima iz XV vijeka“ (OP, knj. VIII, 1987; str. 51–61) za izučavanje istorijske toponimije Grblja srednjeg vijeka koristi dva dokumenta iz 1433. i 1452. godine. U ovim dokumentima sadržani su spiskovi muških imena i prezimena žitelja Grblja, odnosno grbaljskih pobunjenika, izgnanika i obješenih. Ovaj korpus iznosi 132 imena sa 296 potvrda, od kojih su 219 ili 74 % od slovenskih osnova.

Najčešća slovenska osnova je Rad- (najčešće ime Radič), zatim osnova Mil-, pa Bog-, Dab- i druge.

Najproduktivniji sufiksi su bili: -ko, -oje, -in, -il, -ak.

Prisutno je i jedanaest složenih imena (Bogdan, Bogoslav, Dabiživ, Radogost, i dr.). Pokazana je slaba zastupljenost skraćenih hipokorističnih imena.

¹⁰ Džogovićeva građa je bila značajan izvor, uz mnoštvo drugih, Vukiću Puleviću i Novici Samardžiću za knjigu: *Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore*, Podgorica, 2003. godine.

¹¹ O ovome vidi: Aleksandar Belić: *O dvojini u slovenskim jezicima*, Beograd, 1932.

U radu Milije Stanića „Uskočka antroponimija“ (OP, knj. X, 1989, str. 497–558) data je građa antroponima Uskočkog plemena, smještenog u sjevernoj Crnoj Gori, jugoistočno od Durmitora, koje se sastoji, uglavnom, od doseljeničkog stanovništva, i to iz Sandžaka i nikšićkog kraja.

Autor donosi prezimena i porodične nadimke (preko 300), muška imena (oko 300), ženska (preko 300), hipokoristike – muški (oko 130), ženski (oko 400), nadimke – muški (oko 130), ženski (oko 50).

Imena i prezimena su, navodi autor, uglavnom, domaćeg slovenskog porijekla. Prezimena su stvorena po tipu: Petar – Petrov – Petrović.¹² Imena i nadimci nastali su od opšteg leksičkog materijala. Ima nekih imena koja se dvojako izgovaraju ili predstavljaju akcenatske dublete, te su onda i prezimena dvojakog akcenatskog izgovora. U korpusu ličnih imena najproduktivniji su sljedeći elementi: mio, rad, vuk, drag, itd. Hipokoristici na ovom području su vrlo česti. Ovaj govor je njima prebogat.

„Mikrotoponimija OZRINIĆA“ (OP, knj. X, 1989, str. 559–606) je građa koju prezentuje Petar Pejović. OZRINIĆI su smješteni u sjeveroistočnom dijelu Stare Crne Gore, između plemena PJEŠIVACA na istoku, CUCA i BJELICA na zapadu i ZAGARAČA, KOMANA i LJEŠANSKE nahije na jugu, na sjeveru su RUDINE.

Ovaj prostor je analiziran sa mikrotoponimijske strane. Popisani su mikrotoponimi sa terena, ekscerpirani iz katastarskih knjiga i došlo se do fonda od 2000 mikrotoponima. Svaki lik sa terena je akcentovan, kao i neki iz katastra ukoliko je informatoru bio poznat.

Dragan Bogosavljević je autor studije „Ženska lična imena u turskim defterima Srbije, Crne Gore i Hercegovine (XV–XVI vek)“ (OP, knj. XI, 1990; str. 47–61). U okviru ovoga rada, kako i sam naslov govori, Bogosavljević piše i o ženskim ličnim imenima, pored ostalih, u turskim defterima 15. i 16. vijeka koji se odnose na Crnu Goru. S obzirom na činjenicu da su se u turskim spomenicima bilježila i imena žena, udovica, oni nam samo približno, za razliku od muških ličnih imena, daju sliku ženskog imenoslova 15. i 16. vijeka. U nedostatku

¹² I ova prezimena svjedoče o preovlađujućem tipu prezimena u Crnoj Gori, što potvrđuje i građa u knjizi: Vukota Miljanić i Akim Miljanić, *Prezimena u Crnoj Gori*, Beograd, 2002. godine.

drugih, ovaj fond imena predstavlja izuzetno vrijedan izvor za proučavanje antroponimije. Autor je sistematizovao građu zabilježenih ženskih imena, naglasio je neke od njihovih osnovnih karakteristika, uspostavio paralele sa građom muških ličnih imena, pokazavši njihovu genetsku vezu. S obzirom na veličinu uzorka, autor nije bio u mogućnosti da izvrši egzaktnija statistička istraživanja.

U defteru iz 1523. godine, osim udovica, upisivane su i kćeri kao vlasnice baština njihovih očeva (npr.: „Baština Radića Vukajina u posjedu Više, kći Stjepana spomenutog“ i sl.). U oba deftera zapisano je 72 ženska lična imena (1521. godine – 54, a 1523. 18 imena). Odnos slovenskih prema neslovenskim osnovama iznosi 61,11% prema 38,88%. Najzastupljenije osnove su Stan-, Mil-, i Jel-, a prema broju potvrda najčešća imena su Jela, Stanis(l)ava i Milica.¹³

Božidar G. Zonjić¹⁴ piše o ubikaciji nekih toponima u Vasojevićima (OP, knj. XI, 1990; str. 70–72). Predmet autorovog interesovanja u ovom članku je ubikacija nekih mjesta iz popisa Plavskoga vilajeta, a na osnovu kapitalnog onomastičkog djela Mitra Peškana „Zetsko-humsko-raška imena na početku turskoga doba“.

Zonjić je izvršio ubikaciju mjesta Podi (danas Pode, manje naselje sa desne strane rijeke Zlorečice, blizu njenog ušća u Lim, naspram Andrijevice. Izvršena je ubikacija i mjesta Glodi. Autor navodi da u selu Kralje postoji lokalitet Glodi (livade i voćnjaci), na osnovu čega autor zaključuje da su Glodi iz turskoga perioda, upravo, današnje selo Kralje, kod Andrijevice. Zonjić navodi i mjesto Prvoševo, Prvoševina – danas selo Bojoviće, kao i mjesto Konjuhe, takođe, selo u ataru Andrijevice.

U Onomatološkim priložima, knj. XI (1990; str. 451–474) Željko Čupić daje onomastičku građu Lješkopolja. Autor je u uvodnom dijelu predstavio geografsko-istorijski kao i dijalektološki ambijent prostora

¹³ Budući da se radi o malom uzorku ženskih ličnih imena, ona se, ipak, potpuno uklapaju u fond imena koja je priredila Milica Grković u: *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad, 1983. i *Rečnik imena Banjskog, Dečanskog i Prizrenskog vlastelinstva u XIV veku*, Beograd, 1986. Među ovim imenima koja navodi Bogosavljević nema ni jednog koje nije zastupljeno u pomenutim rječnicima.

¹⁴ Božidar Zonjić je prikupio i klasifikovao mikrotoponimijsku građu sa područja Vasojevića, nešto više od šest hiljada listića, i predao Odboru za onomastiku SANU.

koji obrađuje. Sakupljena je i predstavljena građa sljedećih naselja: Tološi, Momišići, Donji Kokoti, Donja Gorica i Gornja Gorica. Za sva pobrojana naselja navedena je mikrotoponimija kao i prezimena, dok je u Tološima obrađena cjelokupna antroponimija (prezimena, lična imena, nadimci i hipokoristici) i mikrotoponimija. Ovo naselje je odabrano kao uzorak za cjelokupnu antroponimiju Lješkopolja.¹⁵

Željko Čupić se u Onomatološkim priložima, knjiga XII (1996; str. 367–416) bavi antroponimijom Bjelopavlića, plemena u Crnoj Gori koje se nalazi u donjem toku rijeke Zete. Autor daje antroponimijsku građu iz 52 sela ovog plemena: prezimena, zvanična lična imena, hipokoristike i nadimke. Bjelopavlički govori pripadaju grupi starijih štokavskih govora. U njima je izvršeno prenošenje kratkog silaznog akcenta sa krajnjih slogova, bilo da su otvoreni ili zatvoreni.

Autor daje 494 prezimena (akcentovana), konstatujući da je glavni njihov formant -ić, ali ima i prezimena sa drugačijim završecima (Bagaš, Brdar, Despot i dr.).¹⁶

Lična imena, hipokoristici i nadimci su razvrstani prema ustaljenoj klasifikaciji: muška i ženska. Građa sadrži preko 450 muških i oko 300 ženskih imena, 150 muških i oko 130 ženskih hipokoristika i 350 muških i oko 130 ženskih nadimaka.

Kada su u pitanju lična imena, za onima sa slovenskom osnovom skoro nimalo ne zaostaju ona stranog porijekla, iako su se ona skoro u potpunosti odomaćila. Najfrekventnija su ona sa osnovama: mio-, rad-, vuk-, drag-, mir-, bog-, i dr. Skoro svako ime, navodi Čupić, na ovom ispitivanom terenu ima svoju hipokorističku formu. Najveći dio zabilježenih nadimaka dat je po izgledu njihovih nosilaca.

U 14. knjizi Onomatoloških priloga (1998; str.73–153), Željko Čupić obrađuje savremena lična imena u građi „Onomatoloških priloga“ –

¹⁵ Selo Grbavci je nekada pripadalo Lješkopolju, danas ono pripada Zeti. Područje Zete, pa i selo Grbavci, onomastički je obradio Rade Stamatović u monografiji *Onomastika Zete (Sistem imena u Zeti)*, Beograd – Golubovci 1994. U ovoj monografiji za sva sela su dati mikrotoponimi i prezimena, izuzev Balabana gdje su sabrana i imena ljudi, hipokoristici i nadimci. Samim tim, ovo selo predstavlja obrazac cijelog onomastikona Zete.

¹⁶ Dio Bjelopavlića (Vražegrmci) koji se nalazi u blizini hercegovačkih govora, karakterističan je po mlađoj novoštokavskoj akcentuaciji, pa je i akcentat prezimena u tom dijelu drugačiji od ostalih.

statistička obrada. Autor ukupnu građu daje tabelarno uzimajući kao princip klasifikacije geografske i dijalekatske zone. U petoj tabelarnoj zoni data je statistika ličnih imena građe sa crnogorskih terena iz prvih deset knjiga Onomatoloških priloga.

Radojka Cicmil-Remetić u 16. knjizi Onomatoloških priloga (2003; str. 323–374) predstavila je svoju studiju *Toponimija durmitorskog sela Crne Gore*. Ovo selo, koje je smješteno na trouglastom platou oivičenom kanjonima Tare i Sušice i Velikim Štuocem, na obroncima Durmitora, naziva se često u narodu Mala Crna Gora. Korpus građe koju je dala autorka potvrdio je istorijsku činjenicu da na ovom području život neprekidno traje od davnih vremena prije doseljavanja Slovena pa do naših dana. Tu su popisana predslovenska imenovanja mjesta, tipa: Botun, Gonza, Ždula i dr., ali i ona koja svjedoče o turskom uticaju: Ajir, Konačina, Muminske kolibe, i sl. Građa koju predstavlja Radojka-Cicmil Remetić je dragocjena potvrda ali i dopuna dijalektološkim ispitivanjima. Mikrotoponimiju ovoga kraja karakteriše jedna morfološka crta – vidljiva zastupljenost oblika dvojine, npr.: Poda, Vodena dola, Kusa rta, Vukodola, Vrta i sl.¹⁷

Semantička slika mikrotoponimije Male Crne Gore, kako zaključuje autorka, uslovljena je stvarnošću a izgrađena je bogatom maštom Crnogoraca. Strukturno-tvorbena analiza pokazala je zastupljenost različitih toponomastičkih tipova: jednočlani, neizvedeni, dvočlani, tročlani i složenice.

U Onomatološkim priložima knj. XVII (2004, str. 405–419) nalazimo studiju Mirka Barjaktarovića „O čemu nam svedoče geografska imena Gornjeg Polimlja“. Geografska imena koja navodi autor, jasno svjedoče da su nekada na ovom području živjeli Iliri (nazivi: Kom, Lim, Blato), pa Rimljani (nazivi: Visitor, Ursulovac) prije dolaska Slovena. Najveći dio geografskih imena je slovenskog porijekla. Jedan dio naziva podsjeća na prisustvo turske vlasti (npr. As, Hareme, Sandžak).

¹⁷ O tragovima dvojine u toponimiji vidi: Radmilo Marojević, *Postanak toponima Kuta (uz pitanje o tragovima duala u slovenskoj toponimiji)*, Onomatološki prilozi, Beograd, 1981, knj. II, str. 153–154; Radmilo Marojević, *Iz onomastike Drobnjaka*, Durmitorski zbornik I, str. 57–60; Slobodan Remetić, *Nad ostacima dvojine u onomastici istočne Bosne*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, Niš, 1991-1992, sveska 2-3, str. 33–38.

Geografska imena su, kako zaključuje Barjaktarović, svojevrсни otisci i svjedoci prilika, stanja i vremena u kome su nastajala.

Lingvistička analiza toponima jasno govori da toponimi, kao poseban tip leksike, riječi čije je značenje strogo ograničeno na imenovanje pojedinih prirodnih, lako uočljivih objekata i manjih lokaliteta, čuvaju na svim jezičkim nivoima mnoge arhaične osobine. U njima je dosta starine, jezičke egzotike, i, kako veli Slavko Vukomanović, oni su uvijek tačno lokalizovani.¹⁸ Toponimi u sebi imaju dvije komponente koje se kod druge dijalekatske leksike vremenom gube, ili tu nijesu jasno vidljive, omeđene. Oni su stoga dragocjeni dokazi i o mnogim starim jezičkim crtama i njihovom teritorijalnom prostiranju. Najbolje uočavamo jezičku arhaičnost toponima kada ih uporedimo sa odgovarajućim apelativom. Primijetićemo da toponimi bolje čuvaju starije glasove, sufikse, oblike, značenje i sl.

Toponimi nam govore i o kretanju i naseljavanju stanovništva. Raspadom praslovenske zajednice, Sloveni su došli u ove krajeve. O tome govore mnogi nazivi mjesta, što potvrđuje i onomastička građa, pored ostalih naziva i Sutomore i Sutivan (kod Bijelog Polja). Prvi dio ovih naziva su(t)- dobijen je glasovnom supstitucijom romanskog san(t)- . U toj novoromanskoj fonetskoj adaptaciji latinskog sanct-us, koje je bilo često uz stare romanske nazive mjesta, vokalsko-konsonantska sekvenca –an-pridošle stanovnike, koji su u svom vokalskom sistemu još uvijek čuvali nosne vokale, podsjećalo je na nazal on. Ovo je način kojim objašnjavamo pojavu našeg u umjesto romanskog an.¹⁹

Da samo toponimi nijesu dobri čuvari jezičkih starina, pokazuju nam i antroponimi. Imena ljudi vrlo su dragocjena za određivanje hronologije jezičkih promjena. Tako, recimo, u imenu Stepan koje je posvjedočeno i u ktitorskom natpisu kneza Miroslava u crkvi sv. Petra u Bijelom Polju prisutna je glasovna supstitucija. Tu imamo pojavu sekundarnog glasa jat i supstituciju grčkog f našim suglasnikom p. Analizirana građa je pokazala različite sufiksno-semantičke varijantnosti ovog imena: Stjepan, Šćepan, Stevan; hipokoristike: Stijepo, Šćepo, Stevo; prezimena: Stjepanović, Šćepanović, Stefanović, Stevanović i dr.

¹⁸ Vidi: S. Vukomanović, n.d., str. 554.

¹⁹ S. Vukomanović, isto, str. 556.

Nazivi terenskih denominacija, hidronimi, oronimi i u užem smislu toponimi ukazuju nam na potpunu stalnost. Oni ukazuju na zone među-jezičkih uticaja, a češće na tragove samih dijahronih slojeva i procesa u njima. I dok su za kontakte geografskih situacija karakteristični procesi superstratno ili supstratno uslovljeni, oni nam pokazuju izohrone procese izražene izoglosama i heterohrone procese, u neistovremenim simbi-ozama iste etničke ili miksoglotske situacije.²⁰

Kao što vidimo, više autora, jezičkih stručnjaka, bavilo se onomastičkim istraživanjima na teritoriji Crne Gore. Među ovim studijama su i one (v. Pešikan) koje su danas nezaobilazne za sve istraživače koji se bave ili će se baviti historijom jezika, geografijom, etnologijom, historijom i sl. Jasno je da popisivanje i obrada toponima i antroponima predstavlja jedan od prioriteta, jer je već poznato da jezički objašnjeni toponim ima isto toliko značenje kao dobro protumačen epigrafski spomenik. I zato toponimi ne smiju biti prepušteni propadanju i zaboravu.²¹

Ovi radovi, kao i ostali u Onomatološkim priložima, u Zbornicima jugoslovenskih onomastičkih konferencija, u časopisu *Onomastica jugoslavica*,²² monografijama i dr., pokazuju da su antroponimi i nazivi mjesta nesumnjivo najznačajnija riznica genetske evolucije jezika, međujezičkih dodira, podataka o dijalekatskom raslojavanju, teritorijalnim ali i vremenskim granicama jezičkih promjena i sl. I ne samo to. Ako na umu imamo činjenicu da su crnogorski govori najproučavaniji na teritoriji štokavskih govora, onda moramo konstatovati da onomastička istraživanja nimalo ne zaostaju.

²⁰ Milivoj Pavlović, *Misli o zadacima onomastike*, *Onomastica jugoslavica*, III-IV, Zagreb, 1973/74, str.180.

²¹ Vidi: Petar Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, Supetar – Brač, 1972, str. 5.

²² Prvi broj časopisa *Onomastica jugoslavica* pojavio se 1969. godine. Do petog broja časopis ima podnaslov: Glasilo Međukademijskog odbora za onomastiku, onda do devetog kao: Glasilo Međukademijskog odbora za onomastiku SFRJ, a od desetog broja to je časopis Razreda za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Prvi broj je izašao u Ljubljani, a glavni i odgovorni redaktor je bio France Bezlaj.

Draško Došljak

ONOMASTICON OF MONTENEGRO IN
„ONOMATOLOŠKI PRILOZI“

Summary

In this study the author has presented the development of onomastics in Montenegro as well as the importance of toponymy in studying the language history.

There are also presented and analyzed the works concerning onomastics (material from Montenegro) and they are published in authorized magazine „Onomatoloski prilozi“. Further analysis showed existence of a great number of studies, articles and material from various areas in Montenegro.

811.163.41'373.612.2 Ђинђић З. (497.11)''2001/2003

Tatjana RADANOVIĆ-FELBERG (Oslo)

PUTOVANJE SRBIJE U EVROPU NA ĐINĐIĆEVIM METAFORAMA

Dolazak Zorana Đinđića na mjesto premijera Srbije 2001. godine označio je promjenu politike Srbije u odnosu na Evropu. Ta promjena se ogledala kako u političkim i ekonomskim reformama tako i u jeziku. U ovom članku vrši se analiza metafora koje je Zoran Đinđić koristio u konceptualizaciji Srbije, Evrope i njihovih međusobnih odnosa. Analizirani su Đinđićevi govori i intervjui dati u periodu od 2001 do 2003 godine. Analiza metafora je u ovom članku urađena u okviru teorije metafore, nastale u okviru kognitivne lingvistike.

Ovaj članak pokazuje na koji način, pomoću metafora, Zoran Đinđić konstruiše razlike između „nas“ i „njih“ na referencijalnom i evaluativnom planu. Đinđić označava „nas“ kao demokratsku, brzu, modernu Zapadnu Evropu, uključujući Demokratsku partiju i samog sebe, a „njih“, kao sporu, nedemokratsku, staromodnu, orijentalnu Istočnu Evropu, uključujući Miloševića i stari režim. Pošto Srbija sadrži elemente i „naših“ i „njihovih“, metaforički je prikazana kao bolesnica. Eliminacija „njihovih“ elemenata, tj. onog orijentalnog, označava oporavak Srbije i mogućnost putovanja u demokratiju, tj. Evropu. Dalje, često korištena metafora putovanja upućuje na to da se pozitivno kretanje u Srbiji dešava prema Zapadu. Pozitivno kretanje je dalje konceptualizovano kao kretanje unaprijed, a pošto je budućnost ispred govornika, priključenje Evropskoj Uniji je predstavljeno kao jedini način na koji Srbija može da preživi i da uspije.

Ključne riječi: Zoran Đinđić, metafore, Srbija, Evropa, kognitivna lingvistika.

Uvod¹

Jedan od prominentnih opozicionara Slobodanu Miloševiću² bio je i dr Zoran Đinđić. Đinđićeva politička karijera je počela u doba njegovih studentskih dana 70-ih godina. Pošto je kritikovao tadašnji režim morao je da napusti zemlju. Otišao je u Njemačku gdje je doktorirao filozofiju pod mentorstvom poznatog filozofa Jürgena Habermasa. 1989. godine vraća se u Beograd i zajedno sa svojim prijateljima osniva Demokratsku stranku. Pošto je bio veoma aktivan u opoziciji u toku 90-ih, i njegov identitet u medijima se konstruisao u opoziciji prema identitetu Slobodana Miloševića. Dihotomije kao što su: „mlad-star“, „autokrata-demokrata“, „brz-spor“ ili „staromodan-moderan“ evocirane su kada god bi se ova dva političara poredila u medijima. Đinđić postaje gradonačelnik Beograda 1997. godine nakon studentskih protesta, a za vrijeme NATO bombardovanja Federativne Republike Jugoslavije 1999. godine morao se skloniti u Crnu Goru zbog sumnje da će ga režim Miloševića eliminisati. Vratio se u Beograd nakon prestanka bombardovanja i bio jedan od ključnih figura petooktobarske revolucije³ koja je skinula Miloševića sa vlasti. Zoran Đinđić dolazi na mjesto premijera Srbije 2001. godine i time se politika Srbije prema Evropi mijenja. Primjer te promjene su: izručenje Slobodana Miloševića Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu 2001. godine⁴, početak ekonomskih reformi u Srbiji, kao i promjene u zvaničnom političkom diskursu. Nas posebno interesuje Đinđićev doprinos novom političkom govoru.

¹ Ovo istraživanje je pilotsko, tj. istraživanje koje se bavi mogućim tendencijama u upotrebi jezika određene ličnosti. Da bi se sa sigurnošću moglo govoriti o upotrebi npr. nečijih metafora, potrebno je opširnije istraživanje koje uključuje i kvantitativnu analizu.

² Slobodan Milošević je smijenjen sa vlasti u oktobru 2000. godine.

³ Antonić, S. *Zarobljena zemlja, Srbija za vlade Slobodna Miloševića*, Otkrovenje, Beograd, 2002, str. 295–296.

⁴ „Svoj deo obaveza mi smo uradili i to je bila ulaznica na naplatnoj rampi za evropsku integraciju. (Đinđić o izručenju S. Miloševića sudu u Hagu), Večernje novosti, 19.11.2002., citiran u Ljubenović, 2005:112.

Đinđić je ubijen 2003. godine. On je bio političar koga su ili voljeli ili mrzjeli.⁵ Neki analitičari ga nazivaju modernim tipom političara koji je kritikovao stari sistem, srpski mentalitet, sporo mijenjanje sistema, korupciju i kriminal. Drugi ga opet opisuju kao izdajicu, oportunistu i špijuna.⁶ Energija, brzina, znanje i inovativni politički jezik su koncepti koji se često nalaze u kolokaciji sa Đinđićevim imenom. On se smatrao dobrim govornikom, i bio je hvaljen zbog svog svježeg, direktnog i jedinstvenog stila govorenja.⁷

Za ovu studiju je bitna činjenica da su metafore eksplicitno povezivane sa njegovim imenom kako u medijima⁸ tako i u svakodnevnom govoru. Ovaj članak će se zato posebno osvrnuti na Đinđićevu upotrebu metafora u konceptualizaciji Srbije i Evrope i njihovih međusobnih odnosa. Korpus za analizu čine Đinđićevi govori i intervjui objavljeni u periodu od 2001. do 2003. god. i objedinjeni u knjizi *Put Srbije u Evropu*.⁹

Teorija i metodologija

Analiza metafore u ovoj studiji je rađena u okviru kritičke teorije metafore razvijene u okrilju kognitivne lingvistike.¹⁰ U kognitivnoj lingvistici, metafora se povezuje ne samo sa upotrebom jezika već i sa ljudskom konceptualizacijom. Drugim riječima, metafora je „... razumije-

⁵ Skrozza T. *Političko nasledstvo Zorana Đinđića*, Vreme, 15.3.2007. str. 12–18.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Lekić Bojana, *Zoran i metafore* u Ivanović Ž. (ur.) *Put Srbije u Evropu, Dr Zoran Đinđić*, Trag, Draslar partner, Beograd, 2005:157–165.

⁹ Ibid.

¹⁰ Klikovac D. *Metafore u mišljenju i jeziku, XX vek*, Beograd, 2004.; Charteris-Black J. *Politicians and Rhetoric; The Persuasive Power of Metaphor*, Pelgrave Macmillan, Basingstoke/New York, 2006.; Chilton, P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*, Routledge London, 2004.; Lakoff G. *Metaphor in Politics: an Open Letter to the Internet from George Lakoff*. <http://philosophy.uoregon.edu/metaphor/lakoff-1.htm>, 8.12.1996.; Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago, 1980.; Musolff A. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.

vanje jednog pojmovnog domena pomoću drugog pojmovnog domena.”¹¹ Obično, jedan pojmovni domen ili izvorni (konkretni) domen se prenosi na drugi pojmovni domen ili ciljni (apstraktni) domen. Na primjer, u analiziranom materijalu za ovaj članak, države (izvorni domen) se konceptualizuju kao osobe (ciljni domen). Kao osobe, države ulaze u društvene relacije sa ostalim državama/osobama, stiču prijatelje ili neprijatelje, razbolijevaju se itd. Ovakvo shvatanje metafore se predstavlja kao različito od „tradicionalnog” aristotelskog shvatanja metafore kao stilske figure.¹² Razumijevanje metafore kao ljudske konceptualizacije inspirisalo je čitav niz radova. (npr. Lakoff & Johnson 1980; Charteris-Black 2006; Chilton 2004; Klikovac 2004; Lakoff 1996; Mulsolf 2004 itd.)

Metafore u političkom diskursu

Pošto su pojmovne prirode, metafore mogu da utiču na naše razmišljanje, djelanje i međusobne odnose. Ovakav način strukturiranja naših iskustava kroz metafore je veoma važan za politički diskurs. Kompleksne političke situacije se lakše razumiju kroz upotrebu metafora pošto metafore mogu da pojednostave konstrukciju stvarnosti, prikazujući jednu dok sakrivaju druge strane problema.

O važnosti metafora u političkom životu u Srbiji i Crnoj Gori se otvoreno diskutovalo u više navrata, npr. nakon ubistva premijera Zorana Đinđića 2003. godine.¹³ On je pokušao da promijeni politiku u Srbiji i Crnoj Gori, pored ostalog i kroz upotrebu inovativnih metafora, a u opoziciji prema Miloševiću koji je metafore upotrebljavao rutinirano i

¹¹ Kövecses Z. *Metaphor, a Practical Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2002.

¹² Za drugačije shvatanje Aristotela vidi Givón, T., *Context as Other Minds; The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, 2005.

¹³ Ljubenović B. et al, *Metafore dr. Zorana Đinđića*, Evropski pokret prijateljstva, Beograd, 2004.

na taj način „umrtvljavao političku prisebnost“¹⁴ i tako održavao *status quo*.¹⁵

Mnoge novije studije se bave vezom između metafora i političkog diskursa.¹⁶ U svim ovim studijama, metafore su prikazane kao važna sredstva koja pomažu političarima u konstruisanju njihovih verzija stvarnosti. Metafore u političkom diskursu upotrebljavaju se na različite načine i za različite ciljeve. Ovdje izdvajamo dvije strategije: referencijalnu i evaluativnu strategiju.¹⁷ Referencijalna strategija se upotrebljava u diskursu za određeno predstavljanje društvenih aktera u određenom kontekstu. Ova strategija obuhvata konstrukciju i polarizaciju „nas“ i „njih“, pa time i „naše“ nasuprot „njihove“ grupe. Evaluativna strategija se manifestuje u pozitivnoj reprezentaciji „nas“ i „naših“, i negativnoj reprezentaciji „njih“ i „njihovih“.

Đinđić i metafore

Đinđić je bio političar koji je otvoreno i direktno govorio o problemima.¹⁸ Zbog toga je njegov stil govora često komentaran i u medijima. On je po nekima bio „političar metafora“ koji je aktivno pristupao životu i bio je u suprotnosti sa „političarima fraza“ koji su okarakterisa-

¹⁴ Billig M., MacMillan, K. *Metaphor, Idiom and Ideology: the Search for 'no Smoking Guns' Across Time*, *Discourse and Society*, 2005. Vol. 16 (4). str. 459–80.

¹⁵ Radanović Felberg T. *'Brothers in Arms?', Discourse analysis of Serbian and Montenegrin identities and relations as constructed in Politika and Pobjeda front page articles during the NATO bombing of Yugoslavia in 1999*, PhD, *Acta Humaniora* nr. 362, Faculty of Humanities, University of Oslo, Oslo, 2008.

¹⁶ Будаев Э.В., Чудинов А.П. *Историческая динамика политической метафорике*, proceedings of USPU, Linguistics, Vol. 19, 2006. p. 50–61.; Bugarski R., *Jezik u društvenoj krizi*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.; Lakoff 1996, Chilton 2005, Musolff 2004, Charteris-Black 2006.

¹⁷ Hart C. *Containers, conceptual blends and discourse space in immigration metaphors: referential and evaluative strategies*, paper given at CADAAD, University of East Anglia <http://www.cadaad.org/files/WebBook%20of%20Abstracts.doc>, accessed 2006.

¹⁸ Izjave kao što je sljedeća tipične su za Đinđića: „Reforme su uvek plivanje uz vodu. Reforme su uvek sukobi s mentalitetom, nasleđem, interesima, entropijom i inercijom.“ Đinđić, *Nin*, 28.11.2002. (citiran u Ljubenović 2005:29).

ni kao pasivni.¹⁹ I drugi političari su takođe željeli da stvaraju „... metafore kao Đinđić, da kopiraju njegovu gestikulaciju, mimiku i stil govora.“²⁰ Đinđić se za razliku od ostalih političara oslanjao na inovativne metafore, kao npr. često citiranu: „Ako treba da progutaš žabu, ne gledaj je, samo je progutaj. Ako ima više žaba, počni sa najvećom!“. Ovakve metafore se lako pamte i ustaljuju se u svakodnevnom govoru. One takođe nastavljaju da žive u različitim kontekstima.²¹

Druga karakteristika Đinđićeve upotrebe metafora je i dodatno objašnjavanje metafora kroz primjere, posebno metafora koje zahtijevaju neko prethodno znanje kako bi se razumjele. Vjerovatno je Đinđić imao na umu publiku različitog obrazovanja. Na primjer:

a) *To je bila prava rašomonijada, svako je drugačije video stvari, zavisno od toga iz kog je ugla gledao. (247²²)*

On je mogao da stane nakon upotrebe riječi rašomonijada i da pretpostavi da publika zna metaforično značenje filma Rašomon, ali on nastavlja sa objašnjenjem. Sličan primjer imamo ovdje:

b) *Zbog toga naša nacionalna istorija ponekad podseća na Sizifov posao. Kamen je uz velike žrtve doguran skoro do vrha, ali onda proradi neki usud i sve se vraća na početak. (26)*

Tako on, objašnjavajući određene termine, uključuje i djelove publike koji nisu upoznati sa određenim terminima.²³

Jedna od važnih tema u Đinđićevoj političkoj agendi bila je i uključenje Srbije u Evropu. U nastavku ćemo vidjeti kako su Srbija, Evropa i put Srbije u Evropu konceptualizovani kroz analizu upotrebe metafora od strane Zorana Đinđića.

¹⁹ Ljubenočić 2005:4

²⁰ (Skrozza 2007)

²¹ Traganje preko Google-a na Internetu, po odrednicama *Zoran Đinđić i žabe* pokazuje više hiljada pojavljivanja.

²² Brojevi u zagradama su brojevi stranica na kojim se nalaze primjeri u glavnom izvoru *Put Srbije u Evropu*, Ivanović 2005.

²³ Multi-modalni elementi kao što su Đinđićev glas, mimika, energija i harizma su veoma bitni u stvaranju Đinđićeve političke poruke, ali oni nisu predmet ovoga članka.

Srbija - fudbalski tim i bolesnica

U analiziranim Đinđićevim govorima, Srbija je konceptualizovana kroz personifikaciju tj. metaforu DRŽAVA JE OSOBA.²⁴ Kao osoba, Srbija može da se igra, da se kreće, da se razboli i da ozdravi.

a) Srbija na klackalici između Istoka i Zapada

Geografski pozicionirajući Srbiju između Istoka i Zapada, Đinđić je pozicionira i metaforično (vidi primjer 1). Ova vrsta pozicioniranja pretpostavlja diskurzivni model u kojem Srbija treba da izabere jednu stranu – Istok ili Zapad. Stara podjela iz vremena hladnog rata se na taj način ponovo oživljava. Nemogućnost izbora jedne strane u ovom kontekstu znači nemogućnost pozitivnog razvoja zemlje. Ovo je naglašeno kroz upotrebu metafore klackalice (primjer 1). Kad se djeca klackaju, jedno se nalazi na vrhu, drugo na dnu i ta pozicija se mijenja. Pozicija u sredini ne daje nikakvo zadovoljstvo igračima. Tako da se mogućnost kombinovanja Istoka i Zapada u stvari i ne daje, niti se želi. Dalje, Zapad je predstavljen kao jedina pozitivna strana uključujući pridjeve kao – brz, otvoren, dinamičan, dok je Orijent konceptualiziran kao negativan ili spor i sumnjiv (primjeri 2 i 3). Solucija problema se daje kroz Demokratsku partiju koja je „očišćena od svega orijentalnog” (primjer 3). Tako je Demokratska partija u ravni sa zapadnim vrijednostima, kao član Đinđićevih „naših“.

1. *Još od Prvog srpskog ustanka, Srbija je puna dva veka neprestano na klackalici između Orijenta i Zapada. Na jednoj svojoj unutrašnjoj klackalici, unutar gotovo svakog pojedinca i naroda kao celine. Zapravo, svi najvažniji politički sukobi u Srbiji se prelamaju oko toga gde nam je mesto: na Istoku ili Zapadu? (41)*

²⁴ Prateći konvenciju koju su ustanovili Lakoff i Johnson u knjizi *Metaphors We Live By*, pojmovne metafore pišaćemo velikim slovima.

2. ... ali dubinski u Srbiji, i u sistemu vrednosti i u ponašanju, još uvek postoji dijalektika Istok-Zapad. Pri čemu je Istok ovde nešto sporo, nešto 'videćemo', jedan sumnjičavi stav, a Zapad nešto brzo, otvoreno, dinamično. I to još nije prelomljeno u srpskom nacionalnom biću. (91)
3. Tek onoga trenutka kad smo mi (Demokratska partija²⁵) uspeli da se pozicioniramo kao proevropska alternativa, i bili očišćeni od svega orijentalnog, mi smo i u narodu postali jasno prepoznatljivi kao ozbiljna alternativa. (42)

b) Srbija je pacijent, Đinđić je doktor

Đinđić je predstavljen kao doktor i po analogiji on može Srbiji da odredi dijagnozu (primjeri 4-10). Stanje bolesti, naravno, nije željeno stanje za bilo koju zemlju, kao što nije ni za bilo koju osobu. Kad se osoba razboli, obično traži pomoć doktora. Ista stvar se može primijeniti na zemlju. Đinđić je označio potrebnog doktora kao samog sebe (primjer 6). Ozbiljnost bolesti od koje pati Srbija je podvučena činjenicom da je ljekarska intervencija o kojoj se govori – operacija; tako se podrazumijeva potreba za hirurgom (primjer 6) ili psihijatrijskom sesijom, podrazumijevajući potrebu za psihijatrom (primjer 7). Bolest je takođe povezana sa podmaklim godinama (primjer 5). Inferencije ove metafore su predstavljene u Tabeli broj 1.

DOMENI	KATEGORIJE		INFERENCIJE
	opšte	specifične	
IZVOR	tijelo (osoba)	Različiti djelovi tijela	Tijelo se sastoji od određenog broja djelova koji su hijerarhijski raspoređeni
		Zdravlje/bolest	Tijelo se može razboljeti i onda mu je potrebno liječenje kako bi ozdravilo

²⁵ Primjedba autora.

CILJ	Srbija	Institucionalni centri; periferne političke cjeline itd.	Srbija se sastoji od određenog broja djelova koji su hijerarhijski raspoređeni
		Politička kriza	Srbija se može razboljeti – tj. postati disfunkcionalna – i onda joj treba pomoć doktora kako bi ozdravila

Tabela 1: Tijelo (bolest) metafora i njene inferencije po Musolff-u (2004)

Zdravlje je povezano sa Zapadnom Evropom, i kroz analogiju, bolest je povezana sa Istočnom Evropom.

4. *Naša država se može uporediti sa bolesnikom čiji je organizam propao. Od pre dve godine se može videti da se njegovo stanje popravlja, ali on još ne može da živi bez aparata koji ga održavaju u životu. (138)*
5. *Mi smo, praktično, jedna ostarela nacija, prilično iscrpljena, nacija iz koje je veliki deo ljudi otišao i nije se vratio, a oni koji su ostali nisu baš, da tako kažem, zmajevi. (90)*
6. *Svakog dana govorim ljudima: ja sam lekar. Ne morate da me volite, ali treba da mi verujete da ću ovu operaciju profesionalno obaviti. Neće vam odjednom biti bolje, ali će zemlja ozdraviti. (158)*
7. *Nama bi bilo bolje da u Beogradu započnemo kolektivnu terapiju i da kroz proces protiv Miloševića organizujemo savladavanje prošlosti. (159)*
8. *Još su nam rekli da su takvi principi Zapada. To je kao da odlučite da teško obolelom dajete lekove tek pošto bude mrtav. (186)*

9. .. *ukoliko odmah ne dobijete finansijsku injekciju, doći do demonstracija i socijalnih nemira, jer nećemo biti u stanju da ispunimo svoja obećanja.* (186)

10. *Na žalost, verujem da u prelaznim fazama, dakle, u fazama bolesti, kada se izvode operacije, hirurzi nisu veoma popularni. Oni postaju popularni naknadno, kada operacija uspe.* (241)

c) Srbija je fudbalski tim, Đinđić je trener

Vidjeli smo da je Đinđić dijagnostifikovao situaciju u Srbiji kao tešku i negativnu kroz upotrebu metafore bolesti. Sa druge strane, aktivirana je i mogućnost pozitivne analogije – bolesna osoba kao i zemlja može da ozdravi. U svojim govorima davao je različite primjere lijeka za bolest – ekonomske, političke i socijalne reforme. Kako bi približio ove opšte koncepte ljudima Đinđić je koristio i metaforu igre. Srbija je konceptualizovana kao fudbalski tim kojem je potreban trening kako bi pobijedio. Đinđić je trener (primjer 11) i ako igrači slušaju svog trenera i shvate vlastite slabosti, mogu da uspiju. Ovo je jedan od mnogih primjera u kojima Đinđić upire prstom na slabosti i greške Srbije. Lična kritika nije sa radošću primana kod većine u Srbiji, i ovo je možda razlog zbog kojeg Đinđić nije bio popularan u mnogim krugovima.

11. *Ja sebe ne vidim kao nekog ko vlada, već kao trenera jednog tima koji posle deset godina bez treninga iznenada treba da igra na svetskom prvenstvu.* (159)

12. *Na isti način kao što fudbalski tim, koji sjajno igra u prvom poluvremenu, a uvek izgubi utakmicu u drugom, ne može zahtevati da se ukine drugo poluvreme, nego on sam treba da uvidi svoje slabosti i zablude, da promeni svoj trening i da postane spreman da celu utakmicu odigra istim tempom i kvalitetom.* (21)

Ovaj kratki pregled nekih istaknutih metafora iz Đinđićevih govora nam pokazuje na koji način je Đinđić koristio meafore kako bi pozici-

onirao i evaluirao Srbiju. Stanje Srbije je evaluirano kao veoma teško prvenstveno kroz metaforu tijela i bolesti, kao i kroz pozicioniranje Srbije u orijentalnu/istočnu kategoriju koja je predstavljena kao negativna. U isto vrijeme, kroz analogiju, put iz te teške situacije je dat kroz mogućnost ozdravljenja uz pomoć Đinđića i Demokratske partije kao ljekara.

Evropa – kiseonik i porodica

Evropa je konceptualizovana kao pozitivna kroz to što je: normalna, zdrava, moderna i demokratska (primjer 15). Pozitivna osjećanja prema Evropi su takođe vidljiva kroz konceptualizaciju porodice (primjeri 13, 14). Identitet Evrope se gradi na opoziciji prema bolesti, ne-normalnosti, tradiciji, nedemokratičnosti i dezintegrisanoj Srbiji.

Evropa je metaforički konceptualizovana kao kiseonik, koje je, kao što znamo, supstanca bez koje ne možemo da živimo (primjer 13). Sa druge strane, Srbija je konceptualizovana kao osoba kojoj nije davan kiseonik²⁶ i koja za njim vapi; tj. vapi za Evropom (primjer 13) ili vapi za integracijom u Evropu (primjer 16).

13. *Kao čoveka koga drže pod vodom 50 godina, u njegovoj želji da dođe do vazduha, do kiseonika, tako i Srbiju, ne može ništa da zaustavi na tom putu do kiseonika, a to je Evropa, to je porodica demokratskih, modernih, razvijenih zemalja... (10)*

14. *Evropa danas polako postaje jedna porodica – svi centri koji su nekada destabilizovali Balkan su blizu integracije i nikada evropske ‘zvezde’ nisu bile tako pogodne za Balkan. (123)*

15. *Ponovo smo normalni. Ponovo smo se priključili Evropi. (175)*

²⁶ Taj *neko* je komunizam implicitno pomenut kroz frazu „50 godina”.

16. *Ubacili smo u igru magičnu reč 'evropska integracija' i u roku od nekoliko meseci je ovaj cilj u anketama ocenjen od neutralnog ka pozitivnom. (70)*

Geografski, kontekstualno značenje Evrope ne uključuje Srbiju, pošto Srbija treba da se integriše (primjeri 14, 15) ili poveže sa Evropom (primjer 15). Evropa takođe ne uključuje Balkan (14), što nas dovodi do zaključka da Evropa u stvari znači Evropska Unija (bez najnovijih članova iz Istočne Evrope).

Znači, Evropa je u Đinđićevim govorima konstruisana kao pozitivna kroz personifikaciju normalne, zdrave osobe, sigurne porodice ili kiseonika potrebnog za disanje. Srbija i Balkan su postavljeni u opoziciju sa Evropom. Kontekstualno značenje Evrope ne uključuje Srbiju; Evropa je geografski i metaforički smanjena na Evropsku Uniju.

Putovanje Srbije u Evropu – tri puta

Cilj Demokratske partije i Đinđića je bio pristupanje Srbije u Evropsku Uniju. Taj proces je konceptualizovan kao putovanje. Scenarij putovanja u sebi ima sljedeće elemente:

METAFORA PUTOVANJA (Musolff, 2004)

- Politički proces (*tranzicija u Srbiji*) je putovanje koje počinje od početne tačke (*stari politički sistem, naslijeđen od Miloševića*) i kreće se prema cilju/destinaciji (*Evropa – Evropska Unija – demokratija*) po posebnoj putanji ili po nekoliko putanja (*ekonomske, političke i socijalne reforme u Srbiji*)
- Politički događaji koji sprečavaju implementaciju političkih procesa su prepreke (*ekonomski, politički i socijalni problemi*) na putanji ili stranputicama koje vode u slijepu ulicu (*politički status quo ili povratak na stari sistem*)
- Učesnici u političkim procesima su učesnici u putovanju (*Demokratska partija, Đinđić, narod*), koji putuju zajedno po jednoj ili više putanja (*ekonomske, socijalne i političke reforme*)

- Stepen učešća učesnika u političkim procesima je brzina kojom se kreću na putovanju (*Đinđićevi konstantni zahtjevi da se reforme odvijaju što brže*)

Kao što smo pomenuli u paragrafu o Srbiji, Srbija je konceptualizovana kao bolesnik kojem je potreban lijek. Lijek je identificiran kao razne reforme i pod nadzorom je Demokratske partije i Đinđića. Kada ozdravi Srbija treba da se pridruži Evropi. Taj proces je konceptualizovan kao putovanje kolima ili vozom (primjer 20, 24), i prostorno i vremenski. Prostorno, putovanje se dešava od Istoka, koji je karakterizovan kao negativan, prema Zapadu, koji je karakterizovan kao pozitivan (primjer 22). Vremenski, putovanje se dešava kroz istoriju (primjer 17) gdje je prošlost evaluirana kao negativna, a budućnost kao pozitivna i povezana sa evropskim vrijednostima.²⁷

Samo putovanje je evaluirano kao teško, a prepreke na putu su identificirane kao interni ekonomski i socijalni problemi (primjer 19). Vođa na putu je Demokratska partija, konceptualizovana kao neko ko vodi (primjer 21) ili most prema zapadu (primjer 22). Demokratska partija se brzo kreće na svom putu, dok su elementi koji je usporavaju, elementi okarakterisani kao negativni (primjer 23).

17. *Na 200 godina Prvog srpskog ustanka mi treba da zaokružimo tu predistoriju i da uđemo u svoju novu istoriju. Naša nova istorija je Evropska zajednica, evropska integracija.* (53)

18. *Naš cilj je bio i ostao evropska Srbija. To znači zdrava ekonomija, dobra radna mesta i plate, efikasni sistemi zdravstva i školstva, bezbednost granica i bezbednost građana na ulicama.* (101)

19. *Mi se kao i Vlada Srbije i kao narod nalazimo na jednom vrlo uskom putu kroz Scilu i Haribdu. Scila je jako loše stanje naše*

²⁷ Vremenska konceptualizacija se često realizuje kroz prostornu konceptualizaciju.

ekonomije koja nije u stanju da proizvede veći nacionalni proizvod a Haribda – to su veliki socijalni izdaci ostarelog stanovništva sa milion i tristo hiljada penzionera... Na tom tankom, uskom putu moramo da napredujemo i zbog toga je važno da se ljudima u Srbiji objasni da reforme koje mi sprovodimo ne mogu odmah da donesu rezultate... (12)

20. *U Evropu danas, u stvari, vode tri puta. (politički, ekonomski, jačanje javnih servisa)* (124)

21. *Naš zajednički cilj jeste da Srbiju dovedemo u Evropu.* (158)

22. *Druga mogućnost bila je da krenemo u rizičnu operaciju investicija u budućnost, nedvosmisleno se okrećući prema Zapadu. Da, dakle, budemo onaj most koji će Srbiju konačno povezati sa Zapadom, bez ikakve garancije da ćemo u tome ikad uspeti. Hteli smo, dakle, da preuzmemo na sebe ulogu da budemo most koji je krenuo ka drugoj obali, ali je stalno visio u vazduhu, jer je ta druga obala bila isuviše daleko – na Zapadu.* (32)

23. *Nas demokrate da je neko pitao u merodavnom smislu ovih godina dana ne bi bilo kočenja i bilo bi brže. Ali ne žalimo se. Ono što želimo jeste – kada ubrzavamo, kada pretičemo, dajte da sve snage skoncentrišemo na kretanje napred. A u naredne tri godine moramo da pretičemo jer smo mnogo zaostali. Ja sam siguran da vi ovde imate dovoljno snage da još dodate gas. Našim međunarodnim prijateljima kažem – vrlo brzo ćemo vam se pridružiti u Evropskoj zajednici i onda ćete videti šta je brzina u Srbiji.* (54)

24. *Onda bi trebalo da pokušamo da sarađujemo na regionalnom nivou, da pokažemo Evropi da smo zreli za Evropu, da ne želimo sami da uđemo u taj voz, već da smo sposobni da zajednički rešimo svoje probleme.* (71)

Ova vrsta konceptualizacije odnosa između Srbije i Evrope se primjećuje u srpskoj politici i u vrijeme pisanja ovog članka (2007. godine). Srbija još uvijek putuje u Evropu, još uvijek postoje prepreke na putu, a demokratski blok, kako se sam naziva, još uvijek je inicijator, pokretač i fasilitator tog putovanja.

Umjesto zaključka

U određenim političkim krugovima u Srbiji i na Zapadu, ubijeni premijer Srbije, Zoran Đinđić, predstavljao je simbol prekida sa politikom Slobodana Miloševića. Taj prekid je bio vidljiv i kroz njegovu upotrebu inovativnih političkih metafora. Ovaj članak se usredsredio na funkciju nekih metafora koje su doprinijele konceptualizaciji Srbije, Evrope i njihovog međusobnog odnosa.

Metafore koje je Zoran Đinđić upotrebljavao doprinijele su konstrukciji „naših“ i „njihovih“ kroz referencijalne i evaluativne strategije. Naši su konstruisani kao demokratska, brza, moderna Zapadna Evropa (uključujući Demokratsku partiju i Đinđića), dok su „njihovi“ konstruisani kao spora, nedemokratska, staromodna Istočna Evropa. Pošto Srbija sadrži i „naše“ i „njihove“, metaforički je prikazana kao bolesnica. Eliminacijom elemenata „njihovih“ tj. onog orijentalnog, označava oporavak Srbije i mogućnost putovanja u demokratiju, tj. Evropu. Srbija je predstavljena u pokretu, dok je Evropa stabilna; tj. Evropa je konceptualizovana kao cilj, dok Srbija putuje ka tom cilju. Evaluativne strategije koje je Đinđić upotrebljavao pokazale su da se pozitivno kretanje po njegovom mišljenju dešava prema Zapadu. Pozitivno kretanje je dalje konceptualizovano kao kretanje unaprijed, a pošto je budućnost ispred govornika, priključenje Evropskoj Uniji je predstavljeno kao jedini način na koji Srbija može da preživi i da uspije.

Literatura:

- Antonić, Slobodan. *Zarobljena zemlja, Srbija za vlade Slobodna Miloševića*, Otkrovenje, Beograd, 2002.
- Будаев, Э.В. & Чудинов, А.П. Историческая динамика политической метафорике, proceedings of USPU, Linguistics, Vol. 19, 2006.
- Billig, Michael & MacMillan, Katie. *Metaphor, Idiom and Ideology: the Search for 'no Smoking Guns' Across Time*, Discourse and Society, 2005. Vol. 16 (4).
- Bugarski, Ranko. *Jezik u društvenoj krizi*, Čigota, Beograd, 1997.
- Charteris-Black, Jonathan. *Politicians and Rhetoric; The Persuasive Power of Metaphor*, Pelgrave Macmillan, Basingstoke/New York, 2006.
- Chilton, Paul. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*, Routledge, London, 2004.
- Givón, Talmy. *Context as Other Minds; The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, 2005.
- Hart, Christopher. *Containers, conceptual blends and discourse space in immigration metaphors: referential and evaluative strategies*, paper given at CADAAD, University of East Anglia <http://www.cadaad.org/files/WebBook%20of%20Abstracts.doc>, accessed 12.12.2006.
- Ivanović, Života. (ur.) *Put Srbije u Evropu, Dr Zoran Đinđić*, Trag, Draslar partner, Beograd, 2005.
- Klikovac, Dušanka. *Metafore u mišljenju i jeziku, XX vek*, Beograd 2004.
- Kövecses, Zoltan. *Metaphor, a Practical Introduction* – Oxford:Oxford University Press, 2002.
- Lakoff, George. *Metaphor in Politics: an Open Letter to the Internet from George Lakoff*. <http://philosophy.uoregon.edu/metaphor/lakoff-1.htm>, accessed 8.12.1996.
- Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Ljubenić, Bojan et al. *Metafore dr Zorana Đinđića*, Evropski pokret prijateljstva, Beograd, 2004.
- Musolff, Andreas. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.

Radanović Felberg, Tatjana. *Brothers in Arms?, Discourse analysis of Serbian and Montenegrin identities and relations as constructed in Politika and Pobjeda front page articles during the NATO bombing of Yugoslavia in 1999*, Oslo, University of Oslo, 2008.

Skrozza, Tamara. *Političko nasledstvo Zorana Đinđića*, Vreme, 15.3.2007. str. 12–18.

Tatjana Radanović-Felberg

SERBIA'S JOURNEY TO EUROPE ON ĐINĐIĆ'S METAPHORS

Summary

Serbian²⁸ politics changed noticeably after Slobodan Milošević lost power in October 2000. A new, different politician who spoke a different political language took over and became Prime Minister in 2001. His name was Zoran Đinđić. As a politician, he was loved by some and hated by others during his political and economic reforms that lasted until his assassination on March 11, 2003. Energy, speed, knowledge and innovative use of political language were positive concepts connected with Zoran Đinđić. The aim of this paper²⁹ is to analyze the new conceptualization of Serbia and Europe and their relations through an analysis of metaphors used by Zoran Đinđić in his speeches and interviews published in the book *Put Srbije u Evropu* (Serbia's Road to Europe), edited by Ivanović (2005). The analyzed speeches and interviews were given in the period from 2001 to 2003. Analyzing metaphors in this paper is done using the critical metaphor theory developed within the

²⁸ Slobodan Milošević had different political functions in the former Yugoslavia in the 80's and 90's. He was the president of Federal Republic of Yugoslavia when he lost elections in 2000. Federal Republic of Yugoslavia at the time, consisted of Serbia and Montenegro. In this article, only Serbia will be addressed.

²⁹ This is a pilot study meant only to investigate tendencies. In order to conclude something, a bigger study that would include broader contextual analysis and analysis of other linguistic and semiotic resources used by Đinđić is needed.

cognitive linguistics paradigm. (Charteris-Black 2006; Chilton 2004; Klikovac 2004; Lakoff and Johnson 1980; Lakoff 1991; Musolff 2004).

The analysis of metaphors used by Zoran Đinđić shows how he constructed a difference between „us“ – democratic, fast, modern Western Europe, including the Democratic party and Đinđić himself, and „them“ – slow, non-democratic, old fashioned Eastern Europe, including Milošević and the old regime. As Serbia consists of both elements it is metaphorically represented as „a sick person“. The elimination of „their“ elements, id. Oriental elements, means Serbia's recovery and the possibility of travelling into Europe and democracy. Evaluative and referential strategies used by Đinđić point at the positive movement being the movement towards the West. Further, the positive movement is conceptualized as movement forwards, and as the future is in front of the speaker, joining the European Union is represented as the only way for Serbia to survive and prosper.

Mihailo POPOVIĆ (Beograd)

FINALNI KONSONANTI U FRANCUSKOM – ISTORIJSKI PREGLED

Tokom razvoja francuskog jezika sudbina finalnih konsonanata bila je veoma promenljiva. U ovom članku ćemo predstaviti evoluciju finalnih konsonanata od latinskog jezika do savremenog francuskog i izložiti faktore koji su doveli do aktuelnog stanja, koje se slobodno može okarakterisati kao nesistematično.

Ključne reči: finalni konsonanti, latinski, francuski, slabljenje, nestanak, restitucija, tendencije, jezički registri.

Razvoj finalnih konsonanata se može pratiti kroz četiri hronološke etape: 1. Latinski finalni konsonanti, 2. Konsonanti koji su u protofrancuskom postali finalni nestankom vokala u nenaglašenoj ultimi, 3. Konsonanti koji su se našli na kraju reči posle nestanka poslednjeg nenaglašenog finalnog vokala u XVII veku i 4. Razvoj posle 1650. godine, kada je tendencija gubljenja finalnih konsonanata usahnula. Takođe je potrebno posebnu pažnju obratiti na intervencije gramatičara u XVI i XVII veku, što je najviše doprinelo haotičnoj situaciji u savremenom francuskom.

Finalni konsonanti su implozivni i prema tome skloni slabljenju i nestajanju. Njihov položaj se može porediti sa implozivnim konsonantima u sredini reči, no i pored nekih sličnosti, njihov razvoj nije bio isti. Nestajanje finalnih konsonanata je karakteristika romanskih jezika, ali, za razliku od ostalih romanskih jezika čija se evolucija u ovom pogledu

završila relativno rano, u francuskom su gubitkom posttoničnih vokala nastali novi finalni konsonanti, no i oni imaju izraženu težnju ka nestajanju. Evolucija finalnih konsonanata ukazuje na dugotrajne artikulacione tendencije u francuskom jeziku.

1. LATINSKI FINALNI KONSONANTI

U latinskom je broj konsonanata koji su mogli stajati na kraju reči bio veoma ograničen: [k], [m], [n], [l], [r], [t], [d], [s].

[k]: Ovaj konsonant nestaje u latinskom. U natpisima iz Pompeje se primećuje da je prestao da se piše na kraju reči. Prema tome, u francuskim rečima ga nema:

sic > si, nec > st. fr. ne > ni, illac > là, hic > y, ecce hac > ça.

Ima, međutim, jedna reč u savremenom francuskom u kojoj pronalazimo finalno latinsko [k]: *avec* (< *apud hoc*). Pretpostavlja se da je ovaj oblik nastao od vulgarnolatinskog **hoque*, koje je postojalo paralelno sa *hoc*¹.

[m]: Latinsko finalno [m] je u višesložnim rečima u narodnom govoru prestalo da se izgovara pre nove ere: *regem > rege*. U jednosložnim rečima je njegova sudbina neujednačena.

Nije se održalo u *jam > st. fr. ja (déjà, jadis), quem i quam > que, sūm > *su > (je) suis*.

Održalo se u rečima *rēm > rien, mēūm > *mūm > mon, tūūm > *tūm > ton, sūūm > *sūm > son*.

U primeru posesiva muškog roda vidimo da je došlo do redukcije oblika nestankom kratkog vokala ispred drugog vokala (*sūūm > *sūm*) i da su ove reči postale jednosložne. Kako onda objasniti nestanak [m] u oblicima ženskog roda *mēam > ma, tūam > ta, sūam > sa*? Opšteprihvaćena hipoteza je da se oblici ženskog roda nisu redukovali u isto vreme kad i oblici muškog roda i da su ostali dvosložni. Prema tome, proces bi se odvijao ovim tokom: *mēam >*

¹ U starofrancuskom su postojali i oblici *poruec* (< **por hoc*) i *sinuec* (< *sine hoc*), verovatno nastali od **hoque*.

mĕa > *ma*. Zanimljivo je Fušeovo zapažanje da se u oblicima 2. i 3. lica m. r. jedan do drugog nalaze identični vokali (*tūŭm*, *sūŭm*) i da je njihova kontrakcija logična pojava, a da se oblik 1. lica (*mĕŭm*) analogijom izjednačio sa njima. U ženskom rodu, pak, jedan do drugog su različiti vokali, pa do redukcije nije došlo².

[n]: Latinsko finalno [n] je u višesložnim rečima prestalo da se izgovara u isto vreme kada i finalno [m]: *nōmen* > *nom*, *flūmen* > st. fr. *flum*.

U jednosložnim rečima se održalo: *īn* > *en*, *nōn* > *non*. Međutim, ukoliko je *nōn* bilo nenaglašeno, finalni konsonant je nestao: *nōn* > *nen* > *ne*. Oblik *nen* se ispred reči koja počinje vokalom zadržao do XIII veka.

[l]: Ovaj konsonant se zadržao u finalnom položaju do savremenog francuskog: *mĕl* > *miel*, *fĕl* > *fiel*, *insīmul* > *ensemble*, *sōl* > st. fr. *sol*.

[r]: Latinsko finalno [r] se zadržalo: *cōr* > *cœur*, *sūper* > *sur*, *per* > *par*, *maior* > *maire*, *quattuor* > *quatre*.

[d]: Na kraju reči [d] slabi i prelazi u odgovarajući spirant [ð], i do VI veka prestaje da se izgovara: *ad* > *à*, *apud* > st. fr. *o*, *quid* > *quoi* / *que*. Ispred reči koja počinje vokalom [d] se zadržalo duže: *od un ami*, *ad un ami*.

[t]: Iza vokala se ovaj konsonant spirantizovao u [θ] i postepeno prestao da se izgovara od IX do X veka: *et* > *e*, *pórtat* > [pórteθ] > [pɔrt(ə)] (il) *porte*. Ispred vokala se [θ] (grafija **d**) duže zadržalo: „Quer feit i ert e justise ed amur“³),

Iza konsonanta opstaje do kraja XIII veka, a u učenom jeziku i duže: **mórit* > [múort] > [myórt] > [mør] > [mœr] (il) *meurt*.

[s]: U francuskom, kao i u ostalim zapadnim romanskim jezicima⁴, latinsko finalno [s] se održalo do perioda srednjeg francuskog i imalo je identičnu sudbinu kao i finalno [s] bilo kog drugog porekla (o

² P. Fouché, 1961, str. 651–652.

³ *La Chanson de Saint Alexis*, 2.

⁴ Za razliku od istočnih, gde je nestalo veoma rano: *dormis* > it. *dormi*, rum. *dormi*, *nos* > it. *noi*, rum. *noi*.

čemu će biti reči kasnije): *múlas* > [mýlɛs] > [mýlɛ] > [myl] *mules*,
ámas > [áimeɣ] > [émeɣ] > [ɛm] (tu) *aimes*.

2. ROMANSKI FINALNI KONSONANTI

Slika finalnih konsonanata se značajno promenila posle VII veka, kada su prestali da se izgovaraju svi nenaglašeni finalni vokali, osim [a] koje je prešlo u centralno [ɛ]. Kao i latinski, i ovi finalni konsonanti postepeno slabe i teže da nestanu, ali je razvoj svakog od njih specifičan. Našavši se na kraju reči, konsonanti koji su dotle bili eksplozivni postaju implozivni i proces njihovog slabljenja počinje u VIII veku desonorizacijom zvučnih, i do kraja XIII veka većina finalnih konsonanata prestaje da se izgovara.

[d]: Iza vokala slabi u bezvučni spirant [θ] (preko faze [ð]): *fíde(m)* > [fěiðe] > [fěiθ].

Iza konsonanta prelazi u bezvučni parnjak [t]: *gránde(m)* > [grand] > [grant] st. fr. *grant*.

[t]: Iza vokala se spirantizuje u [θ]: *něpôte(m)* > [nevóuθ], isto kao i latinsko [t]: *ámat* > [áimeθ].

Iza konsonanta ostaje do kraja XIII veka, a onda nestaje, bilo da je primarno (od latinskog [t]): *fórtem* > [fort] > [fɔR] *fort*, ili sekundarno (nastalo desonorizacijom [d]): st. fr. *grant* > [grānt] > [grān] > [grā] *grand*.

[θ]: Bez obzira na to da li je nastalo spirantizacijom latinskog [d] ili [t], prestaje da se izgovara do X veka: [fěiθ] > [fěi] > *foi*; [nevóuθ] > [nevóu] > *neveu*, [áimeθ] > [áimeɣ] > *aime*.

Može se zaključiti da finalni konsonanti [d] i [t] iza vokala prestaju da se izgovaraju do X veka, a iza konsonanta do kraja XIII veka u narodnom govoru.

[b]: Prelazi u bezvučni parnjak [p]: *plúmbu(m)* > [plomp].

[p]: Nestaje od XIII veka: *dráppu(m)* > [drap] > [dra] *drap*, *cōlăphu(m)* > [kolp] > [koup] > [ku] *coup*; [plomp] > [plôm] > [plõ] *plomb*.

- [g]:** Slabi u bezvučno [k]: *lóngu(m)* > [long] > [lonk] st. fr. *lonc*, *sángu-em* > [sang] > [sank] st. fr. *sanc*, *lárngu(m)* > [larg] > [lark] st. fr. *larc*.
- [k]:** Prestaje da se izgovara od XIII v.: **blank* > [blank] > [blãnk] > [blãn] > [blã] *blanc*, *clérícum* > [klerk] > [klɛr] *clerc*, st. fr. *lonc* > [lõn] > [lõ] *long*, st. fr. *sanc* > [sãn] > [sã] *sang*. Međutim, u mnogim jednosložnim rečima je ponovo uvedeno, o čemu će biti reči kasnije.
- [v]:** Slabi u [f]: *návem* > [nev] > [nef], *bóvem* > [bœf], *natívum* > [naif].
- [f]:** U principu ostaje: *nef*, *bœuf*, *vif*, *veuf*, *naif*, *hâtif*.
- [ɖ]:** Ova afrikata je nastala sonorizacijom intervokalnog [ts]. Od VIII v. prelazi u bezvučni parnjak [ts]: *vócem* > [vóitse] (palatalizacija) > [vóidze] (sonorizacija) > [vóidz] > [vóits] (desonorizacija posle nestanka finalnog vokala).
- [ts]:** Afrikata [ts] je nastala tokom romanske palatalizacije ili takozvanim „lažnim palatalizacijama“. Početkom XIII veka [ts], kao i ostale afrikate, gubi svoj dentalni element i prelazi u [s]: [vóits] > [vóis], *pácem* > [pátse] > [páidz] > [páits] > [pes].
- [z]:** Slabi u [s]: *násum* > [názu] > [nez] > [nes], *rásum* > [rázu] > [raz] > [ras].
- [s]:** Bez obzira na poreklo, [s] prestaje da se izgovara u narodnom jeziku krajem XIII veka, dok se u učenom zadržalo znatno duže: (vócem >) [vóis] > [vúes] > [vwa] *voix*, (pácem >) [pes] > [pɛ] *paix*;
(násum >) [nes] > [ne] *nez*, (rásum >) [ras] > [ra] *ras*;
pássum > [pas] > [pa] *pas*, *trés* > [trois] > [trwa] *trois*.
- [r]:** Krajem XIII veka u narodnom jeziku prestaje da se izgovara, naročito u višesložnim rečima:
[ʃãnter] > [ʃãnte] > [ʃãte] *chanter*, [leʒer] > [leʒe] *léger* [prɛmjɛr] > [prɛmjɛ] *premier*.
U učenom jeziku [r] opstaje sve do Revolucije, a u nekim slučajevima je pod uticajem učene javnosti ovaj fonem restituisan.
Inače, /R/ je konsonant koji je potpuno promenio mesto artikulacije, bez obzira na položaj u reči. Apiko-alveolarno [r] je od XIV ve-

ka počelo da slabi i da prelazi u [z]⁵. Pojava dorso-velarnog [ʀ] u XVII veku rezultat je napora koji je jezik uložio da sačuva jedan fonem.

[l]: Ovaj konsonant je veoma stabilan u finalnom položaju: *seul* (< só-lum), *nul* (< núllum), *mortel* (< mortálem), *loyal* (< lēgálem). Ipak, kasnije ćemo videti da je u retkim slučajevima prestao da se izgovara.

[λ]: Ovaj konsonant je nastao od grupa [lj] i [kl]. Od XIII veka postepeno prelazi u [j], ali novi izgovor će se generalizovati tek posle Revolucije. Litre (Littré, 1863.) izgovor sa [j] smatra nepravilnim⁶. [j] je u finalnom položaju u principu očuvano: *soleil* (< *solícū-lum), *travail* (< tripálium), *ail* (< állium), *mail*⁷ (< máléum). Jednina *genou* (st. fr. *genoil* < *genúćulum) formirana je prema množini *genoux*, gde se [λ] vokalizovalo ispred [s].

[ɲ]: Palatalni nazal je nastao od grupa [ɲj], [gn] i [ndj] i u finalnom položaju se depalatalizovao u [n] koje se zatim denazalizovalo: *ingé-nū(m)* > [endʒín] > [ãndʒín] > [ãʒẽ] *engin*, *púgnum* > [póijn] > [póin] > [pwẽ] *poing*, *sígnum* > [séijn] > [séin] > [sẽ] *seing*. Današnji oblici *signe* (< signum), *digne* (< dignum), *règne* (< regnum) pozajmljenice su iz klasičnog latinskog⁸.

[n]: Pošto je uticalo na nazalizaciju prethodnog vokala, finalno [n] prestaje da se izgovara od XIII veka, no definitivno nestaje tek u XVI veku, u procesu denazalizacije:

ánnum > [an] > [ãn] > [ã] *an*, *bónum* > [bón] > [bõn] > [bõ] *bon*, *vínnum* > [vin] > [vĩn] > [vẽn] > [vẽ] *vin*.

⁵ U nekim rečima je [z] i ostalo: *chaise* (od *chaire*) i *besicles* (od *bericles*). Izgovor [z] umesto [r] se toliko proširio, da je došlo do prave pometnje i da se nije znalo gde se šta izgovara, [z] ili [r]. Maroa ovakav izgovor zabavlja: « Madame, je vous raime tant / Mais ne le dite pa pourtan ; / Les musailles on dé roseilles. » (*Epistre du biau fys de Pazy*, attribuée à Marot, cit. prema G. Zink, 1986, str. 245.

⁶ Ako u našem jeziku kažemo *detalj*, *artiljerija* itd., znači da su ove reči pozajmljene u vreme kada sa u francuskom izgovaralo [λ].

⁷ Up. u srpskohrvatskom: *malj*.

⁸ Još početkom XVII veka ove reči su se izgovarale bilo sa [ɲ] bilo sa [n].

Denazalizacijom (nestankom finalnog nazalnog konsonanta i gubljenjem obeležja nazalnosti vokala ispred intervokalnog nazalnog konsonanta) francuski jezik je, gotovo slučajno, veoma kasno dobio nove fonološke opozicije. Naime, prethodna opozicija koja se zasnivala na prisustvu / odsustvu nenaglašenog vokala [ɛ] zamenjena je opozicijom koja se zasniva na prisustvu / odsustvu nazalnog vokala i nazalnog konsonanta: umesto opozicije [bõn] - [bõnɛ] pertinentna je opozicija [bõ] - [bõn] (*bon – bonne*).

[m]: U nekim jednosložnim rečima je finalno [m] pre denazalizacije pomerilo tačku izgovora prema dentalnoj zoni i prešlo u [n], a zatim se razvijalo kao i primarno finalno [n]: *hõmo* > *on*, *měũm* > *mon / mien*, *rẽm* > *rien*.

Rezultat je isti i u rečima gde do ove promene nije došlo: finalno [m] prestaje da se izgovara kad i [n], a vokal ispred njega ostaje nazalan: *nõmen* > [nõm] > [nõ] *nom*⁹, *fãmem* > [fɛ̃m] > [fɛ̃] *faim*, *dãmum* > [dẽm] > [dẽ] *daim*.

Od kraja XIII veka se u finalnom položaju u reči mogu naći konsonanti [f], [r], [l], [λ], [n] i [m]. Međutim, potrebno je uzeti u obzir brojne dijalekatske varijante, pošto je u ovoj episi francuski još veoma daleko od jezičkog jedinstva. I naročito treba imati u vidu da se u francuskom ustanovljavaju dva suprotstavljena jezička nivoa, narodni i učeni jezik, što će doći do punog izražaja od XVI veka.

3. KONZERVIRAJUĆE DEJSTVO NENAGLAŠENOG VOKALA U ULTIMI

Potrebno je imati u vidu da su neki konsonanti postali finalni veoma kasno, posle nestanka poslednjeg finalnog nenaglašenog vokala koji je prestao da se izgovara tek u XVII veku. Ovaj vokal potiče od centralnog [ɛ] koje ima dva izvora u razvoju francuskog vokalskog sistema: latinsko finalno [a] i potporni vokal.

⁹ U starofrancuskom postoji i varijanta *non*, gde je finalno [m] prešlo u [n].

- a) U VII veku su prestali da se izgovaraju svi finalni vokali, osim [a] koje je oslabilo u [ɛ]: *rípa* > [ríba] > [rívɛ], *testa* > [testɛ], *cáusa* > [ʃóʒɛ].
- b) Ukoliko se reč završavala suglasničkom grupom, iza nje se formirao potporni vokal [ɛ] koji je olakšavao izgovor: *ásīnu(m)* > [ásnu] > [ásnɛ], *cánto* > [ʃántɛ], *pátre(m)* > [pédɛɾɛ].
- c) Potporni vokal se formirao i iza palatalizovanih konsonanata [ʃ] i [dʒ]:
 [ʃ]: *lúscu(m)* > [lóstʃɛ], **ríki* > [ríʃɛ]
 [dʒ]: *rúběu(m)* > [ródʒɛ], *imágīne(m)* > [imádʒɛ].

Finalno centralno [ɛ] opstaje sve do perioda srednjeg francuskog. U XV v. ovaj vokal se, kao i u ostalim položajima, labijalizuje u [œ] koje slabi u „nestabilno“ [ə] u XVII veku.

U istom veku je [ə] prestalo da se u velikom broju slučajeva izgovara na kraju reči. No, ono se zadržalo na kraju reči kako bi onemogućilo stvaranje tročlanih konsonantskih grupa u govornom lancu: *une vaste cour*, *une forte descente*, *entre donc*. Uloga potpornog vokala nije potpuno nestala, pošto se [ə] nepotpuno realizuje iza finalnih konsonantskih grupa: *ombre* [ɔ̃brə], *livre* [livrə], *quatre* [katrə], *comble* [kɔ̃blə], *rafle* [raflə]. Nemogućnost da se reč odsečno završi konsonantskom grupom, u nekonvencionalnom govoru rešava se na drugi način, redukcijom konsonantske grupe: *quat'chevaux*, *mett'des gants*, *peut-êt'qu'il va venir*.

Bivši finalni nenaglašeni vokal se u pisanju održao kao grafem e. Usled njegovog dugog prisustva u francuskom jeziku, konsonant koji se nalazio ispred njega nije bio na apsolutnom kraju reči, pa samim tim nije bio implozivan, tako da se održao do savremenog francuskog i posle nestanka finalnog vokala:

- a) *rípa* > [rívɛ] > [riv] *rive*, *tésta* > [téstɛ] > [tétɛ] > [tet] *tête*, *cáusa* > [ʃóʒɛ] > [ʃoz] *chause*;
- b) *ásīnu(m)* > [ásnɛ] > [áne] > [an] *âne*, *cánto* > [ʃántɛ] > [ʃántɛ] > [ʃāt] (je) *chante*, *pátre(m)* > [pédɛɾɛ] > [péɾɛ] > [pɛɾ] *père*;
- c) *lúscu(m)* > [lóstʃɛ] > [lúʃɛ] > [luʃ] *louche*, **ríki* > [ríʃɛ] > [ríʃɛ] > [riʃ] *riche*;

rúběu(m) > [ródzɛ] > [rúzɛ] > [RUʒ] *rouge*, *imáǵine(m)* > [imádzɛ] > [imázɛ] > [imaʒ] *image*.

Afrikate [ʧ] i [dʒ] su početkom XIII veka izgubile dentalni element u prešle u [ʃ] i [ʒ].

Finalni nenaglašeni vokal je takođe značajan za denazalizaciju vokala, čija je posledica očuvanje nazalnih konsonanata [n], [m] i [ŋ]:

[n]: *bóna* > [bõnɛ] > [bɔn] *bonne*¹⁰, *sána* > [sãinɛ] > [sɛn] *saine*, *farína* > [farínɛ] > [farín] *farine*;

[m]: *hómīne(m)* > [õmɛ] > [ɔm] *homme*, *fěmīna* > [fěmɛ] > [fãmɛ] > [fam] *femme*;

[ŋ]: *víněa* > [vĩnɛ] > [viŋ] *vigne*, *montáněa* > [mõntãnɛ] > [mõtãŋ] *montagne*.

4. UTICAJ GRAMATIČARA U XVI I XVII VEKU

Od XIII veka u narodnom izgovoru veoma je uočljiva tendencija da se finalni konsonanti ne izgovaraju i da se reči završavaju vokalom. To se može pratiti prema rimama u stihovima: *doit* se rimuje sa *moi*, *buc* sa *feru*, *trop* sa *trot*, *vestir* sa *icy*. U pisanim tekstovima se mogu primetiti grafije koje pokazuju nestanak finalnog konsonanta: *ne* (nef), *chie* (chief), *pui* (puis), *nature* (naturel), *pa* (par), *su* (sur) itd.

Međutim, od XVI veka, gramatičari nastoje da očuvaju prethodno jezičko stanje i počinju da intervenišu i da koče ovu spontanu evoluciju u narodnom jeziku. U mnogim rečima je pod ovim uticajem finalni vokal koji je prestao da se izgovara ponovo uspostavljen. Tako se francuski jezik našao između dve oprečne sile, jedne spontane, koja teži da eliminiše finalne konsonante i druge, konzervativne, koja se suprotstavlja prvoj.

Napor gramatičara da se suprotstave svakim promenama u jeziku potpuno je razumljiv i uočava se u svakoj sredini i u svakoj eposi. On se, međutim, u XVI veku u Francuskoj podudara sa širokim i snažnim

¹⁰ Ortografija veoma često beleži bivšu nazalnost vokala udvajanjem nazalnih konsonanata: *personne*, *pomme*, *panne*, *penne*.

pokretom „povratka izvorima“ iniciranim duhom humanizma i renesanse. Eruditi ove epohe teže da na svaki način pokažu vezu između latinskog i francuskog jezika¹¹ što je nepotrebno komplikovalo francusku ortografiju unošenjem slova za nestale foneme: *corps* (prema *corpus*, st. fr. *cors*), *sept* (prema *septem*, st. fr. *set*), *paix* (prema *pax*, st. fr. *pais*), *vingt* (prema *viginti*, st. fr. *vint*). Tako je, indirektno, ovaj pokret učvrstio konzervatorske težnje gramatičara. To se može uočiti, na primer, u izgovoru [lɛg] reči *legs* kod koje je finalno [g] odavno prestalo da se izgovara i piše (st. fr. *lais*), ali je u XVI veku dodato prema latinskom etimonu *legatum*¹².

Stoga je potrebno od XVI veka evoluciju finalnih konsonanata posmatrati na dva različita jezička registra, narodnom jeziku i jeziku obrazovanih društvenih grupa. Takođe je potrebno posebno razmatrati višesložne i jednosložne reči.

4. 1. Višesložne reči

U višesložnim rečima je, i pored zalaganja gramatičara da se finalni konsonanti sačuvaju, došlo do njihovog gubljenja.

Prestali su da se izgovaraju okluzivi [t], [p] i [k] i konstriktiv [s], ali su u nekim rečima vraćeni pod uticajem učenog jezika:

[t]: *absolu* (sr. fr. *absolut*), *acabit* (grafije *acabie* i *acabic* u XVI v.), *favori* (sr. fr. *favorit*), *appétit*, *bonnet*, *maillot*, *secret*, *soldat*, *valet*. Finalno [t] se definitivno stabilizovalo u učenim rečima *prétérit*, *zénith*, *azimut*, *bismuth*, *coït*, *occiput*. Još u XIX veku je postojao dvostruki izgovor reči *alphabet*, *débet*, *vivat*, *aneth*, *déficit*, *granit*, *scorbut*¹³.

[p]: *salop* (salaud), *galop* (st. fr. *galos*), *beaucoup*, *sirop*; reči *julep* i *hanap* su se u XVII v. izgovarale [ʒyle] i [ana], ali je finalni konso-

¹¹ Ovaj duh se zadržao veoma dugo: „La langue française n’est que le latin lui-même, modifié par une évolution [...]. *Larousse du XX^e siècle*, sous l’article „France“.

¹² Isto i *joug* (< jugum), koje se još početkom XX veka izgovaralo i [ʒug]. Starofrancuska ortografija *jou* jasno pokazuje da nije bilo finalnog konsonanta.

¹³ Fouché, 1961, str. 673. Danas su bez [t] prve tri reči.

nant vaspostavljen. *Sparadrap* je definitivno izgubilo finalni konsonant u XIX veku.

[k]: *almanach, estomac, tabac, accroc, escroc, raccroc*, sr. fr. *taroc* se pisalo i *tarau* (< it. *tarocco*; savremena grafija *tarot* samo svedoči o nestanku finalnog [k], isto kao i u reči *paletot* < engl. *paltok*); *hamac* (danas [amak]) u XVII v. se pisalo i *hamat*, što ukazuje na nestabilan izgovor finalnog konsonanta. Reči *échech* (šah), *arsenic*, *lombric* su se još u XIX v. izgovarale bez [k]. Finalno [k] je restituisano u rečima *ammoniac, tillac, basilic, alambic, aspice, ombilic, caduc, aqueduc*.

[s]: *avis, brebis, crucifix, haras, radis, souris, tamis, malotru* (st. fr. *malostruz*), *talus* (u XV v. grafija *talu*), *taillis* (grafija *tailly* u XVI v.). Iako je od XVI v. zabeležen izgovor bez [s] u nekim rečima, ono je pod uticajem učenog jezika opstalo: *hélas, maïs, métis, anis, rhinocéros*. U učenim rečima [s] se definitivno zadržalo: *iris, gratis, pubis, tétanos, atlas, tamaris*. Kolebanje u izgovoru postoji i danas u nekim slučajevima: *jadis, cassis, panis, ananas*.

Ostali finalni konsonanti imaju neujednačen razvoj.

[r]: Ovaj konsonant je imao najviše oscilacija u izgovoru. Nestao je iza [e]: *chanter, léger, Alger, horloger, cuiller* (kasnije vraćeno [kujɛR]), *dernier, ouvrier*. Međutim, [r] je ostalo u nekim rečima, na primer, *amer* i *enfer*¹⁴. Finalno [r] je bilo prestalo da se izgovara u imenicama sa sufiksom *-oir*: *terroir, miroir, mouchoir*, ali je ostalo u infinitivima (*avoir, devoir, savoir...*). Ovde je uticaj analogije sa jednosložnim oblicima (*voir, seoir, choir*) moguć, pošto je pojava sistematska. [r] je takođe bilo prestalo da se izgovara iza [i]: *finir, dormir, plaisir, martyr*¹⁵.

U sufiksu *-eur* je postojao dvostruki izgovor. U XVI i XVII veku su zabeležene grafije *menteux, courreux, rageux, sauteux, rapineux* i

¹⁴ Fuše smatra da se [r] zadržalo analogijom sa jednosložnim rečima tipa *mer* i *fer* (str. 668). No, postavlja se pitanje zašto uticaj analogije nije delovao u ostalim slučajevima.

¹⁵ Mopa (Maupas) je 1625. smatrao smešnim izgovor „Vous plaist-il veni dîné avec moy, vous me ferez plaisir“. Navedeno prema G. Joly, 1995, str. 117.

brojni primeri izostavljanja [r] u izgovoru. Uticaj gramatičara je sprečio ovakav razvoj i [r] je ostalo u sufiksu *-eur*. Jedino nije vraćeno u reči *monsieur*. Učeni jezik je uspeo da povрати izgovor [r] u reči koje su se završavale na *-oir* i *-ir*.

Finalno [r] je opstalo iza [a] (*nénuphar, lupanar, nectar, lascar, César*), [o] (*trésor, major, castor, nestor, mentor*), [y] (*futur, obscur, saumur, azur*) i iza [u] (*amour, tambour, autour, vautour*). Posle velikih kolebanja u izgovoru [r] je nestalo samo iza [e], ali i tu ima izuzetaka.

[l]: Iako su u XVI i XVII veku zabeleženi izgovori bez finalnog [l] (*épagneul, filleul, glaïeul*), ovaj konsonant se zadržao na kraju reči: *cruel, canal, rossignol, recul, calcul*. Ipak, u nekim rečima je finalno [l] prestalo da se izgovara: *gentil* (< *gentilem*), *fusil* (< **foćilem*), *moyeu* (st. fr. *moiél*, < *mediolu*). Finalno [l] je nestabilno u rečima *chenil, fenil* i *fournil* (mada je normativni izgovor [furni]).

[λ] / [j]: U finalnom položaju ostaje: *sommeil, conseil, détail, fenouil, accueil*... Međutim, u nekim rečima je prestalo da se izgovara: *outil* (< *ustensílium*), *persil* (< *petrosílium*), *sourcil* (< *supercílium*). U nekim slučajevima postoji oklevanje između izgovora bez finalnog konsonanta i izgovora sa [l], pod uticajem grafije: *babil* [babil] / [babi], *grésil* [grezil] / [grezi], *goupil* [goupil] / [goupi]¹⁶, *nombril* [nõbril] / [nõbri]. Na kraju ovih reči se nikada nije nalazilo [l], već [λ], no ove varijacije samo potvrđuju činjenicu da je izgovor finalnog konsonanta bio veoma nestabilan¹⁷.

[f]: I pored izvesnih kolebanja, finalno [f] ostaje: *naïf, chétif, massif, relief, derechef*. Ipak, nestalo je u rečima *joli* (st. fr. *jolif*), *apprenti* (st. fr. *apprentif*), *bailli* (st. fr. *baillif*), no treba primetiti da su i status i poreklo [f] u ovim rečima prilično neizvesni.

¹⁶ *Le Grand Robert* navodi samo [gupi], dok *TLF* citira Fušea i izgovor sa [l] smatra češćim.

¹⁷ V. niže deo o pogrešnim restitucijama.

4. 2. Jednosložne reči

Jednosložne reči su izložene suprotnim tendencijama. Sa jedne strane, u narodnom govoru je veoma jaka težnja da se finalni konsonanti izgube, a sa druge postoji težnja da se finalni konsonant održi u jednosložnim rečima, koje su po prirodi stvari kratke, pa bi gubitak jednog elementa mogao da dovede u pitanje njihov opstanak. Nestanak jednog fonema kod ovako kratkih reči bi prouzrokovao veliko povećanje homonimije, čemu se jezik odupire. Ove suprotne tendencije u razvoju finalnih konsonanata su dovele do priličnih nedoslednosti u izgovoru.

[t]: Ne izgovara se iza konsonanta (*port, sort*) i iza nazalnog vokala (*mont, vent, il vint*). Iza oralnog vokala se u najvećem broju slučajeva ne izgovara: *chat, plat, toit, droit, il sait, il met, fouet, lot, mot, flot, bout, tout, coût, il but, il fut, fût*.

Međutim, u nekim rečima je [t] restituivano: *net, mat* (boja), *luth, dot, rut, lest* (sr. fr. *lees*). U nekim drugim rečima finalno [t] nije prestajalo da se izgovara ispred pauze i takav izgovor se od XVI – XVII veka generalizovao: *sept, pat, mat* (u šahu), *brut*.

U nekoliko slučajeva postoji dvostruki izgovor: *but* [byt] / [bu], *août* [ut] / [u], *fat* [fat] / [fa]. U imenici *fait* finalno [t] se može izgovarati u nekim kontekstima: *en fait, de fait, voie de fait, c'est un fait, il est de fait, voici le fait...* U drugim kontekstima se finalni konsonant nikad ne izgovara: *le fait que..., tout à fait*, itd. Izgovor finalnog konsonanta daje reči veću ekspresivnost i to može biti objašnjenje za ove izgovore reči *fait*, kao i za *but*, naročito u kontekstu sporta i za *pat* i *mat* u šahu. Zato ne čudi što se uzvici *chut* i *zut* izgovaraju sa [t].

[p]: Prestalo je da se izgovara u rečima *drap, trop, coup, loup, champ, camp*. Finalno [p] se posle oscilacija u izgovoru sačuvalo u rečima *cep, cap* i u uzvicima *hep, hop* i *houp*.

[k]: U velikom broju slučajeva se održalo, prvenstveno iza vokala: *sac, lac, vrac, trac, bac, bec, sec, cric, fic, roc, soc, troc, froc, suc, duc*,

*truc, bouc*¹⁸. Iza konsonanta se ređe izgovara: *arc, parc, marc* (bivša mera za težinu), *fisc, musc, talc*.

Ne izgovara se najčešće iza konsonanta i nazalnog vokala: *porc, cleric, marc* (talog), *banc, blanc, flanc, jonc, franc*, il *vainc*. Iza oralnog vokala se retko gubi: *broc*¹⁹, *croc* (kuka).

Finalno [k] je nestabilno u rečima *cinq* i *donc*. U *cinq* se nikad ne izgovara u *cinq cents* [sēsã]. Normalno se ne izgovara ispred konsonanta: *cinq minutes* [sēmínyt]. Ali se izgovara u datumima: *le cinq juin* [sēkzjúē]. Izgovara se uvek ispred vokala: *les cinq amis*, na kraju ritmičke grupe: *les cinq sont partis, ils sont cinq*. U poslednje vreme se može uočiti jaka tendencija da se finalno [k] izgovara: *cinq personnes* [sēpɛrsɔ̃] i [sēkpɛrsɔ̃]. I u reči *donc* postoji snažna tendencija da se [k] izgovara: *Donc, tu t'en vas ? Va donc !* [dõk], *Vous êtes donc partis ?* [dõ] / [dõk], *Allons donc* [alõdõ] / [alõdõk]. Ne izgovara se u *dis donc* [didõ].

[s]: Osim u retkim slučajevima [s] je prestalo da se izgovara: *gras, las, pas, tas, sans, vas, mais, les blés, nez, deux*²⁰, *pis, riz, prix, tu lis, mois, clos, gros, nous, doux, jus, flux, mors, pus*.

Ostalo je u rečima: *as, lis, ours, mars, sens, ès, os* (jednina), *bis* (prilog), *fil*²¹, *vis*.

U rečima *six, dix, plus* i *tous* izgovor [s] zavisi od konteksta i funkcije: *six rangs* [sirã], *les six* [lesis] (isto i *dix*), *plus beau* [plybo], *sans plus* [sãplys], *tous les ans* [tulezã], *ils y sont tous* [ilzísõtus]. Reč *us* se izgovara [y] i [ys].

[r]: U jednosložnim rečima je ostalo: *par, car* (veznik), *char, cher, mer, ver, pair, hier, leur, peur, sœur, tir, cuir, fuir, or, cor, saur, dur, mur, pur, four, cour, tour*. U XVI i XVII veku je u narodnom

¹⁸ U nekim slučajevima je u XVII v. zabeležen izgovor bez finalnog [k]: *coq, sac, cric, fic...*

¹⁹ Ali se izgovara u *de bric et de broc*.

²⁰ Grafem **x** je varijanta slova **s**; nastao je kao oznaka završetka reči **-us**: *travax = travaux*.

²¹ Tokom XVII veka [fi]. U XVIII v. se čuju oba izgovora. Litre (1863.) preporučuje izgovor bez finalnog [s].

jeziku postojala tendencija da se finalno [r] izgubi i u jednosložnim rečima, o čemu svedoči imenica *gars* ([s] je nastalo ranije) koja se izgovarala [gar] i [ga], no ovde je narodni jezik odneo prevagu.

[l]: Ostaje, osim u retkim slučajevima: *bal, mal, val, poil, ciel, miel, quel, sel, seul, fil, vil, col, sol, vol, nul...*

Prestalo je da se izgovara u rečima *cul* (< *cūlum*)²², *dé* (st. fr. *deel*; < *detale* < *digitale*), *soûl* (< *satullum*) *oui* (< *oil* < *hoc illud*). Lična zamenica *il* se izgovarala [i] sve do kraja XVIII veka²³.

[ʎ] / [j]: Ostaje svuda: *ail, bail, mail, deuil, œil, seuil*.

[f]: Ostaje: *bref, chef, nef, fief, bæuf, œuf, neuf, if, vif, suif, soif, sauf, tuf, pouf*. Izuzetak je reč *clef / clé* (< *clavem*). Inače u množini ovih reči, [f] je prestalo da se izgovara ispred [s] (st. fr. *les chies, les nés, les fieus, bues...*). Intervencijom gramatičara je vraćeno u izgovor množine, osim u rečima *bœufs* [bø] i *œufs* [ø].

Iza konsonanta se ne izgovara u rečima *nerf, cerf* i *serf* (mada se za poslednje dve čuje i izgovor [sɛrf]).

4. 3. Pogrešne restitucije

U nekim slučajevima je prilježnost gramatičara da vaspostave nestale finalne konsonante dovela do toga da se umesto konsonanta koji se ranije izgovarao pojavi neki drugi (*fausses régressions*).

[l] umesto [r]: *pluriel*, ranije *plurier* (< **plurariu*), prema kl. lat. *pluralis*.

[l] umesto [k]: *original*, ranije *orignac* (< *bask. oregnac*).

[l] umesto [j]: *avril* (< **aprīliu*)²⁴, *péril*²⁵, ranije [peril] od *periculum*, *linceul*, ranije [lɛ̃sœλ]²⁶.

²² Ova reč očigledno pripada narodnom govoru. Up. različit izgovor jednosložnih i višesložnih reči koje sadrže isti morfem: *cul* [ky] vs. *recul* [rəkyl].

²³ I danas u nekonvencijalnom govoru: „*Isra pas trop grand ?*“ (Il ne sera pas trop grand ?).

²⁴ Litre savetuje izgovor [avriλ].

²⁵ Ali izvedeni pridev *périlleux* [perijø].

²⁶ Chénier i Musset pišu *linceuil*.

[j] umesto [l]: *chevreuil*, ranije *chevreul* (< *capreolum*), *écureuil*, ranije *escureul* (< *scuriolum*).

[r] umesto [l]: *brancard*, ranije *brancal* (prov. *brancal*), *brassard*, ranije *brassal* (< prov. *brassal*), *poignard*, ranije *poignal* (< **pugnale*).

[r] umesto [s]: *brouillard*, ranije *brouillas* (zamena sufiksa).

Neka živopisna imena ulica u Parizu nastala su pogrešnim interpretacijama ovog tipa: *Rue aux Ours* = *Rue aux Oues*²⁷ (oies), *Rue des Jeûneurs* = *Rue des Jeux-Neufs*, *Rue Gît-le-Cœur* = *Rue Gilles Queux*, *Rue du Grand Hurlleur* = *Rue du Grand Hue Leu* (Hugues Loup)²⁸.

5. RAZVOJ FINALNIH KONSONANATA POSLE 1650. GODINE

Fonetske promene se pojavljuju u jednoj eposi, zatim se šire sa težnjom da se uspostavi njihova regularnost i da se uspostavi jedan novi sistem, no kasnije njihovo dejstvo slabi i više ne deluje na nove reči koje ulaze u jezik. Posle prve polovine XVII veka, tendencija gubljenja finalnih konsonanata naglo slabi, i nove pozajmljenice (bilo iz klasičnih ili živih jezika) zadržavaju u izgovoru krajnji konsonant.

[t]: *déficit* (lat.), *transit* (ital.), *vermouth* (nem.), *mazout* (ruski), *set*, *flirt* (engl.)²⁹.

[p]: *salep* (arap.), *jalap* (šp.), *handikap*, *stop*, *slip*, *scoop*, *top*, *vamp*, *croup* (engl.).

[k]: *diagnostic* (gr.), *bivouac*, *loustic* (nem.), *souk*, *talc* (arap.), *tank* (engl.)³⁰.

[s]: *prospectus* (lat.), *cosmos* (gr.), *pastis* (prov.), *bis* (lat.), *miss*, *fax* (engl.).

[r] / [ʀ]: *reporter*, *mixer*, *charter*, *bar*, *car* (engl.), *bitter* (hol.), *kir* (prema prezimenu).

²⁷ Što pokazuje da se u reči *ours* nije izgovaralo ni [r] ni [s] i da su *ours* i *oue* bili homofoni.

²⁸ Fouché, 1961, str. 674.

²⁹ Ipak: *magnat* [magna], iz poljskog (1732.), *ticket* [tikɛ], iz engl. (XIX v.).

³⁰ Ali: *caoutchouc* [kauʃu], XVIII – XIX v. indijanska reč iz Perua.

[l]: *maboul* (arap.), *panel, motel, cool, full, soul* (engl.).

[f]: *tarif* (ital.), *tcharchaf* (turski), *bluff, self* (engl.), *louf* (argo).

Nestanak tendencije gubljenja finalnih konsonanata je doveo do toga da su u francuski jezik počele da ulaze reči sa zvučnim konsonantima na kraju, što je u periodu starofrancuskog i srednjeg francuskog bilo nemoguće:

[b]: *nabab* (hindust.), *toubib* (arap.), *club, snob, lob, pub, tub, web* (engl.).

[d]: *bled, caïd* (arap.), *fast-food, tabloïd, speed, round, hard, raid, stand* (engl.)³¹.

[g]: *zigzag, stalag, zinc* [zêg] (nem.), *smog, grog, gang, song, bug, tag* (engl.).

[z]: *jazz, blues*, (engl.), *fez* (arap.), *gaz*³².

U XVII veku prestaje da se izgovara i poslednji nenaglašeni finalni vokal, [ə], tako da se od tog doba na kraju reči mogao naći bilo koji konsonant, pa čak i oni koji ne postoje u francuskom: *putsch, kitsch* (nem.), *bortsch* (ruski), *patch, match* (engl.); *bridge, badge* (engl.); *ersatz, quartz* (nem.).

6. ZAKLJUČAK

Prestanak izgovaranja finalnih konsonanata imao je fonetske i sintaksičke posledice.

Od fonetskih je potrebno pomenuti promene kvaliteta finalnih vokala. Ovo je najuočljivije kod /O/, gde se finalni vokal zatvara posle nestanka [s] (*gróssum* > [grɔso] > [grɔs] > [gro] *gros*) i kod /A/ koje pomera tačku artikulacije unazad (*pássum* > [paso] > [pas] > [pa] *pas*).

U XVII i XVIII veku postepeno se ustanovljava jedan novi sistem: otvoren slog – zatvoren vokal, zatvoren slog – otvoren vokal (loi de position). Posledice nestanka finalnih konsonanata su očigledne. Tamo gde je finalni konsonant nestao, vokal je ostao zatvoren (*léger* [leʒe]),

³¹ Ali: *record, standard* (engl.), bez finalnog [d].

³² Reč koju je skovao flamanski hemičar Van Helmont, prema lat. *chaos*.

ali ukoliko se održao, vokal se otvorio (*amer* [amɛr]). Ovaj novi sistem opozicija je pre svega zahvatio /O/ i /ɛ/³³ (*pot – port, peu – peur*) dok je kod /E/ manje sistematičan³⁴.

Finalni konsonanti se nisu gubili istim tempom u svim kontekstima. Na primer, ispred pauze su se zadržali duže, a u sintaksičko-semantičkim celinama u govornom lancu, ispred vokalskog početka sledeće reči, nikada nisu prestajali da se izgovaraju. Ova pojava, poznata kao „vezivanje“, predstavlja ostatak starijeg jezičkog stanja. Stoga je termin „latentni konsonant“ adekvatan samo sa sinhronijskog stanovišta.

Sintaksičke posledice nestanka finalnih konsonanata su veoma značajne. Prestanak izgovora finalnog [s] uslovio je nestanak dvopadežnog sistema u starofrancuskom, pošto se u govoru više nije uočavala razlika između padeža kod najvećeg broja nominalnih reči. Nestanak finalnog [s] je doveo i do neutralizacije opozicije u broju imenica i prideva: *chien – chiens* [ʃjɛ̃]. Opozicija je svakako održana na drugi način. Gubljenje razlike u obliku imenice ili prideva uslovalo je veću upotrebu determinanata. Dok se u starofrancuskom govorilo:

„Vos li durrez urs e leons e chens“³⁵, danas se mora reći:

„Vous lui donnerez des ours et des lions et des chiens“.

Nestanak finalnih konsonanata je doveo i do izjednačenja mnogih glagolskih oblika ([ɛm]: *aime, aimes, aime, aiment*), što je uslovalo obaveznu upotrebu ličnih zamenica počev od perioda srednjeg francuskog³⁶.

Dvostruk izgovor nekih reči zavisi od sintaksičke strukture rečenice i ima funkcionalnu ulogu:

Tous les étudiants sont venus. [tu] vs. *Tous sont venus.* [tus]: determinant – zamenica.

³³ Uz poznate izuzetke nastale zbog različitog porekla vokala i analogija.

³⁴ /E/ je uvek otvoreno u zatvorenom slogu, ali u otvorenom može biti zatvoreno (*bouger, assez, pré, ses*) ili otvoreno (*paquet, français, vrai, très*).

³⁵ *La Chanson de Roland*, 30.

³⁶ Izostavljanje zamenice u imperativu samo potvrđuje ovu promenu. Pošto su svi oblici različiti, nema potrebe za dodatnim obeležavanjem lica.

Je (n') en ai plus. [ply] vs. *J'en ai plus.* [plys]: adverb za negaciju – adverb za kvantitet.

Slično je i u primerima *Les six (dix, huit) sont partis. J'en ai six (dix, huit).* [sis], [dis], [ɥit], za razliku od *Ils y sont restés six (dix, huit) jours.* [si], [di], [ɥi].

U evoluciji francuskih finalnih konsonanta se uočavaju dve dugotrajne tendencije: jedna koja traje od latinskog do XVI veka i koja je obeležena postepenim prestankom izgovora konsonanta na kraju reči i druga, od XVI v. do savremenog francuskog u kojoj se finalni konsonant izgovara. Rezultat ovih suprotnih tendencija je neujednačenost izgovora istih konsonanata na kraju reči.

Bibliografija:

- Carton Fernand, *Introduction à la phonétique du français*, Bordas, 1974.
Fouché Pierre, *Phonétique historique du français*, vol. III, Klincksieck, 1961.
Joly Geneviève, *Précis de phonétique historique du français*, Armand Colin, 1995.
La Chaussée François de, *Initiation à la phonétique historique de l'ancien français*, Klincksieck, 1989.
Straka Georges, *Les Sons et les Mots. Choix d'études de phonétique et de linguistique*, Klincksieck, 1979.
Zink Gaston, *Phonétique historique du français*, PUF, 1986.

Mihailo Popović

LES CONSONNES FINALES EN FRANÇAIS – UN APERÇU HISTORIQUE

(Résumé)

L'évolution des consonnes finales est observée à travers quatre stades: 1° Les consonnes finales latines, 2° Les consonnes devenues finales après l'amuïssement de la voyelle finale non accentuée en protofrançais, 3° Les consonnes qui se sont trouvées à la fin du mot après la chute de la dernière voyelle post-tonique au 17^e siècle, et 4° Les consonnes finales dans les mots introduits dans la langue après la première moitié du 17^e siècle, quand leur tendance à disparaître avait sensiblement faibli. Une partie de cet article est consacrée à l'intervention conservatrice des grammairiens aux 16^e et 17^e siècles. La tendance de ces consonnes à s'affaiblir et à disparaître est très nette dès l'époque latine, et bien que la chute de la voyelle finale provoque l'apparition de nouvelles consonnes finales, celles-ci tendent à disparaître à leur tour. Ce mouvement s'arrête vers le 16^e siècle, d'une part à cause de l'intervention des grammairiens, et de l'autre à cause de la réaction de la langue elle-même qui conserve les monosyllabes dont la substance phonique est menacée par la perte d'un phonème. Il faut y ajouter la disparition de [ə] final au 17^e siècle, ce qui a sensiblement augmenté le nombre de mots qui se terminent par une consonne, et, à partir de cette époque, les nouveaux mots qui entrent dans la langue conservent leurs consonnes finales. Mais le résultat de cette évolution inégale est l'état de langue actuel, où la même consonne finale est prononcée dans certains mots, mais pas dans d'autres.

Julija NENEZIĆ (Nikšić)

TEORIJA UDŽBENIKA I NJENO ZNAČENJE ZA KONSTRUISANJE VISOKOŠKOLSKOG UDŽBENIKA STRANOG (RUSKOG) JEZIKA

Teorija udžbenika je relativno nova nauka interdisciplinarnog karaktera. Ona umnogome doprinosi optimalnom stvaranju novih udžbenika i objektivnoj valorizaciji već postojećih udžbenika. U ovom radu se razmatraju objekat teorije udžbenika, odnosno, sami udžbenici, priručnici, programi, nastavni planovi i sl., predmet (izrada sistema opisivanja, analize, ekspertize i konstruisanja udžbenika), sadržaj i osnovni cilj, tj. objezbeđenje nastavnog procesa adekvatnim didaktičko-metodičkim materijalima i stvaranje optimalnog udžbeničkog modela.

Ključne riječi: teorija udžbenika, strani jezik, visoka škola, konstruisanje udžbenika, valorizacija udžbenika.

Stvaranje i proučavanje udžbenika je interdisciplinarni problem u čijem rješavanju učestvuju mnoge discipline – sociologija, psihologija, grafička tehnologija, primijenjena umjetnost i, naravno, disciplina koju opslužuje konkretni udžbenik (u našem slučaju lingvistika).

Teorija udžbenika je relativno nova disciplina. Još 1969. godine poljski lingvista S. Sjatkovski je pisao o postanku i problemima te nove naučne discipline i između ostalog naveo izvore na kojima se bazira teorija udžbenika: empirijski materijal u obliku postojećih udžbenika, opšta didaktika i metodika nastave. On je naglasio da teorija udžbenika na novi način osvjetljava udžbenik karakterišući ga kao specifičan (poseban) žanr čovjekove umne aktivnosti i kao rezultat stvaralačkog oda-

biranja iz didaktičkog i metodičkog materijala takvih načela koja mogu biti od koristi za konstruisanje udžbenika: „Ako sastavljanje udžbenika predstavlja poseban, autonomni vid stvaralaštva i odlikuje se nizom specifičnih svojstava, onda opisivanje načela konstruisanja udžbenika može i mora postati predmet autonomnog proučavanja“¹. Prema S. Sjatkovskom, teorija udžbenika trebalo bi da bude mnogoaspektna nauka koja uključuje ne samo opštu teoriju udžbenika, već i parcijalnu teoriju i tipologiju udžbenika.

Malo kasnije (krajem sedamdesetih godina) jedan od najvećih autoriteta u oblasti teorije udžbenika ruski metodičar D.D. Zujev već započinje da je rad u oblasti teorije udžbenika poprimio konkretnu praktičnu usmjerenost². On naglašava da se prilikom konstruisanja i valorizacije udžbenika treba oslanjati na strukturno-sadržinsku analizu postojećih udžbenika i prvi put nabroja didaktičke i pedagoške funkcije koje mora da vrši jedan valjan udžbenik (informacijska funkcija, transformaciona funkcija, funkcija sistematizacije, samokontrole, integracije, funkcija koordinacije i vaspitanja i dr.), pominjući pri tome poznatu shemu S.G. Šapovaljenka koja je odredila strukturu, činioce, parametre u sistemu nastavnih sredstava i mjesto udžbenika kao glavne komponente u njemu³. Inače D.D. Zujev u svojoj koncepciji ne traži konstruisanje univerzalnog modela udžbenika za bilo koji nastavni predmet, već stvaranje samo globalnih modela, zajedničkih za određena vaspitno-obrazovna područja, što je sasvim umjesno⁴. U tom smislu se izjašnjava i M.N. Vjatjutnjev, smatrajući da je realno jedino konstruisanje više parcijalnih teorija i modela (npr. koncepcijskog modela udžbenika za filološke i nefilološke fakultete, sa mogućim daljim detaljnijim razgrani-

¹ С. Сятковский, *Проблемы общей теории учебника*, „Русский язык в национальной школе“, № 6. Москва, 1969, стр. 27.

² Д. Д. Зуев, *О некоторых проблемах создания школьных учебников*, „Советская педагогика“, № 3. Москва, 1979, стр. 20–26.

³ С. Г. Шаповаленко, *Учебник в системе средств обучения*, сб. „Проблемы школьного учебника“, вып. 4. Москва, 1976, стр. 25.

⁴ Д. Д. Зуев, *Проблемы теории школьного учебника и пути его совершенствования*, „Советская педагогика“, № 2. Москва, 1976, стр. 72–78.

čenjima)⁵, tj. udžbenik se predstavlja kao materijalizovani model sistema nastave određenog predmeta.

Za kreiranje kvalitativno novog modela visokoškolskog kognitivno-komunikativnog udžbenika za učenje ruskog jezika na nefilološkim fakultetima u inoslovenskoj jezičkoj i kulturnoj sredini moraju se obrazložiti činioci koji određuju i uslovljavaju strukturno i sadržinsko oblikovanje takvog udžbenika (između ostalog, kompleks psiholoških i didaktičko-metodičkih činilaca predikacije udžbenika stranog – ruskog – jezika kao polaznu osnovu za njegovo teorijsko proučavanje, a zatim i za kreiranje novih rješenja u ovoj oblasti).

Danas se teorija udžbenika definiše kao sistem deskriptivnih i preskriptivnih znanja interdisciplinarnog karaktera koja omogućavaju optimalnu izradu i valorizaciju udžbenika, tako da se u njemu najefikasnije materijalizuje kompleks psiholoških i didaktičko-metodičkih činilaca koji ga određuju i uslovljavaju⁶. U pitanju je posebna oblast opšte i predmetne didaktike koja se bavi deskripcijom, analizom, procjenom i stvaranjem udžbenika.

Oblast koja se bavi naučnim proučavanjem udžbenika (teorija udžbenika) zasnovana je kako na opštedidaktičkoj i parcijalno-didaktičkoj (metodičkoj), tako i na bibliološkoj teoriji. To označava da se teorija udžbenika bazira na primjeni zakonitosti obrazovanja uopšte i nastave stranog jezika na udžbenik kao model nastavnog procesa: sa bibliološkog aspekta razmatraju se pitanja udžbeničkog izdavaštva (npr. likovno i grafičko opremanje udžbenika, planiranje i plasman tiraža).

Jezgro teorije udžbenika sačinjavaju „modeli analize i konstruisanja udžbenika, koji sadrže pravila – instrukcije, preporuke, zabrane, neophodne i dovoljne za analizu i konstruisanje udžbenika i priručnika sa zadatim ciljnim karakteristikama“⁷. Cilj naučnog istraživanja udžbe-

⁵ М. Н. Вятютнев, *Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы)*. Москва, 1984.

⁶ К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај*. Београд, 2002, стр. 15.

⁷ А. Р. Арутюнов, Л. Б. Трушина, *Современный учебник русского языка для иностранцев и внедрение его в учебный процесс*, сб. „Учебники и словари в

nika je stvaranje optimalnog modela školske knjige (u našem slučaju – udžbenika ruskog jezika kao stranog).

Teorijska osnova kreiranja i valorizacije udžbenika se izlaže u koncepciji udžbenika kao normativnom dokumentu (to je idejni projekat udžbenika kakav želimo).

Problemima konstruisanja i ekspertize udžbenika ruskog jezika za strance posvećena je monografija A.R. Arutjunova u kojoj se razmatraju osnovni pojmovi i metodika rada autora-sastavljača udžbenika, sa jedne strane, i eksperata-recenzenata udžbenika, s druge strane⁸. Autor naglašava da udžbenik zauzima centralno mjesto u praksi učenja ruskog jezika kao stranog i ima već tristagodišnju tradiciju, a zbog te davne tradicije se pogrešno smatra da je metodika stvaranja, analize i ocjene udžbenika odavno razrađena. Metodičari po pravu smatraju da je udžbenik obavezna i po pravilu glavna komponenta masovnog učenja. Međutim, teorija udžbenika još uvijek nije našla svoju potpunu realizaciju. A. Arutjunov predlaže sistem konkretnih pravila koji omogućuje stvaranje udžbenika ruskog jezika za strance komunikativno-aktivnog tipa, kao i analizu i valorizaciju takvog udžbenika, ističući da postojeći savremeni udžbenici ruskog jezika za strance obezbjeđuju *jezičku kompetenciju* (znanje gramatike), *govornu kompetenciju* (građenje rečenica prema modelima), ali ne obezbjeđuju *komunikativnu kompetenciju* (komuniciranje na stranom jeziku). Dodajmo da je zato od velikog značaja upravo konstruisanje udžbenika stranog jezika na osnovima komunikativne metodike učenja jezika (up.: Е.И. Пассов, *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*, Москва, 1989; М.Н. Вятютнев, *Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы)*, Москва, 1984; В.В. Ревецкий, С.И. Лебединский, *Проблемы теории учебника в рамках коммуникативно-индивидуализированного обучения*, Русский язык за рубежом, № 2, 1991, стр. 79–83).

системе средств обучения русскому языку как иностранному“⁴. Москва, 1986, стр. 15.

⁸ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990.

Postoji mišljenje da teorija udžbenika uopšte nije potrebna, pošto uglavnom ponavlja metodiku nastave (prihvativši ovo mišljenje, trebalo bi da smatramo da razni autori moraju stvarati istovjetne udžbenike, a eksperti na isti način ih ocjenjivati). Realno ne postoje dva apsolutno identična udžbenika: oni se razlikuju ili po svojim osnovnim principima ili po načinu realizacije bazičnih kategorija.

Prema suprotnom mišljenju, teorija udžbenika ne može da se realizuje, pošto ne može da se oslanja na vjerodostojne modele govorne i komunikativne djelatnosti iz oblasti lingvistike i psiholingvistike, dok stvaranje i ekspertiza udžbenika predstavljaju veoma komplikovan zadatak koji nema zajedničko rješenje⁹.

A. Arutjunov dokazuje da je udžbenik zaista veoma komplikovan objekat. Međutim, njegovo stvaranje je apsolutno moguće ako to rade stručnjaci (konstruisanje i analiza udžbenika spadaju u stvaralačke zadatke druge klase, kako to kažu psiholozi, dok stvaralačke zadatke prve klase mogu rješavati samo genijalci). U svojoj monografiji A. Arutjunov daje praktično (empirijsko) shvatanje teorije udžbenika gdje je glavni cilj – formulisanje u vidu pravila dva lanca metodičkih radnji (za autora jednog udžbenika i za eksperta) čiji bi rezultati bili dva objekta: udžbenik komunikativno-aktivnog tipa, s jedne strane, i valorizacija takvog udžbenika, s gledišta komunikativne metodike.

S gledišta metodičara, udžbenik predstavlja spisak (skup) pravila (uputstava, preporuka i zabrana) za rad na školskom materijalu¹⁰; udžbenik je cjelovit metodički sistem koji se realizuje u konkretnom materijalu i ima konkretni cilj za određen period i određen sastav učenika i studenata¹¹; udžbeniku, koji predstavlja ne samo osnovni programski dokument, već i bazični model učenja, pripada poseban funkcionalni

⁹ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990, стр. 6.

¹⁰ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990, стр. 15.

¹¹ Е. И. Пассов, *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*. Москва, 1989.

status¹². Na taj način udžbenik postaje objekat i predmet posebnog odjeljka metodike – teorije udžbenika (kao i posebnog odjeljka didaktike i pedagogije – teorije časa). Uzgred rečeno, udžbenik i nastava u metodici se razmatraju kao funkcionalno ekvivalentni pojmovi.

S gledišta stručnjaka za neki predmet, udžbenik predstavlja „model ciljne oblasti znanja, ponašanja, aktivnosti koji upoznaje učenike sa sadržajem, načelima i zakonitostima ove discipline, s glavnim idejama određene oblasti nauke ili tehnike“¹³. Sa gledišta psihologa, udžbenik ostvaruje određen koncept usvajanja i upravljanja usvajanjem određenih znanja iz ovog predmeta i na taj način predstavlja model naučno-vaspitnog procesa.

Kako je tačno zabilježio M. Vjatjutnjev, „sadašnji nivo razvoja metodike, didaktike, psihologije, lingvistike i bibliologije omogućuje formulisanje naučnih i konstruktivnih zahtjeva koji zaista mogu postati rukovodstvo za autore udžbenika“¹⁴. Već osamdesetih godina prošlog vijeka teorija udžbenika ruskog jezika kao stranog dobila je svoj sadašnji oblik i odredila svoj predmet, sadržaj i ciljeve.

Prema A. Arutjunovu¹⁵, **objekat** teorije udžbenika su udžbenici i priručnici ruskog jezika kao stranog, programi i školski planovi, prikazi rukopisa i objavljenih udžbenika i dr.

Predmet teorije udžbenika je razrada, provjeravanje i zasnivanje sistema, principa i postupaka: a) opisa, analize, vrednovanja i upoređivanja (kompariranja) udžbenika; b) njihovog konstruisanja; v) uključivanja u nastavni proces i korišćenja u nastavnoj praksi.

Sadržaj teorije udžbenika predstavljaju rješenja važnih problema:

1) razrada teorije ekspertize i valorizacije udžbenika,

¹² В. В. Ревницкий, С. И. Лебединский, *Проблемы теории учебника в рамках коммуникативно-индивидуализированного обучения*, „Русский язык за рубежом“, № 2. Москва, 1991, стр. 80.

¹³ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990, стр. 15.

¹⁴ М. Н. Вятютнев, *Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы)*, Москва, 1984, стр. 10.

¹⁵ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990, стр. 18–19.

- 2) razrada teorije konstruisanja udžbenika (tj. koncepcije i pravila kreiranja udžbenika),
- 3) razrada načela eksperimentalne provjere udžbenika u praksi (u nastavnom procesu).

Glavni **cilj** teorije udžbenika je obezbjeđivanje nastavnog procesa adekvatnim didaktičko-metodičkim materijalima i stvaranje optimalnog modela školske knjige preko rješavanja navedenih problema.

Dakle, teorija udžbenika se sastoji od rješenja vezanih za koncepciju datog udžbenika i od empirijskih pravila.

Postavlja se pitanje udjela teorijskog i empirijskog, opšteobavezujućeg (normativnog) i individualnog u pristupu kreiranju i valorizaciji udžbenika. „S jedne strane, ova disciplina bazira se na empirijskom materijalu, ali ga i nadrađa sistemom teorijskih predstava i generalizacija koje iz njega izvodi. Teorijsko-koncepcijsko (projektivno) i empirijsko istraživanje udžbenika uzajamno su uslovljeni“¹⁶. Teorija udžbenika takođe predstavlja jedinstvo deskriptivnog i normativnog aspekta istraživanja: ona opisuje udžbenike onakvima kakvi jesu i propisuje kakvi treba da budu. Međutim, treba imati u vidu i individualnost, kreativnost i stvaralačku inicijativu svakog pojedinog autora.

Veći broj autora razlikuje opštu i parcijalnu teoriju udžbenika. Tako, D. Zujev smatra da je opšta teorija udžbenika neophodna za proučavanje i logičko zasnivanje načela stvaranja udžbenika kao takvog, za stvaranje globalnog modela udžbenika za čitava predmetna područja, parcijalne teorije pak se odnose na proučavanje zakonitosti primjene načela opšte teorije udžbenika na konkretni predmet¹⁷.

M.N. Vjatjutnjev osporava neophodnost stvaranja univerzalne teorije udžbenika stranog jezika, smatrajući da je realno jedino zasnivanje većeg broja parcijalnih teorija, npr. koncepcijskog modela udžbeni-

¹⁶ К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног - руског језика: структура и садржај*. Београд, 2002, стр. 14–15.

¹⁷ Д. Д. Зуев, *Проблеми теорії шкільного учебника и пути его совершенствования*, стр. 74.

ka za nefilologe, konceptijskog modela udžbenika za filološke fakultete, za samostalno učenje stranog jezika i dr.¹⁸

K. Končarević u vezi s tim konstatuje: „Nepostojanje jedinstvene koncepcije teorije udžbenika kao naučne discipline predstavlja odraz odsustva duže tradicije naučnog bavljenja njenom problematikom, nepostojanja jedinstvenog teorijskog i metodološkog aparata proučavanja udžbenika, kompleksnosti i višedimenzionalnosti školske knjige kao objekta istraživanja“¹⁹. Da se prevaziđu razmimoilaženja, ona predlaže podjelu unutar pomenute metodičke discipline na a) fundamentalnu teoriju udžbenika i b) primijenjenu teoriju udžbenika, pojašnjavajući da se u okviru prve oblasti, zavisno od opštedidaktičke ili metodičke ravni, izdvajaju opšta i parcijalna (predmetna) teorija udžbenika, sa daljom podjelom parcijalne teorije na globalnu i specijalne predmetne teorije udžbenika (prema ciljevima nastave, obrazovnom profilu, uzrastu učenika, dominantnom metodu itd.)

Isti autor u svom fundamentalnom djelu o savremenom udžbeniku stranog jezika sistematizuje različite aspekte proučavanja udžbenika, navodeći opštedidaktički aspekt, parcijalno-didaktički (metodički) aspekt, informacijsko-komunikativni aspekt, gnoseološki aspekt, psihološki aspekt, sociološki aspekt, bibliološki aspekt, grafičko-tehnološki i estetski aspekt.

Na taj način na **teoriju udžbenika** kao naučnu disciplinu najneposrednije utiče nekoliko nauka: didaktika (metodika), gnoseologija, informatika, komunikologija, sociologija, psihologija, nauka o knjizi (bibliologija), kao i nauka koja opslužuje konkretni udžbenik. Sama teorija udžbenika se dijeli na fundamentalnu teoriju (gnoseološki aspekt) koja se sa svoje strane sastoji od opšte teorije i parcijalne teorije, i na primijenjenu teoriju (normativni i operativni aspekt) koja uključuje normativistiku, politiku i kritiku udžbenika (pojam „politika

¹⁸ М. Н. Вятютнев, *Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы)*. Москва, 1984, стр. 65.

¹⁹ К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног — руског језика: структура и садржај*. Београд, 2002, стр. 16.

udžbenika” u smislu „praktična nauka o udžbeniku” uveo je A. Arutjunov²⁰.

Od nivoa razvoja teorije udžbenika i drugih pomenutih nauka zavisi strukturno i sadržinsko oblikovanje udžbenika. I. L. Bim definiše udžbenik kao materijalizovani model sistema nastave stranog jezika, tj. „generalizaciju i odraz u interakciji svih osnovnih pojava i procesa date objektno-predmetne oblasti (makropristup) i ovaploćenje (produkt) metodičkog (konceptualnog) sistema, koji predstavlja individualnu, socijalno uslovljenu interpretaciju makrosistema u njegovoj primjeni na konkretni strani jezik“²¹.

U naučnom proučavanju udžbenika se izdvajaju sljedeći praktični zadaci:

- a) optimalizacija djelatnosti autorskih kolektiva putem proučavanja i sistematizovanja dosadašnjih rješenja na planu strukturnog i sadržinskog oblikovanja školske knjige;
- b) obezbjeđivanje konceptijskog jedinstva među tipološki bliskim udžbenicima putem zasnivanja globalnih modela udžbenika za svaki pojedinačni obrazovni profil itd.;
- v) zasnivanje jedinstvenih, neprotivrječnih, pouzdanih kriterijuma valorizacije udžbenika, koji će omogućiti da eksperti, polazeći od teorijskog materijala i služeći se istom metodologijom istraživanja, dođu do sličnog opisa i procjene određenog udžbenika.

Rješavanje ovih zadataka kao dijela teorije udžbenika pomaže uspješnom održavanju nastave stranog jezika.

²⁰ А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990, стр. 11–14.

²¹ И. Л. Бим, *Понятие систем обучения иностранным языкам на разных уровнях рассмотрения*, „Иностранные языки в школе“, № 2. Москва, 1975, стр. 30.

Literatura:

- С. Сятковский, *Проблемы общей теории учебника*, „Русский язык в национальной школе“, № 6. Москва, 1969.
- Д.Д. Зуев, *О некоторых проблемах создания школьных учебников*, „Советская педагогика“, № 3. Москва, 1979.
- Д.Д. Зуев, *Проблемы теории школьного учебника и пути его совершенствования*, „Советская педагогика“, № 2. Москва, 1976.
- С.Г. Шаповаленко, *Учебник в системе средств обучения*, сб. „Проблемы школьного учебника“, вып. 4. Москва, 1976.
- М.Н. Вятютнев, *Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы)*. Москва, 1984.
- К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног - руског језика: структура и садржај*. Београд, 2002.
- А.Р. Арутюнов, Л.Б. Трушина, *Современный учебник русского языка для иностранцев и внедрение его в учебный процесс*, сб. „Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному“. Москва, 1986.
- А.Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. Москва, 1990.
- Е.И. Пассов, *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению*. Москва, 1989.
- В.В. Ревницкий, С.И. Лебединский, *Проблемы теории учебника в рамках коммуникативно-индивидуализированного обучения*, „Русский язык за рубежом“, № 2. Москва, 1991.
- И.Л. Бим, *Понятие системы обучения иностранным языкам на разных уровнях рассмотрения*, „Иностранные языки в школе“, № 2. Москва, 1975.

Юлия Ненезич

ТЕОРИЯ УЧЕБНИКА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ
КОНСТРУИРОВАНИЯ УНИВЕРСИТЕТСКОГО УЧЕБНИКА
ИНОСТРАННОГО (РУССКОГО) ЯЗЫКА

Резюме

Теория учебника - сравнительно молодая наука интердисциплинарного характера. Она способствует оптимальному созданию новых учебников и объективной оценке уже существующих учебников. В данной работе рассматриваются объект теории учебника (т.е. учебники, пособия, программы, учебные планы, рецензии на рукописи учебников или уже напечатанные учебники), предмет (разработка системы описания, анализа и оценки учебников, а также их конструирования), содержание (разработка теории создания учебников, теории экспертизы и валоризации учебников и разработка принципов экспериментальной проверки учебников на практике, т.е. в учебном процессе) и основная цель (обеспечение учебного процесса адекватными дидактико-методическими материалами и создание оптимальной модели учебника).

RASPRAVE I ČLANCI
(II)

Gregory MASON (Saint Petter, Minesota)

ZNAČAJ KNJIŽEVNOSTI – NEKAD I SAD

U ovom radu raspravlja se o važnosti studiranja književnosti kao neophodne moralne poluge u oblikovanju savremenog svijeta. U radu se najprije razmatra uloga koju je književnost imala u istoriji i najvećim dijelom se posmatra kao izvor velikih narativa koji su određivali načine na koje su narodi sebe pojmlili. Zatim se ispituje učešće književnosti i književne mašte kako u protestima protiv tako i u ponovnom simboličnom osmišljavanju uslova društvenog života. Kroz primjere iz svjetske književnosti iz prošlosti i savremenog doba pokazuje se jedinstvena snaga književnosti da kreira i sačuva imaginativni i moralni prostor i sačuva svijet u kojem živimo.

Ključne riječi: vrijednost, istorija, interpretacija, moralni izbor, empatija, veliki narativi, tolerancija prema dvosmislenosti, postmodernizam, dekonstrukcija

Želim da govorim o značaju izučavanja književnosti kao važne moralne i imaginativne sile savremenog svijeta. Najprije ću govoriti o vezi između književnosti i prošlosti, a zatim o njenom značaju za naš sadašnji život, kao i o načinima na koje nam književnost pomaže da zamislimo budućnost, kako individualnu tako i kolektivnu.

Istorija, kao što je poznato, ne predstavlja objektivno i neutralno zapisivanje prošlih događaja. Istoričari biraju na koje će činjenice obratiti pažnju, oni vrše procjenu važnosti ili nevažnosti pojedinih podataka ili zbivanja. Tek kad se nekom događaju podari značenje on postaje istorijska činjenica. Upravo načini na koje ispisujemo sopstvenu ili tuđu istoriju određuju našu svijest o sebi, o onome što smo učinili i o tome

kuda smo se zaputili. Oni djelovi prošlosti koje smo izabrali da uključimo u našu priču, da ih istaknemo, odlučuju o tome ko će biti naši heroji, a ko zlikovci. Ovo se može ilustrovati čuvenim primjerom iz novije istorije Sjedinjenih Američkih Država koji se tiče eksponata „Enola Geja“ u Smitsonian Institutu u Vašingtonu. „Enola Gej“ je bio avion iz kojeg je bačena atomska bomba na Hirošimu 1945. godine. Namjera kustosa muzeja bila je da predstave kontekstualizovan eksponat koji bi uključio i jasne fotografije ovog nezapamćenog razaranja i uništenih života koje je bomba izazvala. Međutim, izvjesne grupe veterana su toliko oštro reagovala na tu zamisao, budući da bi ona predstavila SAD u prilično negativnom svijetlu, da je čitava izložba svedena na prikaz jednog djelića aviona i svega nekoliko fotografija koje prikazuju samo članove tadašnje posade.

I naša istorija i naša sadašnjica, kako intimna tako i javna, podvrgavaju se interpretaciji. Ovo ne otklanja moralne izbore koje smo dužni da pravimo, bilo da se umiješamo, bilo da okrenemo glavu na drugu stranu. Ipak, to nam pomaže da potvrdimo sebe kroz učešće i kroz kreiranje značenja u sopstvenoj priči-istoriji, kao i u pričama drugih, onih koji su naši saputnici u svemirskom brodu zvanom Zemlja. Kada kažem 'svemirski brod zvani Zemlja', koristim, naravno, metaforu. Ona uključuje sve nas i upućuje na našu zajedničku sudbinu. Kada slike poput ovih prođu u našu maštu i pokrenu naša moralna osjećanja, one bude u nama sposobnost za empatiju i za pozitivno i aktivno sudjelovanje u političkoj sferi.

Kako se to često kaže u oblasti kulturnih studija, mi smo zatočnici „velikih naracija“ i „dominantnih priča“, koje uslovljavaju naše viđenje sebe i naše viđenje drugih. Kontrolisanje i prenošenje ovih velikih naracija veoma je važno. Književnost je glavno područje unutar kojeg se one oblikuju, procjenjuju i preispituju. Jedna od takvih priča bila je, na primjer, i domino teorija o mogućem/vjerovatnom širenju komunizma u istočnoj Aziji. Po ovoj teoriji, smatralo se da ako bar jedna država jugoistočne Azije prihvati komunizam, to će učiniti i one koje je okružuju, „padajući“ za njom poput poređanih domina. Ova naivna teorija godinama je usmjeravala spoljnu politiku Sjedinjenih Država i do-

vela do rata i stradanja koji su trajali decenijama. Možemo navesti i druge primjere. Još ranije, u 19. vijeku, ideja o „teretu bijelog čovjeka“ skrenula je pažnju sa kolonizatorske eksploatacije koju su vršili bijelci iz Evrope maskirajući je u uvjerenje da bijelci zapravo pomažu narodu Afrike, da ga nose na leđima kao neko dijete, kao „teret“. Ovo je bila prikladna slika, lako ju je bilo zamisliti, ali je ujedno predstavljala i ozbiljnu zabludu i pogrešno, nepotpuno prikazivanje istine.

Ako se osvrnemo za sobom, vidjećemo da je oduvijek jedna od glavnih funkcija književnosti bila da čuva prošlost, da slavi živote i kulturna dostignuća, da daruje identitet, čiji se korijeni često nalaze u velikim naracijama. Razni narodi su kroz književnost predstavljali svoju prošlost kao svetu priču o porijeklu i razvoju. Primjera radi, Vergilije je kroz *Eneidu* ispisao istoriju Rima po kojoj Rimljani vode porijeklo od Trojanaca. Ovakva priča ih je legitimisala kao naciju sa dugom tradicijom.

U drevnim kulturama književnost je zauzimala važno i počasno mjesto. Budući da je veliki broj ljudi bio nepismen, na jezik su gledali kao na moćno, čak magično sredstvo. Sveštenici su bili pismeni i stoga kontrolisali pisani jezik, pa su bili i vrlo uticajni kao savjetnici vladara. I kasnije, kroz vjekove, moć riječi bila je neporeciva, toliko da je engleski romantičarski pjesnik Persi Biš Šeli u svojoj *Odbrani poezije* (1821) nazvao pjesnike „nepriznatim zakonodavcima svijeta“. Ako su zakonodavci, onda su zasigurno nepokorni i neobuzdani, i nipošto jednoglasni. Ipak, Šelijeva sintagma i danas divno zvuči – ona slavi značaj književne imaginacije i njenu moć da preobražava. Antropolog Džozef Kembel govorio je takođe o velikoj snazi priča, o njihovoj sposobnosti da otjelotvore, odnjeguju i čak spasu jedan narod. Na sličan način je i savremena američko-indijanska književnica Lesli Silko u svom romanu *Ceremonija* (1977) pisala o tome kako „nas priče mogu spasiti... one su sve što imamo.“

Međutim, takođe je tačno da različite okolnosti rađaju različite književnosti. Određeni istorijski trenuci i specifičnosti zahtijevaju i određene književne projekte. Nasuprot evropskoj tradiciji, u kojoj književnost slavi i čuva prošlost, postoje i drugačije vrste tekstova, kao što je,

na primjer, književnost postkolonijalne Afrike. Komentarišući afričke prilike, književnica Nadin Gordimer primjećuje: „Umjetnost je na strani tlačenih.“ Umjetnost u postkolonijalnom svijetu vraća glas onima kojima je on oduzet i pruža nove mogućnosti oslobođenja. U ovakvim slučajevima, književnost nije sredstvo propagande u rukama vladara, već bunt protiv vlasti.

Ipak, kako se sve ove nove demokratije približavaju svom tridesetom ili četrdesetom rođendanu, tako i euforija kojom su započete sve više blijedi i one bivaju uhvaćene u mreže korupcije i drugih problema koji izjedaju neokolonijalizam. Upravo u ovakvim okolnostima pisci su dužni da kritikuju i demaskiraju promašaje vlastitih lidera, kao i da ukazuju na uzroke tih promašaja čak i ako su oni drugačiji od onih na koje su ukazivali u svojim ranijim djelima. Mogućnost iskrene priče o promašajima vlastite zemlje najvjerojatnije nećemo naći u ublaženim objašnjenjima nekog političara, već u književnom djelu koje je spremno da ih kritikuje.

Postoje doduše velike polemike oko toga do koje mjere književnost treba da se zalaže za određena moralna stanovišta i da promoviše određene vrijednosti. Iskustvo pokazuje da kad god je književnost svjesno težila nekom programu ili ideologiji, to je sužavalo njene domete i, u krajnjoj liniji, vodilo slabijem kvalitetu i djelovanju. Neki kritičari, poput Franza Fanona, autora djela *Prezreni na svijetu* (1961), tvrde da je svaka književnost nužno ideološki obojena, bilo svjesno ili nesvjesno. Iz toga proizilazi da su u zabludi oni koji smatraju da zadržavanje statusa quo znači izdvojenost i nepristrasnost. Književnost koja je vjerna raznolikom i složenom ljudskom iskustvu često nas suočava sa istinama o čovjeku koje ne samo da nisu herojske, već su katkada i duboko antidruštvene. I kako god da se izjašnjava određeni autor, njegova ili njena priča će na kraju sama otkriti svoju punoću i bogatstvo značenja, ili pak svoja ograničenja. Kao što nas je upozorio D.H. Lorens, „vjerujte priči, a ne onome ko je priča.“

Izučavanje književnosti pomaže nam da spoznamo svoje pravo biće, da slavimo i volimo ono što jesmo. Takođe nas podstiče da shvatimo da u nama postoji nešto više od onoga što se čini da postoji. Iza nas

je zaostavština koju smo naslijedili od predaka i koju čuvamo u sjećanju, dok je ispred nas jedna druga zaostavština i ulog u ono što prevazilazi neposredno *ovdje* i *sada* koje zauzimaju naša tijela. Književnost nam pomaže da negujemo, poštujemo, prepoznamo i slavimo ono što smo bili, što jesmo sada i ovdje, i ono što ćemo tek biti.

Najprije bih želio da kažem nešto o veličini književnosti kao ključu kompleksne istine o ljudskom biću. Beletristika može bolje od bilo kojeg drugog diskursa predstaviti složena moralna pitanja tako da ona postanu opipljiva. Najbolji put do srži problema najčešće je onaj koji vodi kroz neku ljudsku priču. Kada od nas zahtijeva da razumijemo kako učesnici u konfliktu, bilo da su ugnjetavači ili ugnjetani, proživljavaju date situacije, književno djelo zapravo tada daje ključ za shvatanje ličnosti, vrijednosti i ponašanja. Antoni Torlbi primjećuje da „ono što književnost čini posebnom nije to što je ona udaljena od istine, već prije to što ona ostale tvrdnje o istini čini udaljenim od iskustva“. Beletristika nam pomaže da dođemo do rješenja koja ne izvire iz apstraktnog mišljenja onih koji su izvan situacije, već upravo iz konkretnih dilema onih koji proživljavaju datu situaciju. Naravno, izvlačenje i tumačenje mudrosti iz svih istina koje nam raznolike naracije pružaju i primjena te mudrosti u praktičnom životu nikada nije jednostavan zadatak. Zato treba izučavati književnost, raditi postojano i uporno da bismo razvili i poboljšali svoje mogućnosti spoznaje i kritičku svijest. Kako stoji u pjesmi Vilijama Karlosa Vilijamsa „Asfodel, taj zelenkasti cvijet“ (1955): „Teško je/ dobiti nešto novo iz pjesme/ Ipak, ljudi umiru svakog dana nesrećni/ jer ne nađu ono što u njoj se nalazi.“

Drugo, preporučujem vam književnost kao veličanstveni put ka empatiji. Mahatma Gandhi je smatrao da kad bi svako od nas hodao jednu milju u koži nekog drugog, tri četvrtine problema u svijetu odmah bi bile riješene. Književnost nam omogućava ovakav hod, iako to čini indirektno. Ali upravo je indirektno iskustvo, imaginarno proživljavanje života drugih, od neprocjenjivog značaja za produbljivanje naše empatije i izoštravanje naše moralne svijesti. Ono ruši granice našeg poimanja drugih kao „drugosti“.

Zatim, sjetimo se da književnost predstavlja i silu koja gradi, koja stvara. Književnost može preoblikovati svijet oblikujući maštu. Spособnost zamišljanja, sintetizovanja i izražavanja kroz jezik i priču daje moć da se redefiniše sopstvena situacija, da se ponovo osvoji stvarnost, da se čovjek prilagodi okolnostima. Ova sposobnost daje snagu, ako ne da se izmijene spoljašnje okolnosti, onda da se bar izmijeni njihova percepcija, način na koji ih pojedinci doživljavaju, kao i snagu da se sa njima izađe na kraj. Izvan određenih bioloških ograničenja, svijet je otvoren za nove interpretacije, za nove konceptualizacije. Književnost imenuje ono neimenovano; ona krči nove staze. Sve dok nešto ne imenujemo, to u društvenom smislu ne postoji sasvim. Po mom mišljenju, ova moć jezika i književnosti da gradi, da stvara, divno je izražena stihovima španskog pjesnika Antonija Mačada, u pjesmi *Kastiljanska polja* (1912). Kroz ove stihove Mačado sugerije da u životu ne postoji utvrđena staza koju treba slijediti, već da svako od nas treba da pravi sopstvenu stazu, da zamišlja sopstveni put naprijed. Prevod bi glasio ovako:

Lutalice, to su tvoji koraci
Oni su put i ništa više
Lutalice, ne postoji put
Ti stvaraš put hodajući.

Kao četvrto u ovom nizu promišljanja, pomenuo bih jezik kao čuvara slobode. Pokojni Džordž Stajner je naglašavao važnost neprekidnog postojanja velikog broja različitih jezika u svijetu. Jezik je ono što nas razlikuje kao ljudska bića, on je naša glavna odlika; jezik nam pomaže da opstanemo i da preživimo. Služiti se jezikom znači izražavati svoju slobodu, a svako gušenje jezika znači i gušenje slobode. Nestanak mnogih jezika u svijetu veoma je zabrinjavajući; on predstavlja kulturni ekvivalent izumiranju vrsta u životinjskom carstvu i možda je podjednako opasan za našu kolektivnu budućnost. Različiti jezici daruju nam različite mogućnosti i načine da kažemo 'da', 'ne' i 'možda', različite slike uz pomoć kojih možemo ublažiti ili riješiti probleme. Prilično je

opasan ovaj savremeni svjetski trend da se sva naša imaginacija prilagodi engleskom jeziku. Engleski jeste izuzetno bogat jezik, ali je i neprecizan u mnogim slučajevima. Na primjer, u njemu ne postoje oblici za različite forme oslovljanja, niti za suptilne nivoe u izražavanju vjerovatnoće. Osim toga, svoju slobodu mnogo bolje čuvamo ako smo u stanju da kažemo „ne!“ na 50, ili na 100 različitih jezika. Imaginativni dometi novog jezika koji usvojimo mogu nam omogućiti da rekonceptualizujemo neku situaciju, da je drugačije sagledamo, čak i da riješimo problem.

Kao o petom i posljednjem stavu u ovim zapažanjima, a uz osvrt na savremene teorije, rekao bih nešto o onome što smatram da je možda najveći značaj književnosti: ukazujući na kompleksnost života, književnost nas uči toleranciji dvosmislenosti. Saglasićemo se da živimo u svijetu veoma raznolikih civilizacijskih vrijednosti, pa pogledajmo kako savremeno izučavanje književnosti i, naročito, postmodernistička perspektiva osvjetljava ovakvu situaciju. Termin 'postmodernizam' možda nije najadekvatniji, budući da ima veoma široku primjenu i može se odnositi na sve – od arhitekture do ekonomije. U svakom slučaju, radi se o fundamentalnoj rekonceptualizaciji stvarnosti, po kojoj su sve verzije stvarnosti i istine istorijski uslovljene. Postmodernizam odbacuje mogućnost postojanja jedinstvene objektivne stvarnosti u svijetu, stvarnosti koja se može strogo ispitati i sasvim rastumačiti, i umjesto toga zastupa stav da su sve verzije stvarnosti zapravo verzije različitih interpretacija. Ne postoji jedna „istina“ tamo negdje koju nastojimo da nađemo ili izrazimo; mi izmišljamo i izražavamo različite istine kroz načine na koje tragamo za njima i na koje ih imenujemo u datim okolnostima. Istine su ono što mi stvaramo i u šta možemo uvjeriti druge. Nema istina zapisanih na kamenim pločama.

U književnoj kritici postmodernističku misao nalazimo u školi koja je poznata kao dekonstrukcija, nastala pod uticajem Žaka Deride. Derida je predvodio napad na ono što je on nazvao „logocentrično“ mišljenje (tj. mišljenje bazirano na riječima). Po njegovom mišljenju, logocentrizam neopravdano izjednačava istinu riječi sa nekom pretpostavljenom, fiksiranom istinom stvari koju ta riječ označava.

Stoga, postmodernizam negira tvrdnje da riječi imenuju sadržinu ili suštinu, smatrajući da postoji nepremostiva razlika između onoga što pojedinac misli kad koristi određene riječi i onoga što te riječi predstavljaju za drugog. Značenje riječi počiva negdje u tenziji koja postoji između namjera različitih ljudi koji tu riječ koriste, i taj prostor je Derida opisao kao „différance“.

Derida odbacuje kao neosnovanu metafiziku uvjerenje da riječi imenuju nepromjenljive istine ili suštinu, što je ideja koja potiče od Platona i koja, kako smatra Derida, privileguje određene interpretacije nad drugim, čuvajući društvene hijerarhije. Svi pojmovi o ispravnosti spadaju u kategoriju arbitrarnih, nedokazivih izjava koje se oslanjaju na kriterije koji se ne mogu istorijski potvrditi. Umjesto tih logocentričnih tvdnji o apsolutnoj istini, Derida se zalaže za razigrano sukobljavanje interpretacija, u kojem nijedna ne bi bila privilegovana u odnosu na druge i u kojem bi sve demokratski zahtijevale pravo na izražavanje. Značenja nijesu Bogom data, već se moraju uspostavljati, konstruisati, biti predmet rasprava i usaglašavanja. Ona se moraju razrađivati u stalnoj drami interakcije, dijaloga i pregovaranja, što je moguće uvjerljivije i uspješnije.

U postmodernizmu istina je pluralna, ona predstavlja stalan proces osvajanja autentičnosti i samopotvrđivanja. Istina je kompleksna; ljudi različito mogu izgovarati riječ „istina“ i pritom zaista željeti i misliti na različite stvari. U političkom smislu, priznavanje suštinske neizvjesnosti i dvosmislenosti nužno vodi toleranciji. Na suprotnom polu od ovog prihvatanja dvosmislenosti stoji dogmatizam, tendencija da se svijet posmatra dualistički, manihejski, kao crno ili bijelo, kao dobro ili zlo, uz malo poštovanja prema životu ili smrti. Ubijati ili osvajati druge u ime bilo čega moralno je pogrešno. Za svete ratove nema mjesta među narodima sa visoko razvijenom svijješću i savješću. Našem svijetu je potrebno manje dualizma i više tolerancije za kreativnu dvosmislenost. Život nije apstraktan problem za koji je moguće naći jedno konačno rješenje, već stalan tok i razvoj. Umjesto osvajačkih pokušaja vođenih principom ili-ili, potreban nam je jezik pregovora i stalnog otiskivanja u nove, neizvjesne vode. Džordž Orvel je u eseju „Politika i engleski

jezik“ iz 1946. godine pisao o tome kako je autentičan jezik zamijenjen takozvanim „novim govorom“. Novi govor sistematično izvrće značenja riječi, stavljajući ih u službu propagande, bilo one političke, koju kontroliše država, ili onih laži koje kontroliše tržište i koje nazivamo reklamom. Politički diskurs nastavlja da se bori sa ovakvom vrstom korupcije i degradacije jezika. On nastoji da izbriše upravo one dvosmisljenosti za koje nas književnost čini otvorenim.

I tako se, zapravo, nalazimo na bojnopolju, na polju gdje ratuju ambicije naših vođa i političara žednih moći, koji pokušavaju da ogrube i osiromaše naše živote i oplemenjujuće snage književnosti i umjetnosti koje nas otvaraju i obogaćuju. Sada se približavam zaključnom dijelu svog obrazlaganja, u kojem bih želio da sa vama podijelim nekoliko omiljenih citata i uvida nekih od mojih omiljenih autora. Ovi autori nam pružaju slike koje mogu poslužiti kao vodilja ka slavljenju života i pokazati nam kako da opet otkrijemo svoju vezu sa prošlošću, sadašnjošću i budućnošću, kao i one divne, nevidljive sponne koje nas povezuju jedne sa drugima. Pisци nam mogu mnogo pomoći da razumijemo životna tkanja. Ona rijetko kad dobijaju formu svedenih „ili-ili“ pitanja, a najčešće su smjesa materijalnog i duhovnog. Čak i kada su u pitanju veće dileme i politička odgovornost, pjesnici i tada osvjetljavaju važnost očuvanja ličnog integriteta.

Iz moje maternje američke tradicije, naročito iz onoga što je pisao Ralf Valdo Emerson, možemo izvući osjećaj za veličinu i smisao za humor. Emerson predstavlja visoke domete zapadnog, individualizovanog čovjeka, koji se po njegovom mišljenju može uzdići, ako ne do herojstva, onda do iskrene blagonaklonosti, dobrote, kvalitetnog života, što on opisuje sljedećim riječima:

Smijati se puno i često, zadobiti poštovanje pametnih ljudi i naklonost djece; zaslužiti uvažavanje od iskrenih kritičara i izdržati izdaju lažnih prijatelja; cijeniti ljepotu; pronaći ono najbolje u drugima; ostaviti svijet bar malo boljim nego što ste ga zatekli, pa bilo to kroz zdravo dijete, komad bašte ili poboljšane društvene uslove;

znati da je makar jedan život lakše disao zato što ste vi živjeli. Ovo znači uspjeti.¹

U eseju „Ono u šta vjerujem“ napisanom 1939. godine, pod sjenkom fašizma, engleski romanopisac Edvard Morgan Forster naglasio je: „Ne vjerujem Velikanima. Oni stvaraju oko sebe pustinju uniformnosti, a često i bazene krvi.“ Forster je čvrsto vjerovao da moć kvari ljude, da one u čijim je rukama čini „pokvarenim“ i čak, kako je on rekao, „luc-kastim“. Umjesto toga, zalagao se za „aristokratiju osjetljivih, uviđavnih i hrabrih.“ On dalje piše:

Takvi predstavljaju istinu o ljudskom biću, jedinu trajnu pobjedu naše čudne vrste nad surovošću i haosom. Hiljade takvih nestaju nepoznati. Svega nekolicina njih su poznata imena. Oni su osjetljivi za druge kao što su i za sebe, oni su uviđavni bez pompe, hrabri bez razmetljivosti, sposobni da istraju, i umiju da prihvate šalu.²

Za razliku od Velikog Inkvizitora kod Dostojevskog, koji želi da spolja nametne red kroz „Čudo, Misteriju i Autoritet“, Forster svoju vjeru smješta u unutrašnjost stvari, u lične odnose. On kaže: „Kad bih morao da biram da li da izdam svoju zemlju ili svog prijatelja, nadam se da bih imao dovoljno petlje da izdam zemlju.“³

Alber Kami u *Kugi* (1947) daje nam još jednu u nizu slika-vodilja, sliku odlučnosti ne da se bude svetac, ali da se bar bude na strani anđela:

Znao je da priča koju treba da ispriča ne može biti ona o konačnoj pobjedi. Ona samo može da bude priča o tome što se mora uraditi, što će svakako morati uraditi u beskrajnoj borbi protiv užasa i njegovih neumoljivih napada, uprkos svojim ličnim ranama, svi

¹ Ralph Waldo Emerson, „Public and Private Acts of Morality“, 1841.

² „What I Believe“ *Two Cheers for Democracy*, (New York: Harcourt Brace, 1940, 72.

³ „What I Believe,“ str. 68.

oni koji se, nemoćni da postanu sveci ali i odbijajući da se predaju pošasti, bore svom snagom da postanu iscjelitelji.⁴

Ako je vjerovati pjesnicima, možemo se samo nadati društvenom uređenju koje će nam dati mogućnost da izaberemo da budemo dobri i miroljubivi. Svaki pokušaj da se ovo nametne vodi tiraniji.

Atol Fugard iz Južne Afrike, u djelu *Gospodar Harold i dječaci* (1982), daje nam sliku sklada i saradnje kao model za građenje dobrih odnosa i tolerancije. Sem je sluga, crnac koji podučava svog mladog gospodara bijelca Halija, pričajući mu o „plesu u balskoj dvorani kao o političkoj viziji“:

Tu se niko ne sudara, Hali. Niko se ne spotiče, niti sapliće, niti udara u nekog drugog. U tome je sva poenta tog trenutka. Postati jedan od finalista na takvom plesnom podijumu isto je kao... kao sanjati da si u svijetu u kojem se nesreće ne dešavaju... I divno je jer to je baš onakav život kakav želimo. Ali, mi se ovdje stalno sudaramo jedni sa drugima. Vidi samo nas trojicu i što nam se dešavalo danas popodne. Ja sam se sudario sa Vilijem, pa smo se nas dvojica sudarili sa tobom, ti si se sudario sa svojom majkom, a ona se sudarila sa tvojim tatom... niko od nas ne zna korake, a nema ni muzike. I sve ovo se ne završava sa nama. Čitav svijet se sudara. Otvori novine i šta ćeš naći? Amerika se sudara sa Rusijom, Engleska sa Indijom, bogataš sa siromahom. To su sve veliki sudari, Hali. Ostavljaju mnoge modrice. Ljudi se povrijede u svim tim sudarima, i postajemo bolesni i umorni od svega toga. Isuviše dugo traje. Zar se nikad nećemo opametiti? ...I naučiti da plešemo život kao prvaci a ne kao gomila vječitih početnika?⁵

Ova slika plesa veoma je bogata i upečatljiva. Ona sadrži čitavu plejadu mogućih stilova, ali takođe i potrebu za zajedničkim prostorom, za uzajamnošću. Naravno, ovo je samo privremeno rješenje. Ples će se

⁴ Albert Camus, *The Plague*, (New York, Random House, 1948, 1991), 308.

⁵ *Master Harold and the Boys*, in *Types of Drama*, 5th ed. Ed. Sylvan Barnet et al., 980.

završiti. Tango će zamijeniti quick step. Pojaviće se novi ritmovi i koraci, pa zato i nova rješenja, prilagođena novom tempu i vremenu.

Danas, u doba postmodernizma, izgleda da je čitava istorija sakupljena u sadašnjici. Iscrpili smo sve moguće slike; velike ikone prošlosti, poput Mikelandelovog *Davida* ili Čarlija Čaplina, postavili smo rame uz rame sa klišeima sadašnjosti i budućnosti, sa simbolom Nike, ili sa robotom Terminatorom. Danas je sve istovremeno ponuđeno u orgiji bezobzirne potrošnje. Ilis Boulding predlaže da o svojim postupcima razmišljamo u kontekstu sadašnjosti koja traje dvije stotine godina. Treba da ocjenjujemo sopstveno djelovanje u periodu od 100 godina koje su za nama, kao i u periodu od 100 godina koje slijede. Američki starosjedoci njeguju koncept Sedme Generacije, po kojem vrijednost i značaj postupaka ne treba procjenjivati na osnovu njihove trenutne funkcije, već na osnovu toga koliko će oni poslužiti u životima budućih sedam generacija. To je veoma razborita misao. Za razliku od ovoga, iako čitavog života čitamo o prognozama u vezi sa ozonskim rupama u budućnosti, ono što nas stalno zanima jeste sljedeće: hoće li ozonski omotač biti OK dok god nama bude potreban? U današnje vrijeme dok razmišljamo o kraju ili krajevima, u sudbinskom ili teleološkom smislu, mi se nužno suočavamo sa neuspjehom naše imaginacije i padom morala i volje. Ili smo nemoćni, ili smo nevoljni da prihvatimo našu kolektivnu povezanost sa prošlošću i sa budućnošću. Henri Dejvid Toro je još davne 1854. godine u *Voldenu* zapisao da većina ljudi svoj život proživi u stanju „tihog očajanja“. Ispostavilo se da su ove riječi zaista bile proročanske.

Vjerujem da je cilj čovječanstva, posmatrano u jednoj široj i dužoj perspektivi, da se razvija ka višim oblicima svijesti i višem stepenu uzajamnosti, saosjećanja i svjesnosti, da se od krvožedne, ratoborne vrste transformiše u bića kojima će upravljati topla ljudska osjećanja, preduzetljivost i saosjećanje. Moramo gajiti nadu da se naši krvožedni, primitivni nagoni mogu kroz učenje oplemeniti i iskorijeniti, ili makar preusmjeriti tako da postanu bezazleni i pročišćeni. Moja vizija spokojnijeg svijeta ne podrazumijeva samo otvorenije i naprednije društveno uređenje. Njega treba njegovati uz pomoć književnosti i umjetnosti, ute-

meljiti ga u plemenitim i inspirativnim plemenskim pričama, graditi ga kao svijet pojedinaca koji će neprekidno opisivati, istraživati, poštovati i slaviti život. Književnost igra jedinstvenu i veoma značajnu ulogu u usmjeravanju čovječanstva ka ovoj viziji. I kao jednu od najvećih književnih metafora svih vremena, kao vanvremeni udruženi krik svih tragalaca za mirom i pravdom, navešću onu Platonovu, koja naš život upoređuje sa životom zatvorenika u pećini koji su osuđeni da gledaju samo u njene zidove. Iza naših leđa sija jaka svjetlost. Mi ne vidimo svjetlost, već samo vlastitu sjenku koju ona stvara na zidovima pećine. Osjećamo toplinu i sjaj jednog boljeg svijeta, nama još uvijek nedostupnog, ali svakako vrijednog da za njim stalno posežemo. Hvala vam.

Bibliografija:

- Camus, Albert. *The Plague*. New York. Random House, 1948, 1991.
Emerson, Ralph Waldo. „Public and Private Acts of Morality,“ 1841.
Fanon, Franz. *The Wretched of the Earth*, 1961.
Forster. E.M. „What I Believe,“ *Two Cheers for Democracy*. New York: Harcourt Brace, 1940.
Fugard, Athol. *Master Harold and the Boys*, in *Types of Drama*, 5th ed. Ed. Sylvan Barnet, 1980.
Machado, Antonio. *Campos de Castilla*. 1912.
Orwell, George. „Politics and the English Language,“ 1941.
Silko, Leslie. *Ceremony*. New York. Viking, 1977.
Williams, William Carlos. „Asphodel, That Greeny Flower,“ 1955.

Prevela Vanja Vukićević

Gregory Mason

THE VALUE OF LITERATURE, PAST AND PRESENT

Summary

This essay argues for the value of studying literature as an important moral and imaginative force in our contemporary world. It first considers the role that literature has played in history as a source of the master narratives that have defined the way peoples see themselves. It then considers the various ways in which literature and the literary imagination can act as sites either of protest against or of symbolic reimagining of social conditions or behaviors in need of change. Examples are offered from past and contemporary world literature to show how literature is uniquely capable of creating and sustaining imaginative and moral space to critique and improve the world we live in.

821.163.4.09-1 Петровић Његош П. П : 165.324

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ (Nikšić)

TRANSFORMACIJA I TRANSFIGURACIJA GLOBALNIH SIMBOLA U NJEGOŠEVOJ POEZIJI

Put Njegoševih poetskih metamorfoza išao je procesom inicijacije, interakcije, transformacije i transfiguracije poetske ideje, tvoreći slike višeznačenjske simbolike, bilo da je ona oblikovana kroz poetsku projekciju (kojom su ostvarene Njegoševe poeteme i epistolografeme), duboku kontemplaciju (čime su ostvarene filozofeme, odnosno aporeme i episteme kao podvrste), bilo kroz stvaralačku imaginaciju (kojom su ostvarene miteme). Kao što je svjetlost opsjedantni simbol Njegoševe poezije, vrhovna monada koja odražava princip svjesvjetija, odnosno sintezu svestvorenog, tako je i Luča mikrokozma sinteza njegovih poetskih i misaonih napora da dopre do te svjetlosti – najvišeg oblika saznanja/spoznanja.

Ključne riječi: pjesme, poeme, transformacija, transfiguracija, ideografema, filozofema, mitema, poetema, simbol, Luča mikrokozma, misao, svjetlost, saznanje

Krenemo li od platoničarske ideološke koncepcije, možemo uočiti izvjesnu analogiju sa Njegoševim poetskim načinom mišljenja koja proizilazi iz stava da „čovjek treba da saznaje prema onome što se zove *ideja*, koja proizilazi iz mnogih pojedinačnih opažanja, pa se *umovanjem* sastavlja u *misleno* jedinstvo. A to *saznavanje* jeste sećanje onoga što je naša duša nekad videla kada je, pošavši zajedno sa svojim bogom, prezrela ono što mi sada bićem nazivamo i uzdigla se u *istinsko bi-*

će“.¹ Ovo se nalazi u neposrednoj vezi sa procesom *palingeneze* – *kruženja ideja*, koje u pojedinačnom tematskom okviru nailaze na uslove i uzroke određenog načina inicijacije, interakcije, transformacije i transfiguracije. Na taj način uviđa se opsjedantnost pojedinih tema i ideja u njegoševskom procesu pjevanja i mišljenja, iz kojih proizilazi bitno svojstvo poetskog teksta – proces generiranja poetske slike i ideje.

Idejnu srž, odnosno ideografemsko jezgro Njegoševih pjesničkih preokupacija predstavlja meditativna poema *Misao* (1844), koja se može tumačiti kao suma tragalačkih poetskih i misaonih napora koja joj prethode. Na osnovu disperzivnih simboličkih slojeva *Misao* se u odnosu na sintetično posmatrano tkivo *Luče mikrokozma* može tumačiti kao:

- a) *ideografema*, jer je u njoj anticipiran idejni nanos;
- b) *mitema*, jer govori o mitskom bestjelesnom putovanju od Tartara do Boga, odnosno sadrži metafizičku pjesničku transpoziciju kroz vrijeme i prostor;
- c) *filosofema*, jer otvara određena filofska i aporetička pitanja, čija je suština u neodgonetljivosti, a ne u pronalaženju konačnog odgovora, odnosno apsolutne istine;
- d) *poetema*, s obzirom na to da je njoj zastupljeno sugestivno smjenjivanje pjesničkih slika podudarnih sa sižejom linijom *Luče*.

Već samom retorikom naslova *Vjerni sin noći pjeva pohvalu muslima* Njegoš ukazuje na poetsku imaginaciju i kontemplaciju, odnosno na procese koji se odvijaju u sferi transcendencije. Koristeći noć kao vrstu poetske scenografije, Njegoš nastoji da objasni plameni princip, dio kosmičke tvoračke vatre, koji posjeduje čovjek i zahvaljujući kojem može ostvariti uzdizanje nad korporalnom sferom. *Misao* je, dakle, način da čovjek dosegne saznanje, koje je u po prirodi stvari svjetlosni princip. Moć *lake, krilate i sveštene* misli da dopre do najskrivenijih predjela označena je leksemom *polet*.

¹ Platon: *Fedar*; u knjizi: *Ijon, Gozba, Fedar*, Kultura, Beograd, 1970, str. 138. podvl. V. V. J.

Na takav način ističe se a) distinkcija božanskog i materijalnog principa, b) zatim plamena/svjetlosna priroda *misli* kao vanmaterijalnog nasuprot ništavnom – materijalnom svojstvu ljudskog tijela, c) objedinjujuće svojstvo, medijum, stvaralačkog i stvorenog subjekta. Božanska priroda misli istaknuta je još u ranoj Njegoševoj meditativnoj pjesmi *Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima* (1837), u st. 1–5:

*Lakokrila božestvena šćeri,
prestižnice djela svakojega,
predstavnice uma visokoga,
ogledalo ljudske valjanosti,
osnovice velikijeh đelah.*

U poemi *Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima* o tome svjedoče stihovi 41–43: *Katkad tvome hitrome poletu/preuzan je prostor okeana/i dubine mračnost preplitahna.* Dok u poemi *Misao* Njegoš prikazuje međuodnos *misaonog poleta* i *uma u svojstvu kormilara* (st.40–41) što čini sintezu dva opsjedantna simbola njegovog pjesništva i omogućava stihovima snažnu meditativnu radijaciju: *Tvojemu poletu, iako je kratak,/um granicu stavit nikako ne može.* Sa prethodnim neposredno korespondiraju i stihovi iz poeme *Crnogorac k svemogućemu bogu*, koja se, kao i poema *Misao*, može određivati i kao *ideografema* i kao *filozofema*, a u kojoj Njegoš ističe burnost, uskovitlanost, odnosno neukrotivost misli i neutaživu žeđ za saznanjem (65–68): *Misli su mi bura jaka;/ sa mnoh čine valovanje,/ nagone me napr`jed plivat, /žele štogođ vidijeti.* Sposobnost čovjeka da putem misli dopre do saznanja, da do dirne pojavnosti i pronikne u njen smisao, predstavlja opsjedantnu temu Njegoševog pjesničkog stvaranja, od rane poeme *Crnogorac k svemogućem bogu* (1834) pa do njegovih posljednjih umotvora (*Polazak Pompeja*, 1851).

Iskra – čestica zažarene materije, varnica, svijetla tačka, zametak, začetak velikih zamisli, velikih ideja i djela², predstavlja čovjekov besmrtni (božanski) dio: *U čovjeka iskra bespredjelnog/ uma tvoga ogle-da se sv'jetla (Posvećeno G. S. Milutinoviću, st.142–143)*. Dakle, um je dio svjetlosnog, tvoračkog, sazajnog principa, na čijem drugom polu počiva mrak, kaos, neznanje. Svjetlost je inicijalni impuls pokretanja svi-jeta jer predstavlja dio kosmičkog uma bez kojeg bi čovjekov um, kao njegov nezatni dio: *...po mraku letio,/s jedne stvari na drugu trčao,/ ne bi nigđe počivala naša/ doklen bi se u beskrajnost skrio (Oda Suncu, spjevata noću bez mjeseca, st. 27–30)*. Prvobitnu zamisao o svemoći ljudskog uma, odnosno njegove krilate sveštenice misli, Njegoš će nakon „perioda ćutanja“ ogrnuti u svojevrtan skepticizam, koji je neposredno proistekao iz njegovog transcendentnog optimizma i spoznaje božanskog sveuma. U pjesmi */Radi čovjek sve što radit može/* o tom preokretu svjedoče stihovi 7–8: *Umom guste mrake prosijeca,/ a djetinskim narječijem jeca*. Analogiju navedenom poetskom komentaru nalazimo u njegoševom noetskom zapisu u Bilježnici: *Jošt ideja ljudska tepa u kolijevci narječijem đetinjskim*.³

U daljem ideografskom principu transpozicioniranja, *misao* predstavlja krilati dio čovjekovog uma, koji je istovremeno dio kosmičkog uma kao tvoračkog i razarajućeg principa. *Misao* je, dakle, veza koja osvjetljava, ili povezuje, njegoševsku ideografsku trijadu: *(s)tvar, stvaranje, stvoritelj*, odnosno: *mikrokosmos, mezokosmos i makrokosmos*. Otuda i *ideje* o *misli, umu, duši i duhu*, od kojih svaka ima posebnu funkciju u procesu približavanja božanskoj suštini i procesu odgone-tanja tajne svijeta. Kada se misleno približi božanskom principu, *iskra*, koja je sinonim zrake, luče, odnosno svojstvo pomoću kojeg se pjesnik odvaja od materijalnog svijeta i približava nadegzistenciji (ili kojim spo-znaje svoju preegzistenciju) transponuje se u *ideju*, kao božanski uzor.

² *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, I–II, urednik Mihailo Stevanović, SANU, CANU, Vuk Karadžić, Narodna knjiga, Obod, Prosveta i Srpska književna zadruga; Beograd-Titograd-Cetinje, 1983, str.122–293.

³ *Njegoševa Bilježnica*, str. 140.

Simbol *elektrizam* transfiguracijom prevazilazi sopstvenu naučnu prirodu, jer se kroz novostvorenu poetsku sliku u poemi *Misao* reflektuje u nadmaterijalni stvaralački, odnosno duhovni princip (st.18–22):

*Elektrizma plamom ti čovjeka paraš
kako munja sv`jetla u mračnojzi noći
što poletom svojim gradonosni oblak
sa ljutošću hitrom besprestano kroji
želeć svoju svjetlost u mir usijati.*

Elektrizam, odnosno električna, u Njegoševoj ideografiji, kao i *misao*, odnosno kao *duša*, takođe ima božansko svojstvo i oznaku svetosti: „*blagorodnost* je jedna samo iskrica koja sjeca na *duševni oltar*, a otolen se kao *električeskom žicom* prenosi k onome tko čovjeka ovako visoko zaduži.“⁴ U pismovnoj korespondenciji, Njegoš je upoređuje i sa *slobodom*, vrhunskim globalnim simbolom u njegovom načinu pjevanja i mišljenja: „Stari su se đavoli bojali krsta, a današnji se boje svobode. ... E, da je gruba masa divljine, zlobe, tirjanstva i gluposti slijepe ne okružava, ovo bi bila *najsvetija, najsilnija odaja duševno-električeskoga telegrafa*.“⁵ Disperzija značenja duševnog energetskog, odnosno električnog potencijala, projektuje se iz simbola *duša*, odnosno *sloboda* u simbol *rodoljublje*, kao još jedan bitan njegoševski ideografem. U pjesmi *Pozdrav rodu na Novo ljeto* ovakvo idejno transfiguriranje Njegoš pokazuje sljedećim stihovima (st. 21–23):

*Rodoljublje što je? Električna,
prečišćena iskra božestvena
kroz plamove besmrtnoga ognja.*

Misao je *laka hitra posrednica* između božanskog i ljudskog, odnosno materijalnog i metafizičkog, idealnog i stvarnog svijeta. U tom prav-

⁴ J. A. Turskom, Cetinje, 21. jula 1841, II, str. 288.

⁵ Vuku Stefanoviću Karadžiću, 1. novembra 1847, III, str. 359.

cu, misao predstavlja inspiraciju: *obožavajući* proces duše/duha. Ona je, dakle, medijum pomoću kojeg um oblikuje i transponuje više sfere saznanja. Značajno je što Njegoš kao osnovno svojstvo misli navodi upravo *kretanje, polet, let, lakokrilost*, jer je proces saznavanja u suštini proces kretanja. Pri tome, značajna je uloga *misli* kao putovođe između mikrokosmičkog i makrokosmičkog principa. Ona je i princip neraskidive veze tvorca sa stvorenim (*Misao*, st. 88–90):

*Ti si me vodila po zemnome šaru,
koji drži petlju nepretržnu jako
od tvojega lanca u kom si svezana.*

Misao posjeduje svjetlosnu prirodu, jer *elektrizam*, odnosno elektricitet poprima obilježja suštine ljudskog duha. Takvo tumačenje omogućava procesualnost kojom se *misao* transformiše u duhovnu *svjetlost*, a duhovna svjetlost u princip opšteg *dobra* kao vrhunskog principa kome je sve podređeno. U vezi sa prethodnim uočava se još jedan simbol koji je proistekao iz njegoševskog *duha vremena*, a to je *magnetizam*. On je direktna posljedica ideje da je svijet uređena sfera, u čijem središtu postoji apsolut – vrhovna monada, princip, koji privlači sve stvoreno i od koga sve potiče. U prvonavedenoj poemi ovaj simbol se začinje već u stihovima 31–36:

*Ti si vrgla stubu kako zraku,
kako zraku sunca ognjenoga,
koja s zemlje na nebo doseže,
ter se niz nju snosi i iznosi
oca krjepkog briga o sinovma
a sinovah k ocu blagorodnost.*

Oba svojstva, odnosno simbola sa disperzujućim svojstvom Njegoš smatra svetim, odnosno sveštenim principom. U pjesmi *Sprovod prahu S. Milutinovića* duša je eksplicitno predstavljena kao *električka iskra...*, *koja leti lanca krugom* (st.13) U *Bilježnici*, u koju je Njegoš

zapisivao i iz koje je zatim crpio ideje, stoji sljedeći noetski komentar: „Besmrtni duhovi koji *svetim elektrizmom* uzleću uza zrake svjetovah, kako mladi pauk na proljetnje jutro što vješto puza uz svoju neprimjetnu žicu, koja niče iz arke staroga hrama“⁶, odnosno primordijalnu težnju ka transcenciji koju će poetski oblikovati u viziji poetsko-alegorijskog epa *Luča mikrokozma*, a čiji se noetički zapis nalazi u *Bilježnici*:

Da mi se sa zemlje popeti uz Daničine zrake, u Danicu, a iz Danice k onome svjetilu uza zrake koja ih njoj dava, i tijem načinom putujući uza zajmne zrake, moga bih doći na izvor zrakah, ali gdje je smrtnome lakoća zrake! Oh, zrake da umijete misliti i govoriti, biste čudnije no ste mnogo bile. Ali badava, vi sebe sožžete na opštu žrtvu u velikome hramu sveslavija božjega.

*To je vaš zakon.*⁷

Sveta, božanska veza sa stvoriteljem svijeta, koja poetski figurira kroz simboliku zraka, ima električno svojstvo i magnetnu prirodu. U *Luča mikrokozma* (I, 307, 318–320): *tako isto moja slaba duša/...na kraj bješe došla padenija,/ no hranitelj krilah sniježnijeh/ sveštenim je magnetizmom spase*; odnosno (III, 257–259): *kojino sam okean vazdušni / nasijao sjajnim ostrovima/ i vjenčâ ih svetim magnetizmom...*

Prvookrunjena ideja u *Luči* je vječnost, a poetsko stvaranje, uže određeno etimološkim značenjem termina *poiesis* je jedini put kojim se pjesnik može približiti božijem obličju i način da prevlada smrtno postojanje. Taj idejni segment projektuje eshatološku ideju koja u njegoševskom načinu pjevanja i mišljenja dominira nad smrću. Bog je prikazan u zanosu poezijom koja je istovremeno ideja, odnosno entitet njegovog stvaranja. I nije slučajno što je, kako je to primijetila Anica Savić Rebac (*Njegoš, Kabala i Filon*) njena glavna manifestacija upravo božja tajanstvena kruna, koja je ujedno prva i glavna emanacija božan-

⁶ *Njegoševa Bilježnica*, str. 141.

⁷ *Ibid.*, str. 138–139.

stva, božji prvi stvaralački čin i kosmički zakon. U *Luči mikrokozma* ovo je izraženo stihovima (II, 261–268):

*Druga bješe prozračna ideja
izvajana na kristalni šator –
svemoguća poezija tvorca,
okrunjena krunom tvorenija;
sve krasote koje biće ima
i um tvorca sjajni bespredjelni
(.....)
pod tom krunom bjehu okrunjene.*

S obzirom na to da je vrhovni zakon tvorenja u biti zakon harmonije i savršenstva, slijedi da su božansko stvaranje i logos svesvjetija samo odraz jednog višeg, božanskog bića, a podražavanje idealno stvorenog način da se ostvari nadmaterijalna veza s/tvari i tvorca.

Jedna od prvih meditativnih pjesama */Ko je ono na visokom brdu /*, nosi naslovnu oznaku božanske transcendencije (jer je brdo u opštoj simbolici, a posebno u Njegoševom *noesisu* mjesto opštenja sa božanstvom). U njoj je eksplicirana ideja o zajedničkom *svojstvu* pjesnika i Tvorca, odnosno o najumnijoj stvari *Velikog demijurga*, koja od s/tvorenog postaje i sama tvorac, ili *Mali demijurg* (st. 23–31):

*Ono ti je sin prirode – poet,
tvorac mali najbliži božestvu;
od drugije svijete umni stvari
on najbliže sa mogućim tvorcem
ima svojstvo te ga sa njim zbliža,
jer on može sazdati svjetove
u idejam `visokoletećim,
kâno što ih otac premogući
djelom sazda i evo ih kaza.*

U stihovima 52–55. poeme *Crnogorac k svemogućemu bogu* Njegoš ističe nadu u postojanje božanskog principa, *iskre ognja*, koji mu osvjetljava dušu:

*Ja se nadam nešto tvoje
da u dušu moju sjaje;
neizvjestan , al` se gordim
što sa tobom svojstvo imam.*

Leksema *svojstvo*, koja je preuzeta iz ruskog jezika, „ima značenje „osobina“; ali i značenje „srodstvo“. („Neko ko je upoznat sa platoničarskom i novoplatoničarskom terminologijom može se setiti da su filozofi tog pravca govorili o *srodstvu* – syngeneia – čovekovog duha sa božanstvom“⁸). Razradu prethodnih stavova i razjašnjenje svojstva/srodstva *častice ognja besmrtnoga* sa Velikim demijurgom, kao i ideografiju stvaralačkog impulsa božanskog stvaranja, idealističkog poimanja stvorenog, odnosno uviđanja egzistencijalne pojavnosti kao idealnih odraza suštine univerzuma, Njegoš eksplicira posljednjom strofom refleksivne poeme *Misao* (st. 128–137):

*Ah, misli sveštena, slatka pišto duše,
ti me uvjeravaš, uvjeravaš jako
da častica jesi ognja besmrtnoga,
da imadeš svojstvo sa ocem svijetah.
Jer kako on isto u beskonačnostima
što sveštenom mišlju skroji plan bitnosti
i reče joj: „Budi!“ i rodi se biće,
tako i ti isto u malome krugu,
podražajuć sv`jetu od kog si istekla,
idealno stvaraš, jer ne mož na djelo.*

⁸ Miron Flašar: *Njegoševa Luča mikrokozma*, predgovor kritičkom izdanju *Luče mikrokozma* (priredili Aleksandar Mladenović, Miron Flašar); CANU, Podgorica, 2004, str. 51.

I u *Luči mikrokozma* (II, 273–280), Njegoš iznosi ideju o nepostižnosti božjeg stvaranja, ili, drugačije rečeno, o božjem stvaranju kao nedostižnom prauzoru:

*Hiljade ti Božijeh duhovah
zanešeni njojzi revnovahu;
opiveni njenom poezijom,
po blijedom tumarahu sv`jetu
i stvarahu različne predmete;
no prividna njena tvorenija
bježahu im od slaboga vida,
kâ što kule snovidjenja bježe.*

Odnos između spoznajućeg i sveznajućeg je prikazan kroz principe stvaranja i podražavanja. Božansko stvaranje – *poiesis* – predstavlja suštinu, odnosno ideal čovjekovog stvaranja. Očigledno je da u njegoševskom poimanju stvaranja poezija ne predstavlja proizvod tehničkog umijeća ili vještine oponašanja, već je njen princip proistekao direktno iz božanskog nadahnuća, i ona, kao takva, predstavlja srodstvenu djelatnost sa Bogom, sa ciljem približavanja apsolutnoj ljepoti kao najsjajnijem uzoru.

Pri tome je od posebnog značaja pjesnička hipersenzibilnost, odnosno *potresanje čuvstvovanja*, koje je efektno izraženo stihovima 21–22 pjesme *Sprovod prahu S. Milutinovića: Pojetina duša što je? Što i živa u kristalu;/ stepenom se spušta, diže i premjenu ćuti malu*. Ali i sposobnost intuitivne spoznaje natpojavnog, koje mu omogućuje upravo delikatnost struna njegovog čuvstva (st. 55–60). Izražena senzitivnost, na jednoj strani projektuje intersubjektivna i metarealna preživljavanja, dok na drugoj formira intimni doživljaj. Otvorenost prema znacima koji dolaze iz vankorporalne sfere stvara posebno osjećanje empatije, odnosno saživljavanja sa bićem svijeta koja pjesniku omogućava pronicanje u tajne sveživota. Pjesnik je istovremeno odabranik prirode i učesnik u procesu tumačenja *tainstvene knjige*, i medijator božanskog i zemaljskog svijeta (st. 108–115):

*Kad mi zaždiš dušu vatrom poezije,
tad u gimne slave k svome stvoritelju
duša mi se topi i zaigra lira;
tad mi se pojave gomile čudesah.*

Proces prosvjetljenja, pronicanja, spoznaje, neposredno je vezan za poetsko osvjetljivanje slike, odnosno iluminaciju čulnog svijeta. On se svojim disperzivnim značenjem prostire od čulnih do metafizičkih predstava, pretvarajući estetiku sunčeve svjetlosti u fotogoniju, kao primarni princip stvaranja svijeta i božansku mudrost, kao svedržiteljski princip njegovog opstanka. *Svjetlost*, kao prvobitni i najobuhvatniji element, predstavlja najčešće upotrebljavani i najraznovrsnije emanirani simbol u Njegoševom stvaralačkom procesu, koji se odnosi na *stvaranje-slovo/logos, red, harmoniju, poredak; dobrotu, ljepotu, mudrost; besmrtnost...* Svjetlost je globalni simbol kojim Njegoš pokušava da obuhvati ukupnu sliku svijeta (čak i mrak koji se neumitno nalazi na graničnoj sferi *osvijetljenog* svemira). Dalje, svjetlosni princip se u Njegoševom poetskom opusu pojavljuje u funkciji označavanja inicijalnog principa – iskre, luče, kaplje, zvijezde, sunca, koji se umnožavanjem (upotrebom dinamičke slike rojenja, ključanja, raspršivanja) projektuje, reflektuje, rasprostire do sveobuhvatnog svjetlozarnog stanja izraženog stihom (*Luča mikrokozma, I*, st. 151): *svjetlošću mi vid očih poražen*.

Ideja o preoblikovanju ružnog, blatnog, truline u lijepo i uzvišeno implicira moć koja je data samo izabranom – *žrecu oltara svesvjetija*, koji posjeduje *silu voobraženija*. Iako čovjeku-pjesniku nije dato da tvori *ex nihilo*, niti da tvori materiju, on posredstvom misli/uma/mašte kao svjetlosnih emanacija koje inicira *plamen božestveni u ništavnom hramu* (*Misao*, st.1) iz prevladavanja materije, odnosno oblikovanja jezikom, tvori svijet sličan prauzoru, koji jedino može otvoriti put ka spoznanju, ali ne i potpunom saznanju simbola *čudo* (st. 108–111):

*Kad mi zaždiš dušu vatrom poezije,
tad u gimne slave k svome stvoritelju
duša mi se topi i zaigra lira;
tad mi se pojave gomile čudesah.*

Božanski *poiesis*, zaogrnut svjetlosnim sveprincipom, predstavlja idejni prauzor kojim se manifestuje vrhovna stvaralačka moć. Pri tome, i panteistička vizija sjedinjenja mikirokosmičkih elemenata sa vrhovnim tvorcem nailazi na svoj odraz u materijalizaciji individualnih pojavnosti, koju je Njegoš okarakterisao pojmom *soglasija opšteg* (up: *Crnogorac k svemogućemu Bogu*, st. 94–103 i *Tri dana u Trijestu*, st. 28–34).

Dualistički je stav: da na jednoj strani postoji nesaznatljivi Bog, koji je tvorac i tajna, dok se na drugoj nalazi bog imanentan prirodi, a time i čulno prepoznatljiv. Na ovom nivou se, dakle, razgraničavaju dvije divergentne ravni mišljenja: naučno i teosofsko, odnosno filozofsko. Nauka, odnosno produkti čovjekovog uma, samo su nova stepenica na putu do besmrtnosti i način da se misaono dosegne suština postojanja. Dakle, kod Njegoša je „zastupljen panteizam koji izražava jedinstvo svega postojećeg, ali ne u apstraktnom smislu kao kod Origena, gdje je Bog samo mudrost i ništa drugo, i koji stvara materiju iz ničega, ili kao kod Đordana Bruna gdje preovladava materija, niti kao kod Miliona gdje sudbina preovlađuje sa neminovnošću umjesto zakonitosti, već je Bog *Luče* biće sa neograničenim mnoštvom atributa koje on manifestuje, ali ih ne otuđuje“.⁹ Bilo koje stvaranje, kao produkt svrsishodnosti, blisko je božanskoj misiji. Ukupno zemaljsko stvaranje je, pri tome, oponašanje božanskog, inače bi bilo lišeno savršenosti. Pjesnik je pri tome, posredstvom svojih stihova, najpozvaniji da se sjedini sa Bogom i da, kroz sopstveno tvoraštvo, dosegne privid besmrtnosti. On time postaje medijum, svešteno biće stvaranja. Poetsku analogiju ovome nalazimo i u *Luči* (*Posv.*, st. 174–180):

*sve prelesti smrtne i besmrtne –
što je skupa ovo svekoliko
do opštega oca poezija?
Zvanije je svešteno poete,
glas je njegov neba vlijanije,
luča sv'jetla rukovoditelj mu,*

⁹ Vasilije Tomović: *Rat bogova i titana*, Titograd, 1987, str. 404.

dijalekt mu veličestvo tvorca.

Trostruku prirodu odnosa čovjeka prema saznavanju svijeta, sopstveni stav prema pjevanju i mišljenju, ali i trostruko ishodište težnje ka prevazilaženju zemaljskog i smrtnog, Njegoš je izrazio u pjesmi */Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda/*, koja se može tumačiti kao ideografski mozaik njegoševske intertekstualne ironije. Pojedinačne iskaze filozofa, astronoma i poete, kroz nivoe intertekstualne ironije, možemo tumačiti kao nivoe saznanja – intelektualnog, kreativnog i intuitivnog, pri čemu najviši energetski nivo ima upravo pjesničko saznanje kao oblik intuitivnog dosezanja suštine pojavnosti. Filozof, astronom i poeta, *sveti dusi al' vjetreni vrazi*, svaki na svoj način, nastoje da se otisnu u nadzemaljski prostor i proniknu u stvoriteljevu tajnu. Ideografsko jezgro pjesme predstavljaju upitno intoniran stih: *Prelazim li predjel vozmožnosti ljudske?* (st. 34), kojim Njegoš upućuje na iskonsku težnju ka prevladavanju moći dostupnih čovjeku i pokušaj da se dođe do viših instanci u saznanju svijeta (poetsku analogiju nalazimo u *Luči mikrokozma*, I, st. 141–142): *Ustav polet, iskro božestvena, krug smo davno prešli vožmožnosti*). U stihovima (61–63): *Ja sam predan sluga matere prirode; /njezina je knjiga, taine punana, /radi moga oka vječno otvorena*, reflektuje se ideografski princip pjesnikovog neprekidni napora u tumačenju pojavnog svijeta (ovo korespondira sa njegovim uvjerenjem: *Svijet je knjiga otvorena u kojoj treba učiti što je svijet*¹⁰). Pri tome, mezokosmička iskra, duša, misao, um, duh, poezija, posreduje kao tvorački princip, objedinjavajući Tvorca i stvoreno. U središtu Njegoševе metafizičke noetike imamo optimistični stav da je poezija iskra božanske suštine i da je poetsko stvaranje, kao princip, božanskog stvaranja zajednički čovjeku i Bogu. Aporiju Njegoš ipak zatvara stihom: *Ja sam jedan koji stvarat mogu/i koji sam svemogućstvom vjenčan* (*Luča mikrokozma*, III; 45–46).

Stav da potpuno saznanje ili sveznanje nije dostupno čovjeku proisteklo je prvenstveno iz njegovog gnoseološkog napora i aksiološke zapitanosti, na jednoj, i spoznaje čovjekovog agnosticizma i postojanja

¹⁰ Dimitriju Vladislavljeviću, Napulj, 31. januara 1851, III, str. 451.

višeg principa, apsolutnog uma, odnosno Boga, na drugoj strani. O ograničenosti ljudskog uma i nemogućnosti čovjeka da bilo kojim svojstvom dopre do sveznanja, Njegoš svjedoči i u *Luči mikrokozma* (III, st. 199–200): *Um je samo jedan bez granice/ svi su drugi kratkovidni umi.* Upravo, pjesnički način oblikovanja stvarnosti i poniranja u stvarnost je inicijalna faza u dolasku do istine, kako to ističe i Nortrop Fraj¹¹ u studiji *Veliki kod(eks) – Biblija i književnost* ili Pol Dil kada govori o latentnoj mudrosti jezika kao o psihološkoj pred-nauci „koja – baš kao i mitska mudrost – može biti samo nadsvesnog porekla.“¹² Nemogućnost dolaska do konačnog saznanja Njegoš izražava u poemi *Misao* (st. 124–125): *Jedan znade za sve, on sa znanjem vlada;/on pričine znade, mi ih ne ištimo!* Na drugom polu problema, javlja se i nemoć misli da obuhvati spoznaju, jezika da izrazi saznanje, voobraženja uma da dopre do suštine pojavnosti, koje Njegoš izražava u meditativnoj pjesmi */Radi čovjek sve što radit može/* (st. 19–20): *Oh, kud basam, što l` ja sada kažem?/ s vječnim plamom što prašinu slažem? U skladu sa predromantičarskim manirom negiranja uloge razuma, Njegoš je davao prednost intuiciji u saznavanju svijeta i društvenog poretka. U poemi *Crnogorac k svemogućemu Bogu* (st. 5–11) Njegoš izražava težnju za saznanjem, ali i princip nesaznatljivosti :*

*Ti, dubino neizmjerna,
ti, visoto nedolećna,
te si sjajnost svoju skrio
mlogostručnim pokrivalom
veličanstva i prostranstva,
te se ne daš da te vidi
oko duše najumnije.*

¹¹ Nortrop Fraj, u knjizi: *Veliki kod(eks) – Biblija i književnost*, ističe da je prva faza saznanja bilo – pjesničko saznanje; Prosveta, Beograd, 1985.

¹² Pol Dil: *Simbolika u Bibliji (Univerzalnost simboličkog jezika i njegovo psihološko značenje)*; Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1991, str. 51.

Referencijalne ose navedenih stihova čine motivi uobličeni sintagmama *mlogostručno pokrivalo* i *oko duše najumnije*, čime se potenciraju gnostički, odnosno mistički simboli *pokrivala-zavjese*, *plašta* i *unutrašnjeg oka*, kao odlike spiritualne mudrosti ili natprirodne sposobnosti opažanja i prosvjećenja, kadre da proдре u tajnu svijeta. Upravo, i motiv *pokrivala-zavjese* javlja se u čitavom nizu Njegoševih poetskih oblika, bilo u funkciji odvajanja folklorne fantastike od realnosti, odnosno nacionalne prošlosti od sadašnjosti: *povede me nešto nevidimo/ i sjedne me na mjesto pogledno, /no zakrito cvijetnom zavjesom* (u lirsko-epskoj bajci *Zarobljen Crnogorac od vile*, st.158–160), bilo sa ciljem razgraničavanja mogućnosti sa/znanja od domena nesaznatljivog: *Ti najviše zavjes mračnu dižeš/ i ispod nje možeš nazrijet malo/božestvenu silu i mogućstvo/i krasotu nebesnijeh stranah. (Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima*, st.37–40) gdje se ovaj simbol dodiruje, ali ne i poistovjećuje sa ideografemskim simbolom *granica*, bilo u snažnoj alegorijskoj slici razgraničavanja božanskog – besmrtnog principa u čovjeku od smrtne korporalnosti i ograničenosti materije (*Luča mikrokozma*, I, st. 61–66):

*Istrgni se , iskro božestvena,
iz naručja mračne vladalice,
podigni se na svijetla krila,
raspali se plamom besmrtnosti,
skini mene sa očih mojijeh
neprozračnu smrtnosti zavjesu.*

U refleksivnoj pjesmi */Jug zavija, razjari se more!* (10. oktobra 1850), koja se, nasuprot poemu *Misao* kao prologu, može smatrati epilogom romantičarsko-alegorijskog epa *Luča mikrokozma*, u stihovima 16–22, Njegoš u jedinstvenoj pjesničkoj slici elaborira motive *čudo*, *tajna*, *zavjesa*, *biće*, *ništožnost*, *istok*, *zapad*:

*Ti osnova čudesne tragove
i pokri ih tajnosti zavjesom,
kojima ti mile tvorenija*

*s ništožnošću k slatkome bitiju
i vraću se s bića k ništožnosti.
Slava tebi, tvorče i gospodi!
Ti istoka nemaš ni zapada.*

U Njegoševoj poetskoj projekciji uzrok nesaznatljivosti leži u ravni konačnosti korporalnog bića, tako da je pored binarnoopozitnog principa ne(sa)znanje-spoznaja, tijesno povezanog sa principima život i smrt, odnosno ništožnost-bitije, konačnost-besmrtnost, prisutan i izvjestan broj simbola, poput *tajanstvene zavjese, ogledala, sna, poleta*, koji upućuju na njegovu gnostičku usmjerenost i mistički senzibilitet.¹³ Upravo u takvoj ravni ogleda se Njegoševo pretapanje trijadnih skupova (*duša / duh / energija; misao / duša / um /; neznanje / saznanje / spoznanje; iskra / luča / božanstveni plamen; spoznanje / svjetlost / istina; ljepota / pravda / dobrota; vrijeme / bezvremenost / vječnost...*) u dualne (binarnoopozitne), a dualnih (*tijelo / duša; žitije / ništožnost; svjetlost / tama; red / haos...*), u monadni, odnosno *teistički princip*.

Porijeklo čovjeka, njegove duše, postojanje principa života i smrti, preegzistencija, egzistencija i postegzistencija, pitanja odnosa bivstva i ništožnosti, dobra i zla, predstavljaju Njegoševu konstantnu misaonu preokupaciju i opsjedantne teme njegovih umotvora. To neposredno proističe iz činjenice da je Njegoš svoju zapitanost o dualnom položaju čovjeka u makrokosmosu, odnosno o porijeklu besmrtnog u smrtnom, tražio i nalazio u *višoj volji*. Čovjek je samo nezatni dio kosmosa, čestica, *Burom smutnom uzvijani atom, / tainstvenom zapaljeni vatrom* (*/Radi čovjek sve što radit može/*; st. 9–10). Iskaz (*Ljudevitu Šturu*, st. 33–34): *U atomu studenome, te prevječnim sankom spava, / vidiš simbol božestveni i nekoga bića klicu*, stoji u neposrednom odnosu sa stavom o božanskom porijeklu stvorenog: *Tvar je tvorca čovjek izabrana!* (*Posveta*, st.134), oživotvorenju materije i njenom inicijalnom preobražaju

¹³ Miron Flašar, u knjizi: *Njegoš i antika* navodi sljedeće: „Platonove su metafore dale podsticaj razvoju metaforike pozorišta koju su u evropskoj književnosti popularisale kiničke, stoičke i hrišćanske propovedi, gde se često govori o svetu kao sceni života i o svetskom pozorju.“; *Ibid.*, str. 131.

posredstvom više, misaone, odnosno duhovne energije, koji je u skladu sa njegovom djelatnom filozofijom: *Udar nađe iskru u kamenu* (*Gorski vijenac*, st. 2322). Iz težnje ka *odgonetanju tajne* proističe i Njegoševo shvatanje svijeta kao pozorišta (određenog pridjevima *gadno, užasno, prestrašno, strašno, krvavo, smiješno*) u kojem se sve odigrava po unaprijed zacrtanom scenariju, ljudskog tijela kao *tamnice, glibine, ugoštenija i popiranija zemaljskoga gada*, koji su u snažnoj sprezi sa poetskom slikom nereda, bezakonja i haosa: *Pozorišta toga prestrašnoga/svi umovi predstaviti ne mogu* (*Luča mikrokozma*, IV, st. 126–133), nasuprot *božanskoj harmoniji sfera*, na jednoj i *misli, umu, duši, duhu, iskri*, na drugoj stani, koje ukazuju na božanski princip u materijalnoj pojavnosti i na prisustvo Božje volje koja je imanentna svim dešavanjima i koja daje smisao svemu što je iz nje proisteklo i koja pokreće sve stvoreno. Bog je, dakle, stvaralac svijeta. U poemi *Crnogorac k svemogućemu bogu* trideset šesti stih: *I te rj`eću svu stvar krećeš*, predstavlja reminiscenciju iz *Jevanđelja po Jovanu*¹⁴: *U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga, i Bog bješe riječ. Ona bješe u početku od Boga. Sve je kroz nju postalo, i bez nje ništa nije postalo što je postalo*. Ovo logogonično uvjerenje jeste pretekst Njegoševog ontološkog stava da *biće svijeta* priističe iz *bića Boga*. Sa ovim korespondiraju i zapisi iz *Bilježnice*: „Slovo je božje začalo mirove u prostore“ i *Testamenta*: „Tvoje je slovo sve iz ništa satvorilo; tvome je zakonu sve pokorno.“¹⁵

Korespondencija Mikrokozmosa sa Makrokosmosom otvara se već sa pojmovnim dodirima značenja koje stvara božanska prariječ ili sve-riječ; odnosno riječ, slovo, logos, kao božanski zakon. U poemi *Misao*, pored filozofske kategorije biće, koje je božanskim slovom oduhovljeno, osvjetljeno i ozakonjeno postojanje, javlja se i *bitnost*, kao pretkategorija postojanja, odnosno božanski stvaralački plan (st. 132–134):

¹⁴ *Jevanđelje po Jovanu*, prev. V. Karadžić; (I, 1-3).

¹⁵ *Njegoševa Bilježnica*, str. 137, odnosno 138; *Testamenta*, (*Prčan*, 20. maja 1850); *Izabrana pisma*, Biblioteka „Luča“, Titograd, 1967, str. 302.

*Jer kako on isto u beskonačnostima
što sveštenom mišlju skroji plan bitnosti
i reče joj: „Budi!“ i rodi se biće.*

Očigledna je distinkcija koja upućuje na Mikrokosmos kao poprište sukoba tvoračkog i rušilačkog principa, materijalizacije i esencijalizacije, dobra i zla, odnosno svjetlosti i tame, i Makrokosmosa, kao prostiranja u kojem se ispoljava sveopšta *harmonija* i odigrava savršeno *tečenije*. Oba pojma su ustoličena voljom Boga-tvorca koji proširuje uređeni kosmos otimajući ga haosu/mrakama. Nasuprot konačnoj materiji egzistira neuništivi duhovni, vanmaterijalni princip. Kod Njegoša nailazimo na izvjestan oblik *spiritualističkog vitalizma*, odnosno uvjerenja u neuništivost *vasione* (Makrokosmosa). „Vasiona kao celina predstavlja stalan proces usavršavanja i stvaranja, ona kao celina u pravom smislu *traje*, i to traje stoga što pozitivna strana u njoj (duh) traje i što trajanje ovoga povlači za sobom promenljivost materije. Pravac u kome se zbivaju promene u neorganskoj materiji direktno je suprotan pravcu u kome se zbivaju promene u duhu. Materija je ona strana realnosti koja se *troši*, koja *silazi* (disipacija energije), dok je duh ona strana realnosti koja se *stvara*, koja se *penje*.“¹⁶ Duhovna energija *svesvjetija* je neuništiva i egzistira posredstvom beskrajnih transformacija jedne energije u drugu.

U poemi *Crnogorac k svemogućemu Bogu*: „evidentna je misao da bog, odnosno duh, logos, pored toga što je kreativan, što pospješuje stvaranje u svim domenima stvarnosti, istovremeno je prisutan unutar te stvarnosti, imanentan je dakle prirodi.“¹⁷ Ovo Njegoš izražava stihovima: *ti svačemu život daješ / nevidimom tvojom silom (Crnogorac k svemogućemu Bogu, st. 134–135)*. Priroda, odnosno čovjek kao njen sastavni dio, pokorna je višem zakonu, riječi, slovu stvoritelja, koje je *lanac mirodržni*, djelo Boga kao više promisli. Već u ovoj ranoj poemi Njegoš izražava distinkciju čovječijeg i božanskog, potenciranu naizm-

¹⁶ Branislav Petronijević: *Istorija novije filozofije*, Nolit, Beograd, 1982, str. 754.

¹⁷ *Njegoševa Bilježnica*, str. 756.

jeničnom upotrebom zamjenica Ja – Ti. Njegoševo *soglasije opšte*, kao panteistička spoznaja, nalazi se u krugu problema koje Njegoš otvara i rješava sopstvenim naporom uma. Međutim, filozofska refleksija zatvorena je u nepremostivi jaz koji proističe iz njegove aporetske zapitanosti: *No, ah, tvorče, što sam smrtni/ ja u sravnost tvoje sile,/ tvog mogućstva, veličastva?/.../ Ja li smrtni da se ravnim/ sprama tvorca besmrtnoga?/ Ja li tebe da s` podobim, / teb`, koji si sama vječnost.../ No ko će te opisati, ko li umom obuzeti?* (st. 106–108; 120–123; 136–137). U poemi *Misao* Njegoš eksplicitno izražava svoj ontološki agnosticizam (116–120):

*U nečem je zbilja sve nama podobno:
svjetovi se kreću i svjetlosti liju,
a ne znadu način kojim se okreću,
njin ne znadu oganj kako se zaždio,
ne znadu postanja niti svoga konca.*

U njegovim pjesmama i poemama nailazimo na sve vrste aporetike – filozofsku, psihološku, etičku, estetičku i teozofsku. Božje prisustvo u stvorenom projektovano je kao svjetlosni princip; koji idejno proističe iz najstarije ljudske zapitanosti o porijeklu svijeta i života. Božanska iskra projektuje eshatološki princip, omogućivši čovjeku da se približi saznanju i otkrije tajnu svijeta. To je proces koji je Njegoš izrazio stihom: *U mračnome putovanju sljedujem ti zublji svjetloj (Ljudevitu Šturu, st.1)*. Bog-svjetlost predstavlja metaforični antički mit, jer se svjetlost kao transparentan pojam, životvorna supstanca, prelijeva na mnoštvo simbola u čijem presjeku počiva saznanje, spoznanje, odnosno sveznanje, tako da se svjetlost shvata kao emanacija božanskog bića koja joj je, po svojoj prirodi, imanentna, ali je istovremeno i transcendentna. Svjetlost je ideografsko i simboličko čvorište svjetske harmonije. U poemi *Misao* Njegoš izražava apologiju svjetlosti (126–127): *Da mu zakon tvori – put je svakom dao,/svijetnjaku isto ka svijetlom suncu.*

Svjetlost nije isto što i Bog – vrhovni tvorac ili Bog – vječna tajna. Ona je dio božanskog logosa, princip povezivanja i posredovanja. Bog

se pokazuje u svjetlosti i kroz svjetlost, nasuprot tami od koje pokušava da otrgne neuređeni dio vasiona. U Bogu je ukorijenjen svjetlosni tvorački princip – *disk sredine* iz koga se *lučah plamovi* prelivaju u stvoreno (*/Radi čovjek sve što radit može!*, st. 37). Upravo, Njegoševa *vječna zapitanost* i težnja ka *odgonetanju tajne* uslovljava i preobražaj njegove pjesničke slike u filozofsku i religioznu refleksiju. Spoznaja postojanja *knjige mirobotija* iz koje je moguće čitati čuda, ali ne i otkrivati njihov smisao i svrhu, nemoć *oka duše najumnije* da dopre do tajne postojanja i sudbine, izaziva osjećaj *popiranja spoznanja*.

Kao unutrašnji, čulno nedodirljivi dio stvarnosti, egzistira božanska klica, *iskra, duh, zakon, logos*. Sa druge strane, pored logosa, božjeg zakona, postoji i čovjekova slobodna volja. U pjesmi *Na album Balaševim*, u uvodnim stihovima, Njegoš spaja razmišljanja o slobodnoj volji – izboru, sa motivima preegzistencije i anamneze: *U vrstama tainstvenim Bog prirodi zakon spoji;/on je osnov svesvetiju, svesvetije na njem stoji* (st. 1–2); odnosno *Na tablici ljudske duše ovi zakon sveti sjeca;/svaki zakon protivni mu pred njim trepti, pred njim streca* (st. 5–6). Zakon svijeta, koji proističe iz vrhovne volje Boga predstavlja dio opšteg poretka, svemoguća slovo Stvoritelja, koji upućuje na dvostruku prirodu čovjeka, ali i dvostruki izbor:

*Čovjek volje ostaje svobodne
kâ svi drugi besmrtni duhovi;
njegova će duševna tablica
s obje strane biti načertana
s dva sasvijem protivna zakona:
na jednu će zakon pravde blage
bit u svete načertan linije,
na drugu će prevlasnika njina
zla svakoga crnjat se zakoni.*

(*Luča mikrokozma*, VI, st. 91–99)

Ovakva slika proističe iz Njegoševog odnosa prema spoznaji da je čovjek bačen u tamnicu tijela, odnosno materije. To je kazna za učinje-

ni grijeh prema Stvoritelju i, ujedno, eshatološki optimizam koji projektuje vrlinu, odnosno dobro kao vrhovni princip. Sa prethodnim korespondiraju stihovi iz pjesme *Na zavidnika* (st. 17–21):

*Nenaviče, znaš li što je
od postanka na s`vjet ovi?
iz sjemena kainova
nenavist ti duhokužna
zemaljskog je besmrtija.*

U ranoj meditativnoj poemi *Crnogorac k svemogućemu Bogu* Njogoš otvara aporetски krug koji upućuje na sveopšte prisustvo Boga-tvorca, nedodirljivog ljudskim saznavnim moćima. Početni stihovi navedene poeme (st. 1–2): *O ti bićem beskonačni / bez početka i bez kraja*, očigledno upućuju na to da je Njogošev Bog beskonačan *bićem, on je biće po sebi*, odnosno centar svesvjetija, dok je čovjek kao *biće za sebe* samo odraz božanske moći i beskonačnosti. Odnose prostranstva i prostora, vremena i vječnosti Njogoš elaborira i na mikrokosmičkom i na makrokosmičkom planu (st. 127–129):

*Ti, božestvo previsoko,
koje živiš u prostoru.
Nad prostorom pod prostorom.*

U uvodnoj oktavi refleksivne poeme *Misao*, tvoreći epistemski naboј i upadajući u agnostički *klanac*, kroz otvaranje pitanja odnosa duha i materije, smrtnosti i besmrtnosti, tajanstvenog zakona, božjeg poretka, tajne i nemoći spoznaje, navodi se sljedeće (st. 1–8):

*Plamen božestveni u ništavom hramu,
kakva te je sudba u njemu zažegla?
Ali si ti t`jelu vječno mučenije
ali t`jelo tebi vremena tavnica?
Tainstveni zakon kakav vas sjedini?*

*Kakvo li vam pravo ovo svojstvo dade?
To je smrtnu skrito, a ko znade rašta?
On tainu ovu nikad prozret neće.*

Metafizičkim ushođenjem u *Luči mikrokozma* Njegoš produkuje način da otkrije *nesretnju sudbinu/ kâ predmete što sa sobom vidiš/ u svijetlom licu ogledala* (II, 318–320). Ogledalo je granica dva svijeta – materijalnog i spiritualnog, ali pogled koji je usmjeren kroz sebe, odnosno van sebe omogućava viđenje. Duhovno oko prelazi na drugu „tačku gledišta“, odnosno posmatranja. U jednoj od poetski najuspjelijih Njegoševih pjesama – *Ljudevitu Šturu*, koja je prepuna simbola i metafora, čija se ravan značenja gotovo ne može iscrpiti, a koja je simbolički najgušći i najzagonetniji Njegošev tekst, izražen je stav o mističnoj moći ogledala u procesu odgonetanja tajne (st. 9–16):

*Svud s' ogledam kâ vještica pred zračnijem obrazima,
svud te vidim đeno dubiš u zrcala mističeska,
s mrakama se gordo boriš, glas vjenčaješ sa lučama,
strašilo su mome oku zračni tvoji polusovi,
a ti smjelo igrajući na zenitnu točku sjediš,
sa nje himne prostorima uz sudbene žice poješ;
ništožnosti bićem dražiš, oplakivaš bića biće,
lik svoj vidiš na nadiru đe poglede ostre baca.*

Već na ovom nivou možemo govoriti o umjetničkoj „palingenezi“ -amplifikacija- naplavljivanje starih elemenata novim; Njegoševih misli i ideja, jer se tvoračka i saznajna moć ljudske misli (pjesništva) kao subjekta pjesme ponovo porađa kroz navedenu pjesmu u odnosu na */Ko je ono na visokom brdu/*, u kojoj je Njegoš izrazio svoj tvorački i saznajni entuzijazam, da bi ga zatim zamijenio distinkcijom uslovljenom spoznajom svemogućnosti boga i neznatnošću čovjeka u kosmičkom poretku. Epistemološki subjekat u pjesmi nalazi se, dakle, na kontrapunktalnoj tački u odnosu na saznanje. Kontemplatorova transcendencija u odnosu na čulni svijet, uslovljena simbolom *ogledanje/zrcalo* i lik-

odraz, odnosno: zenit-nadir, projektuje sliku koja podsjeća na Platonovu teoriju ideja. Filozofsko-radijacijsko jezgro predstavlja upravo pretposljednji (petnaesti) stih navedene oktave: *ništožnosti bićem dražiš, oplakivaš bića biće*.

San, sanak odnosno *snovidjenje* neposredno se vezuju za ovozemaljsko trajanje i čine neposredno ishodište njegoševe apoftegmatike koja se odnosi na shvatanje života i svijeta koje ima korijen u novoplatoničarskim ili ranohrišćanskim učenjima o *scena vitae* ili *theatrum mundi*, a predstavlja jedan od čestih motiva u književnosti od srednjeg vijeka do postmoderne. Onirička projekcija zemaljskog trajanja jeste opsesivna konstanta i Njgoševe poezije. Njgoš je eksplicira u pjesmi *Mladost: Život tvoj se tihi/ može upodobit/ pretihome sanku/ božestvenu zrâku* (st. 27–30); zatim u pjesmi *Zadovoljstvo: Ovi svijet ništa drugo nije / osim jedno te priviđenije* (st. 7–8); ili u pjesmi *Ljetnje kupanje na Perčanju: zaboravljen sudbom i ljudima,/ no utješeni u mračnoj pustinji/ sa zrakama svoga stvoritelja/ te prizire ljude i sudbinu/ kako je jedno lažno snovidjenje* (st. 20–24). U prologu *Luče mikrokozma* – posvećeno G. S. Milutinoviću – u osmoj decimi, on šire obrazlaže oniričku koncepciju ljudske egzistencije (st. 71–80):

*Snom je čovjek uspavan teškijem,
u kom vidi strašna priviđenja,
i jedva se opred`jelit može
da mu biće u njima ne spada.
On pomisli da je neke pute
od sna ovog osvobodio se;
ah, njegove prevarne nadežde:
on je tada sebe utopio
u sna carstvo tvrđe i mračnije
i na pozor strašni snovidjenja!*

Metafizički dualizam božanskog i zemaljskog principa se dalje progresivno umnožava, jer svjetlost, Bog, iskra, duh/duša, misao, um, dobro, dobrodjetelj, harmonija, prosvijećenost, ljepota, mladost, sloboda

da, proljeće, promjena, rodoljublje, hrabrost, beskrajnost, govor i njihove brojne transfiguracije u Njegoševom djelu uvijek imaju opozitni pol koji čine tama, materija, tijelo, zlo, glupost, rugoba, razvrat, glibina, strasti, zima, led, zatočenje, kukavičluk, prolaznost, nepokretnost, ćutanje... Transfiguracija poetske slike i transpozicioniranje simboličkog znaka ukazuju na preobražavajuća, ali i na disperzujuća značenja koja nam omogućavaju metasimboličko tumačenje Njegoševog književnog opusa. Ovako postavljen zadatak podrazumijeva značajan tragalački napor ka izvorištima Njegoševе inspiracije i imaginacije, uz projektovanje i tumačenje višeznačenjske simbolike, bilo da je ona oblikovana kroz poetsku sliku (kojom su ostvarene Njegoševе poeteme i epistolografeme), duboku kontemplaciju (čime su ostvarene filozofeme, odnosno aporeme i episteme kao podvrste), bilo kroz stvaralačku imaginaciju (kojom su ostvarene miteme).

Vesna Vukićević-Janković

TRANSFORMATION AND TRANSDIGURATION OF THE GLOBAL SYMBOLS IN THE POETRY OF PETAR II PERTROVIC- NJEOS

Summary

One of the most important issues of the poetic work of Njegos is reading of his texts at different levels in order to disclose all the interferring meanings of his long poem named Luca Microcosma as well as the shorter ones. In this way a special, interfering level can be opened which is of a great importance for the complete understanding of his creative procedure. This is strongly related to the process of polygenesis- circulation of the ideas which, in a special discourse, find the causes and consequences of a certain type of initiation, interaction, transformation and transfiguration.

821.512.161.09 Памук О.

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ (Podgorica)

ESTETIKA ISTOKA I ETIKA ZAPADA U DJELU ORHANA PAMUKA

„Ljepota je prema tome, kad oko na ovom svijetu otkrije ono što um već po sebi zna“ (Orhan Pamuk, „Zovem se crveno“)

U radu se istražuje osoben poetski svijet Orhana Pamuka. Pisac je pokušao da književnim načinom objasni razliku između istočne – vizuelne i zapadne kulture riječi. Naročito njegovo shvatanje boje, u prvom redu Crvene, analizirano sa stanovišta njenog religioznog smisla u oblikovanju svijeta.

Ključne riječi: crveno, istočna kultura, zapadna kultura, iluminacija, slikarstvo

Kad je New York Times objavio: „Nova zvijezda ukazala se na Istoku – Orhan Pamuk“, bili smo zbunjeni, priznajem sa nevjericom da je odjeknulo njegovo ime u svijesti pomiješano uvijek sa nekim kalkulacijama. Međutim, brojne nagrade evropskih izdavača, prevodi na sve velike zapadne jezike, s pravom su u njegovoj prozi prepoznali originalan spisateljski poduhvat. Jedinstveno štivo, ovog najpoznatijeg turskog pripovjedača, trgnulo nas je iz drijemeži u poplavi osrednjosti kojom nas u poslednje vrijeme bombarduju sa štandova lijepo upakovane knjige čak i renomiranih izdavača. Jer on jeste „evropsko otkriće“, ono novo što nas podstiče na razmišljanje. U njegovoj književnosti na zanimljiv način ispričana je velika Saga o Istoku ali i univerzalna priča o čovjeku i njegovoj sudbini.

Postoje knjige koje vas začaraju odmah, uvuku u svoje nepregledne dubine i vi postajete ni manje ni više nego zatočnici jednog svijeta, čiji ste dio postali, a da i sami ne znate odgovor zašto? Vjerovatno je to zato što su napisane stranice u knjizi vodič u čitav jedan iščezli svijet – put u središte duše jedne naročite civilizacije. Magija Istoka data kao na dlanu, orijentalna muzika uma osvojena čarobnim moćima slikarskog umijeća. I sve je tu, umjetnost i život, ljubav i smrt, sve se talasa u rumenom prozraku crvene boje. Tajna života, rubinsko crvena boja koja daje metafizički smisao, ne samo kao svjetlost već slikarski kvalitet kao „tišina uma ili muzika oka“.

U čudesnoj knjizi Orhana Pamuka „Zovem se crveno“ predstavljen je istočnjački svjetonazor iznutra iz pera njegovog istinskog zaljubljenika i poznavaoa. Duh epohe kraja XVI vijeka i Istanbul – grad i sjedište padišaha – cara svijeta progovorio je tajanstvenim narječjem u iluminacijama kaligrafa, otkrivajući nam zagonetnost islamskog poimanja umjetnosti kao života i života kao umjetnosti.

Ako je u hrišćanskoj tradiciji Bog pojmljen kao stvaralac (poites) pa je za evropsku duhovnost Bog onaj koji stvara riječju, za Islam on stvara slikajući svijet. Za Zapad on je pjesnik, za Istok slikar. Za jednu civilizaciju uho, za drugu oko postaju čula prvog reda u kojima se razotkriva nevidljivi poredak. Orhan Pamuk, poučen kuranskom mudročću po kojoj nisu isto slijepi i onaj koji vodi, uspostaviće na toj liniji suštinsku diplomatiju Istoka i Zapada. Tako će u spoljašnjem omotu priče bljesnuti kulturna istorija Istoka, ispričana kroz vizuru umjetnosti da bi se na njenim unutrašnjim punktovima, utkale konkretne sudbine junaka. Pamuk oživljava tajanstveni duh Orijenta, u perspektivi svojih junaka i njihovih subjektivnih doživljaja svijeta. Tako će se u ljubavnom trouglu Hasan – Šekure – Crni, u priču o strasnoj žudnji uplesti mračni istorijski tokovi, prepuni tamnih vilajeta, zločina i zakulisnih radnji koji radnju čine dodatno zanimljivom.

U kompoziciono-tematskom smislu glavni tok priče povezan je sa rasvjetljavanjem ubistva efendi-Teče, majstora iluminatora. Ali će se uporedo razvijati duhovna povijest dodirujući neke od ključnih tačaka islamske filozofije života, mistiku tog carstva na Istoku sa svojim zamr-

šenim običajima i shvatanjima. I crvena boja koja trijumfuje na kraju svijeta, boja kao ontološko načelo univerzuma.

Očaran do dna umjetnošću življenja Istoka, Pamuk će ispisati s ljubavlju stranice posve jedinstvene, stvarajući osobenu romanesknu kompoziciju. U toj svojevrsnoj hronici postoji dublja logika na kojoj se temelji civilizacijski kod, koji utiče na ponašanje likova i njihov psihološki portret. Sama opažajna svijest i čulnost – tako naglašeno pristupne u islamističkoj kulturi, utiču na pojedinačne sudbine junaka određujući njihov pogled na život.

Sav na Istoku, dijeleći njegove teološke i umjetničke nazore, Orhan Pamuk će nam suptilno objasniti njegovu različitost u neposrednom susretu – duha Islama i duha Zapada. Jer dok je islamska umjetnost skopčana sa gledanjem, franačka umjetnost je na preslikavanju: „Na Zapadu slikaju ono što vide, a mi ono što gledamo“. Zato je umjetnost Istoka usavršavanje umijeća gledanja, kao gledanje suštine, sa tačke gledišta dostojne jednog Boga – slikara. Jer, Bog jeste tvorac ali i izvor ljepote, pa se njeno javljanje dešava onda kada se u vizuelnom predstavi, ne ono što se vidi okom, već ono što se gleda duhom. Po tome je cilj umjetnosti sljepilo kao nadsvijetlosti primrak kada se ulazi u „tamu“ božijeg prisustva.

Dok je na Zapadu umjetnost potreba da se ovjekovječi čovjek kao centar vasiona, na Istoku ona je težnja da se obesmrta čudesni božiji šar sav u bojama, i prelesti od ljepote. Zato je za renesansno poimanje umjetnik-stvaralac dok je za Istok, umjetnik bezimni poklonik savršenstva stvaranja. On je onaj koji gleda da bi vidio, ne zadržavajući se samo na vidljivosti viđenog, već tragovima u kojima je pečat apsolutno vidljiv. Tako se Bog ne dokazuje nego pokazuje, posvjedočen u ljepoti u kojoj se zare vječnost i besmrtnost.

Zaboravljenim tehnikama kista minijaturisti, bilježeći tajnovitu harmoniju svijeta, oslikavajući je na sićušnim slikarskim remek-djelima, minijaturama čine besmrtnim ono što je jedino dostojno da bude besmrtno. Slika u oku i još više u duhu iluminatora, nije podržavanje materijalnog svijeta kao u franačkoj umjetničkoj školi. U neosvijetljenim prostorima u kojima borave sultanovi slikari, kao u mračnoj spilji, oni gle-

daju u svom duhu utisnuti božanstveni svijet ljepote. To budno motrenje duha iznutra, radost gledanja, približava umjetnika i Boga, dva nejednaka po intenzitetu ali ipak slična doživljaja. Mentalni rad u umjetnikovoj uobrazilji srodan je božijoj imaginaciji, jer Bog stvara svijet po slici čiju je prvobitnu zamisao imao u svom umu. Odstupajući od platonizirajućeg koncepta ideja ili hrišćanskog shvatanja idealnog svijeta Pamuk će kao perfektan znalac teološkog rasuđivanja Istoka, dosljedno slijediti slikarski hedonizam i slikanje kao način stvaranja svijeta, jer je slika ideje, a ne čista ideja – njegov vječni uzor.

Na toj bitnoj konceptualnoj razlici Istoka i Zapada, Pamuk će fino stilizovati njihov refleks na konkretne junake subjektivne i objektivne punktualne tačke u ličnosti. Cijela pripovijest je oslonjena sasvim na prožimanje tog duhovnog i materijalnog principa kao kad slikar miješa boje, ne dirajući u njihovu suštinu. U civilizacijskoj perspektivi Istoka čovjek je biće koga određuju: ljubav – umjetnost – požuda. Ta mahnita putenost koja kao demonska sila obuzima duh i tijelo jeste glavna životna sila, njegov užas i njegova magija.

U presjeku jednog strastvenog erosa duše koji počinje gledanjem, tj. estetskim posmatranjem, kao u otkrovenju čovjek prevazilazi granice fizike. Nebo i pakao, fizika i metafizika, prepliću se u magiji gledanja u kojoj se odvija proces začaravanja svijeta umjetnošću. Tako će Orhan Pamuk oslikati onu tajnovitu stranu epohe, za kojom čezne, zračenje iz dubine istorije sežući prema njenoj arheomitskoj pozadini.

U nekoj vrsti magijskog realizma, on će jedinstveniim postupkom izvoditi na svjetlost dana ne svijet istine već samu istinu svijeta. Jer on želi da nasuprot renesansnom idealu „carpe diem“ postavi egzotično carstvo Istoka i njegovu maštovitost; da suprotstavi materijalni hedonizam Zapada jednom duhovnom uživanju Istoka. Tu specifičnu notu Orijenta u kojoj se vođenjem ljubavi umiruje ljubav, gasi žar čežnje u srcu, taj eros gledanja kojim se stišavaju unutrašnji nemiri saznanja. Bilo da pamti kao ljubavna strast, ili umjetnikova intuicija, eros ili tanatos sve je prožeto jednom sveobuhvatnom energijom. I mir koji slijedi na kraju puta, crveno kao krv, krv koja se razliva iz krvotoka svemira.

Pisac će dosljedno predanju Istoka boju uzeti ne kao svojstvo predmeta, već kao boju – po sebi, nezavisno od njenih konkretnih manifestacija. Ta čista boja u bezvremenoj šemi božijeg uma, ulivena u forme postaje vrijeme – vrijeme samog zasnivanja života. U toj nadnaravnoj mogućnosti oblikovanja svijeta bojom ostvaren je trijumf stvaranja, mjerom i ljepotom. Sumnje nema, sam princip stvaranja, objava je jedne nove radosti koja se na nivou individualne ili kolektivne svijesti javlja kao ljubav i umjetnost.

Knjiga „Zovem se crveno“, zasniva se na jednom originalnom konceptu boje, boje koja je nešto živo, što se ne može pojmiti umom, već samo u mističnom doživljaju. Bojom je udahnuta ljepota, ali i život poput otiska Stvoriteljeva u njegovim stvorenjima; obojenost svijeta nastala u slikarskoj opijenosti jeste način, ali i finalni uzrok postojanja.

Tako će Pamukov traktat o slikarstvu, neraskidivo povezan sa unutrašnjim tkivom romana, biti mnogo više od estetičke rasprave o smislu slikarske umjetnosti. Autorov cilj nije učeno razmatranje stila, tehnike, forme ili sadržine u filigranskom oblikovanju majstora minijature, već namjera da se ovdje pronađe smisao života. Na taj način pisac će uspjeti da pripovijest o majstorskoj radionici u kojoj se sukobljavaju tradicionalni stilovi i potreba za modernijim postupkom, ambicije i pohlepa, zajedno sa željom da se obesmrti svijet ljepote, logično uklopi u osnovnu naratološku liniju romana, ne remeteći njen tok.

Roman počinje ubistvom i neobičnom ispoviješću umrlog minijaturiste da bi se u nekoj vrsti detektivskog romana okončao nakon mnogo peripetija pronalažanjem krivca. Motivi za ubistvo su umjetničke prirode, naum da se zaštititi svjetlost tradicionalne slikarske forme od prodora stranog franačkog uticaja. Obeščastiti školu klasičnog slikarskog umijeća za ubicu koji njeguje kult starih persijskih umjetnika, to postaje knjiga koju efendi Teča mora platiti glavom. Svetogrđe u promjeni stila je motiv ubistava, minijaturiste po nadimku „Maslina“, do čijeg se zločina dolazi u nekoj vrsti umjetničke istrage.

No, pored ove zanimljive teme, glavnu osu romana, njegovo tematsko težište čini odnos Crnog i Šekure. U poglavljima „Zovem se Crni“ i „Zovem se Šekure“, Pamuk će govoreći uvijek u prvom licu za-

viriti u vječnu temu ljubavi. Ocrtavajući finu liniju na kojoj se stapaju fizička strast i snažna osjećanja, pažljivo će ispitati njihove različite odraze u svijesti muškarca, odnosno žene. Šekure – hanuma obdarena tradicionalnim iskustvima ljubavnog umijeća žena sa Istoka. Ona ne želi samo da zavodi već i da vodi, da voli i da bude voljena, smišljeno upravljajući ljubavnom igrom. Ona zna da bude strasna, ali još više da probudi strast. U tom ljubavnom šahu, Šekure osjeća svojom praktičnom ženskom intuicijom da nijedan potez ne smije biti pogrešan, usmjeravan ne toliko nalozima srca koliko razuma.

Smrt i ljubav kao dva globalna simbola određuju čovjekovu sudbinu. U njihovom miješanju nastaje tajna koja se zove život. I umjetnost kao suštinska djelatnost u čijoj se svjetlosti pojavljuje istina svijeta kao boja i kao slika. I crveno, crveno kao boja strasti čijim jarkim tonom pulsira ljudsko srce, ali i puls univerzuma, koloritom nadstvarnim koji ih objedinjuje.

Tako će Pamuk na momente otvarati učenu raspravu o smislu slikarstva ili ljubavnu temu, sučeljavajući različite likove, situirajući u istu ravan nagon za životom i nagon za slikanjem. To nepresušno energetsko vrelo stvaranja kao slikanja, stvaralačka energija boje obilježavaće podjednako glavne protagoniste – romana kao i epohu u kojoj žive.

U esnafu iluminatora, oslikavaju se knjige, koje za Islam imaju neprocjenjivu vrijednost. Efendi-Teča, glavni majstor među minijaturistima ističe: „Ali trebalo je da sve to, naravno budu slike unutarnjeg bogatstva i prizora radosti i strahova svijeta našeg sultana, a ne materijalna dobra kako to rade Mlečani“. Time što „Svaka slika priča neku priču“, rascvjeta priču bojama, u Islamu se predstavlja stvarno ono što se gleda: „Dosegnuti najdublje u slikarstvu znači vidjeti ono što se ukazuje u mraku božjem“. Tako će nas Orhan Pamuk postupno, kroz vizije svojih likova, dakako u prvom licu pripovijedanja, uputiti u najdublju tajnu slikarstva. U slikarskoj iluminaciji čovjek se prosvijetljen približava prapočetku svijeta, postavši sličan Bogu, gledajući na svijet onako kako to čini Bog. Idolopoklonici i paganski umjetnici ne shvataju najznačajniju stranu arapske kaligrafije, koja je vječna koliko je vječan božji svijet koji prikazuju. Zato se za razliku od franačkih majstora, oni ne

potpisuju na svaja umjetnička djela, niti teže individualnom stilu ili prepoznatljivosti. Težnja islamskih slikara je da vrijeme slikanja prilagode vremenu božijem jer: „Ideja o beskrajnom vremenu koja je pet stotina godina ležala u srcu arapskih kaligrafa neće se ispoljiti u pisanju već u slikanju“. Zato je sljepilo posljednji stadijum na slikarskom putu, znak da je on oslobađajući za čulo vida ušao u zonu duhovnog vođenja u kojoj više nema prepreka.

Da bi objasnio islamsku umjetnost, pisac će unositi minijature rasprave posvećene slikarstvu. U njima se potvrđuje da je pravo slikarstvo radost unutrašnjeg oka duše pri čemu se gasi „pomama za stilom, potpisom, osobenošću“.

Islam teži nedokučivoj harmoniji na slici: „Ja ne slikam prizor čuđenja, jer sam čitavu sliku natjerao da se čudi“.

Slikarsko umijeće ne proističe toliko iz viđenja oka koliko iz gledanja duše: „Prije slikarstva bješe mrak i poslije njega će biti mrak. Svojim se bojama, umijećem i ljubavlju mi sjećamo božjih nam riječi upućenih – „Vidite“, sjećati se – to je znati da si vidio. Znati je sjećati se da si video. Vidjeti – to je znati ne sjećajući se. Znači slikati je sjećati se mraka u velikih majstora, ljubav prema slikarstvu zna da su boje i vid nastali iz mraka i želi da se bojama božjem mraku vrati. Onaj što sjećanja nema, niti se Boga sjeća, niti njegove tame“.

Pisac će s pravom ukazati na povezanost između čina stvaranja i slikarstva. U tu prvobitnu svesvjetlost na početku i na kraju stvaranja, sve boje svijeta sabrane su u jedinstveni poredak. Ako je za hrišćanstvo u početku početaka riječ – logos, za islam je božija tama iz koje Bog upućuje riječi, ne našem uhu već našem oku, zapovijest – ali „Gledajte“. To „gledanje“, nije preslikavanje, već prije svega jedno duhovno motrenje duše, koja se u magnovenju sjeća svoje besmrtnosti slave. I dotaći taj svijet u sebi, sagledati sve njegove prelive i boje znači dosegnuti čisti smisao postojanja.

Onda, dakle, kada se oči „ne zadržavaju na prljavštini ovog svijeta, pa sve božje krasote mogu da se ucrtaju naslijepo u najčistijem vidu“, budi se unutrašnje čulo slikara neometano nikakvim zemaljskim šumovima: „Jer Bog je svijeta stvorio da bi svijet bio viđen. A poslije nam je

dao riječi da među sobom podijelimo ono što vidimo, da razgovaramo, a mi smo od riječi sastavili priče i pomislili da se slikarstvo stvara radi tih priča. A slikarstvo, međutim, znači izravno tragati za božijim uspomenama vidjeti svijet onakvim kakvim ga vidi Bog“.

Riječ za orijentalno shvatanje svijeta jeste način da se jezički izrazi ono što se prethodno vidi. Viđenje prethodi govoru i razgovoru a ne obratno. Jer cilj stvaranja je gledati i u tom gledanju sagledati sa udivljenjem prekrasno koje se kao naslada pruža duhovnom oku: „Tamo gdje uspomene slijepog iluminatora dosegnu Boga, vlada apsolutna tišina, srećna tama i prazne stranice beskraj“. Kada se slikar iskopčao iz logike svakidašnjeg iskustva, pritiska vremena, izlazi u svijet apsolutne tišine, i u tom okeanu vječnosti na valovima tihe beskonačnosti utapa svoju slikarsku viziju.

Upoređujući duh Venecije i duh Orijenta, Orhan Pamuk će iznijansirano izložiti njihove tanane razlike. Za Zapad slikarstvo je otjelovljenje čovjeka i njegovog svijeta za Istok Boga i božje tvorevine. Zapad u slikarstvu hoće da ovjekovječi čovjeka, islam gospoda Boga. Zato je za Veneciju portret a za islam minijatura vrh slikarske umjetnosti. Kada Teća opisuje Crnom umjetnička djela koja je kao izaslanik padišaha vidio u Veneciji, njegov zaključak je da personalno načelo vlada stilom zapadnih umjetnika: „Kao da ih je nešto zarazilo, svi su naručivali svoje portrete“. Želja da se uvlačenjem u sliku ličnost čovjekova obesmrta u naslikanom portretu, želja je neobično proistekla iz slabosti ljudskog bića. Obogotvorenjem na slici, smrti, čovjek želi da se obesmrta i da prkoseći zakonima fizike sačuva svoj lik za vrijeme koje dolazi.

Portretisanje likova na Zapadu, postaje mjera uspjeha, bezbožnička želja prinčeva i bogataša da svoje propadljivo zemaljsko tijelo učine neuništivim. Čak i kad slikaju biblijska predanja „oni uslovljavaju da njihova lica budu naslikana negdje na slici“, ističe efendi-Teća. Takav naum za njega je izraz gordosti, veličanje čovjekovo spram Boga, uzaludni napor da se nečem konačnom obezbijedi status neprolaznosti. Tako je prednost islamske minijature nad portretom urađenom u franačkom stilu više nego očigledna. Čak i onda kada sam od majstora u radionici traži izradu slika u stilu franačkih majstora, razlike u stilu i tehnici

Istoka i Zapada ostaju nepremostive. Ono što je književnost za Zapadnu kulturu, slikarstvo je za orijentalnu, ono što je riječ za Zapad, boja je za Istok. U konačnom smislu Pamuk nam pak ne predočava potpuno različite svjetove, već govori o dva pola čovječanstva, sa svojim posebnim shvatanjima svijeta. Ta dva jednako vrijedna pogleda na svijet svjedoče o dva kulturna modela: hrišćanski i arapsko-islamski, ali i načelu na kojem su utemeljeni.

Prema ovom radi se o kulturama za čije je unutrašnje razumijevanje, osnov sporazumijevanje. Razumijevanje drugosti počinje onda kada postoji pravo na vlastitu viziju istine. Ako je Istina jedna i apsolutna, putevi do nje mogu biti različiti. Orhan Pamuk nam je svojom briljantnom prozom „Zovem se crveno“, ukazao da različiti svjetovi: Istok i Zapad, imaju drugačije kulturološke kodove što se reflektuje u društvenom ponašanju, običajnom nasljeđu, religiji, umjetnosti, filozofiji života. Ali istovremeno, nema prepreka u njihovom dubljem povezivanju. Taj humanistički impuls proizašao iz slojevite strukture Pamukovog teksta čini nas cjelovitim, upućuje na univerzalni svečovječanski smisao. Bez ukidanja bilo koje kulturološke vrijednosti istočne ili zapadne varijante dobijaju se univerzalni simboli – ljudsko ponašanje.

Zato je i zaplet u knjizi „Zovem se crveno“ pisac povezao sa razlikama u shvatanju umjetnosti u kulturi Istoka i kulturi Zapada. Teča-efendi u svoom monologu ističe: „Ponekad bih pomislio da priželjkujem da me tim žaračem udari u glavu i ubije. Zato što bih da slikarstvo udaljim od načina na koji Bog gleda. Zato što bih da iznevjerim slike heratskih majstora što se rađaše u snovima, da iznevjerim čitavu jednu slikarsku tradiciju. Zato što sam i našeg sultana na to nagovorio“. Fascinacija franačkom umjetnošću „izvan onog što su njegovali muslimanski minijaturisti i legendarni majstori iz Herata“ biće motiv ubistva, glavnog majstora efendi-Teče kao i efendi-Otmenog. Neshvatljivi koncept individualizma Zapada i ta „silina želje da čovjek bude sam i izuzetan“, neprihvatljiva je za Istok. Zakon perspektive, portreti običnih ljudi, čine da umjetnost izgubivši osjećaj za božansku ljepotu, postane znak čovjekovog bezvjerja. Umjetnost Zapada postala je čovjekovo djelo, želja da on bude kreator i Tvorac. Umjetnost Istoka u tradiciji

starih majstora izražavala je božansku optiku. Jedni su težili da učine vječnim ono što je stvoreno, drugi da proslave samog Tvorca. Zato je riječ božija na Istoku: „Gledajte“ samo poziv da se preko gledanja stvarnog svijeta dospije u polje ne-tvarne svjetlosti.

Zato je umjetnik, ne onaj koji gradi sebe idole, već onaj koji se po milosti božijoj uspinje do apsolutne ljepote: „Bog je taj koji je stvoritelj koji nepostojećem daje postanje, koji neživo oživljava. Niko ne bi smio da se drzne da se s njim nadmeće. To što se slikari usude da rade posao koji on radi, što tvrde da će biti stvaraoci kakav je on najveći je grijeh“.

Pisac će sasvim jasno postaviti liniju koja dijelu Zapadnu i Istočnu civilizaciju. Na Zapadu postoji kult umjetnika koji se takmiči sa Tvorcem i drži sebe za Tvorca, na Istoku, umjetnik samo slijedi božije naloge, sjećajući se one prvobitne nebeske harmonije. Na Zapadu umjetnik slika ono što stvarno vidi, na Istoku ono što sagledava da postoji iza viđenog. Na Zapadu umjetnik se trudi da oponaša Tvorca, slikajući neobična lica, čineći ih jedinstvenim ličnostima, na Istoku slika je ogledalo božijeg stvaranja, način kako Bog posmatra svijet. Tako će se nazgled nepovezani svijet u knjigama minijaturista stapati na kraju u jedinstvenu povijest božijeg stvaranja svijeta.

Pri tom boja ima dominirajuću ulogu u načinu stvaranja. U boji je sadržano sve što je bilo i sve što će biti, veza prošlosti i budućnosti. I crvena boja ljubavi i krvi, boja koja plavi univerzum jedinstvenim doživljajem crvenog: „Bilo me je svugdje i svugdje sam... „Život sa mnom počinje, meni se sve vraća... ionako postoji samo jedno crveno i u njega se vjeruje“. Doživljaj crvenog je iskustvo koje prevazilazi moći čovjekove. Crveno je dodir u oku koji peče, „gluvima muzika, jedna riječ u tami“. Crveno je ljepota doživljaja crvenog koja podjednako obuzima i srce i razum: „Da ga vrhom prsta dotaknemo, bilo bi između gvožđa i bakra. Na dlan da ga stavimo, peklo bi“.

Smisao crvene boje na Istoku prevazilazi njenu upotrebu u slikarskim postupcima Zapada. Te različite nijanse crvenog na slikama fračkih majstora, skrivaju tajnu crvenog uvijek istog – jedinstvenog crvenog. Boja koja s pravom sebe samu proziva riječju: „Zovem se crveno“, jeste unutrašnji princip, ali i spoljašnji znak božanskog

prisustva. I kao što za bezbožnike Bog ne postoji zato što se ne vidi, i crveno kao i Boga vide samo oni koji umiju da gledaju, za one koji vide da bi vidjeli. Oni koji poriču su oni koji stvarno ne vide, kao u kuranskoj mudrosti. „Nikad isti biti neće onaj što vidi i onaj što ne vidi“.

I opis „čudesnog vaznesenja“ Tečinog dat je kao svjetlosni spektar boja koje se opažaju nakon smrti. U času smrti, smrtniku se otvaraju tajne skrivene pod velom misterije: „Vidio sam da je čitav svijet sačinjen od boja, da sve jeste boja. I kao što sam osjetio da je boja sačinjena sila koja me je od svih drugih stvari odvojila, tako sam sada shvatio da je boja i ono što me je sada s ljubavlju grlilo i spajalo s čitavim svijetom... U tom veselju boja shvatio sam i zašto sam, dok sam umirao, osjetio olakšanje kao da sa sebe svlačim neku tijesnu košulju, od sada mi više nije ništa zabranjeno, imam neograničeno vrijeme i prostor da mogu da proživljavam sva doba i sva mjesta. I čim sam to spoznao, uplašeno i srećno shvatih da sam blizu njega. U tom času ponizno osjetih prisustvo crvene boje koja se ni sa čim ne bi mogla uporediti“. Pisac će nam neposredno pojasniti značenje smrti i bestjelesni život duše. Kada se duša oslobodi balasta tijela, ulazi se u prostor spiritualnog života. U tom času duša je potpuno slobodna od svih ovozemaljskih zakona a ono što opaža jeste čista boja ili svijet boja kao realnost prvog reda. Nešto od tog rasplamsaja boja i svjetlosti opažaju umjetnici – slikari sjećajući se u uspomenama duše njenog vječnog života. Za to prisustvo crvene boje, boje nad bojama, ističe se: „Čudesno i krasno bilo je to crveno koje se približavalo, koje je sve prekrivalo i u kojem su se svi prizori svijeta jedni s drugima igrali da su mi se suze u očima ubrzale, zbog toga što sam tog crvenog dio i zbog pomisli da sam toliko blizu Njega... i da me On voli jer me vidi kao jednog dobrog roba privrženog njegovim zapovijestima i zabranama“.

Misterija života završava se u misteriji smrti, poruka je knjige Orhana Pamuka. Smrt nije kraj, već početak novog života duše, koja trijumfuje u sjaju crvene boje. U tom plamenom žaru crvenog, duša i samog Tvorca vidi kao crveno, boju ljubavi, ogranj neugasivi u čijoj

svjetlosti svaka duša, prema svojim zemaljskim zaslugama zauzima pravilno svoj položaj.

Zato je slikarstvo neka vrsta svetog postupka, ulazak u svijet ljepote, mogućnost da se u vremenu čovjek mjeri prema vječnosti. Slikati znači sjećati se, vidjeti ljepotu, onu praljepotu o kojoj naš um, prije uviđa našeg oka, zna sve. Franački majstori svijet gledaju iz ljudske perspektive, islamisti iz vizure Boga. „Ljubav prema Bogu je ljubav prema svijetu koji on vidi“. Prvi slikari dakle tragaju „za božijim uspomena-ma“, ne precrtavaju ono što vide, već ono što zamišljaju da vide u najvišem umu. Oni slikari – minijaturisti Istoka teže da postave slike iz božijeg uma u stvarnost da se izdignu do mitskih visina tog pogleda odozgo: „Zadatak nas minijaturista i onih koji, voleći je, gledaju minijaturu, jeste da se sjećamo te čudesne panorame koju je Bog ugledao i nama je prepustio. Najveći majstori svake generacije minijaturista, posvećujući tome čitav svoj život i radeći dok ne oslijepe, s velikim naporom i nadahnućem trudili su se da dosegnu tu čudesnu viziju za koju nam je Bog zapovijedao „Vidite“.

Ovim riječima, Orhan Pamuk će istaći ključnu razliku između Istoka i Zapada. U islamskom shvatanju smisao života, jeste da se čovjek još u tjelesnom postojanju uzvisi do duhovne forme postojanja. Zaboravljajući na sve ovozemaljske oblike, umjetnik podržava onu viziju koju je Bog imao kao slikovnu predstavu prilikom stvaranja svijeta. Za nju je potreban naročiti pokret duše, radost, duša sposobna da pronade svoje prvo i posljednje utočište. Na neki način, slikari Istoka gledaju na svijet odozgo, dok će slikari Zapada gledati odozdo. U tom slučaju za zapadnu umjetnost važi da se klanjaju čovjeku umjesto Bogu: „Neće li time u središte svijeta biti postavljen čovjek a ne Bog“, to je dilema koju nam je Orhan Pamuk ostavio za razmišljanje, o putevima i još više stranputicama moderne civilizacije. Namjera da smrtni čovjek zamijeni Boga i da svoju slobodu pokuša da utemelji u jednom obezboženom svijetu dovešće do poremećaja na ličnom i društvenom planu, istoriji ili politici modernog doba.

No, bez obzira na to što će razlike u shvatanju umjetnosti Orhanu Pamuku poslužiti kao idejna osnova različitih puteva kojim se kreću u

istorijskom i duhovnom smislu dvije civilizacije, ostaje vjera piščeva da među tim svjetovima postoje tačke dodira upravo zato što su „Božji i Istok i Zapad“ (Kuran, al-Baqare, 115). Ako za čovjeka postoje granice, za Boga ne postoje. To moguće unutrašnje pomirenje svjetova u biti ljudske civilizacije iz perspektive Islama Orhan Pamuk će nam vjerodostojno predstaviti glavnim idejama romana „Zovem se crveno“.

Sonja Tomović-Šundić

ESTETICK OF EAST AND ETHICKS OF WEST IN THE LITERATURE WORK OF ORCHAN PAMUK

Summary

This work is based on a research of poetical world of Orchan Pamuk. Author tried with literatre waz to describe difference between east – visual and west culture of word. Particularly his concept of colour, first Red, it's analized with the point of her religious sence in shaping the world.

Essay dedicated to Pamuc, deals with personal author poethic wich interlock two ways - love of the main heroes and mastor workshop of the sultan's painters and mastor who it's on decoration bright books imitating it's own act of creating the world.

This way, two plans interlock and refill in the authors vision of the world between Eros and Tanatos. The theme of art and colours as it's dominant look particularly is to pointed out in Pamuck's work, because colour has a theological sence in his deep understanding in the mistick of east.

821.163.4.09 Булатовић М.

Aldona SZUKALSKA (Poznanj)

KULTUROLOŠKE IKONE I DEMISTIFIKACIJA
MITA
O IZVANREDNOM SLOVENSKOM SVETU
NA PRIMERU PROZE MIODRAGA BULATOVIĆA

Miodrag Bulatović wprowadzając do swej prozy ikony kulturowe, uruchomił towarzyszące im ogromne bogactwo znaczeń i kontekstów, ale jednocześnie uczynił je także znaczącymi elementami ideologicznej polemiki z literackimi i historycznymi paradygmatami. W powieściach Bohater na ośle oraz Wojna była lepsza ikona Chrystusa, podobnie zresztą jak ikona wampira w tzw. gastarberskiej trylogii, to najważniejsze narzędzia służące autorowi przede wszystkim do rozprawienia się z „romantycznym kłamstwem” – słowiańskim mitem. Ujawniając za ich pomocą tragiczną ironię historii, która stała się ważnym doświadczeniem całej Słowiańszczyzny, Bulatović obnaża oraz demistyfikuje żywiące zbiorową wyobraźnię i należące do ukonstytuowanego w epoce romantyzmu słowiańskiego imaginarium fantazmaty oraz obrazysymbole. Wykorzystując ikony kulturowe, wymierza swe ostre pióro w utopijny charakter słowiańskich idei, jak i samych mesjanizmów. Prowadząc swoista grę z sakralnym wymiarem ikony Chrystusa oraz konwencją grozy, w którą wpisana została postać wampira, wydobywa na powierzchnię nie tylko przypisane im przez tradycję stereotypowe wyobrażenia, ale demistyfikuje ukryte za nimi ideologie.

Ključne riječi: kulturološke ikone, slovenski mitovi, antijunak, ikona wampira, dekonstrukcija mita.

Živi, živi duh slovenski,
živeće vekov' ma,
Zalud preti ponor pakla,
zalud vatra groma.

(*Sveslovenska himna*, Samuel Tomašik)

Uvodeći u svoju prozu kulturološke ikone, Miodrag Bulatović je pokrenuo ogromno bogatstvo značenja i konteksta, ali ih je istovremeno učinio značajnim elementima ideološke polemike s književnim i historijskim paradigama. U romanima *Heroj na magarcu* i *Rat je bio bolji* ikona Isusa, kao uostalom i ikona vampira u tzv. gastarbajterskoj trilogiji¹, predstavljaju najvažnije oruđe koje autoru pre svega služi da se razračuna s „romantičarskom laži”² – slovenskim mitom. Otkrivajući pomoću njih tragičnu ironiju istorije koja je bila važno iskustvo čitavog slovenskog sveta, Bulatović razotkriva i demistifikuje fantazme i slike-simbole koji spadaju u slovenski *imaginarium*³, konstituisan u doba romantizma. Iskorištavajući kulturološke ikone, usmerava svoje oštro pero u utopistički karakter slovenskih ideja, kao i samih mesijanizama⁴. Poigravajući se sa sakralnom dimenzijom ikone Isusa i konvencijom strave i užasa u kojoj se nalazi lik vampira, izvlači na površinu ne samo stereotipne predstave koje im pripisuje tradicija, nego i demistifikuje ideologije koje se iza njih kriju.

1. GRUBAN MALIĆ KAO IKONA ISUSA I ANTIJUNAK

Jedan od najznačajnijih likova koji se našao u ulozi ikone Isusa u Bulatovićevoj prozi je Gruban Malić iz nezavršene trilogije koja se sastoji od romana *Heroj na magarcu* i *Rat je bio bolji*. Taj junak, kreiran

¹ To su romani koji spadaju u treći ciklus stvaralaštva autora: *Ljudi s četiri prsta*, *Peti prst* i *Gullo Gullo*.

² Termin sam preuzela iz naslova knjige R. Girarda *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*, prev. K. Kot, Varšava, 2001. Autor se pak nadovezao na pojam kojim Denis de Rougemont definiše koncepciju romantičarske ljubavi u: *Miłość a świat kultury zachodniej*, prev. L. Eustachiewicz, Varšava, 1968.

³ Kako primećuje M. Bobrovnjicka, nadovezujući se na J. Prokopa: „Upravo „pomoću slika-simbola koje ispunjavaju kolektivno pamćenje određujemo granice pripadnosti zajednici“, pri čemu identifikovanje s ovim bogatstvom simboličnih slika stvara grupni identitet“, u: M. Bobrovnjicka *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*, Krakov, 2006, str. 11.

⁴ O utopističkom karakteru mesijanizama piše M. Bobrovnjicka, u: *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*, Krakov, 2006, str. 180–181.

kao Spasilac, u predstavljenom svetu vrši ulogu svojevrsnog simbola, on je *pars pro toto* čitave slovenske nacije, „otelovljena metafora” slovenskog sveta i Balkana, lik koji se u apokaliptičkoj viziji napola ludog i večito pijanog majora Antonija Pedute pojavljuje kao mesija⁵.

Međutim, po svemu sudeći Gruban Malić je pre žrtva romantičarskih predstava o borcu za nacionalnu stvar, nego što je „nevina žrtva”. Njegovi haotični postupci podsećaju na samoubilačku misiju. Oni su pre svega realizacija ludakovih priviđenja koji ne ume racionalno da oceni svoje mogućnosti i šanse za uspeh. U *Heroju na magarcu* manifestacija njegovih stavova svodi se pre svega na beznačajne gestove, kao što je razbacivanje komunističkih letaka ili vređanje italijanskih oficira. Ideološke pretpostavke, kao i nesrazmera između Malićevih mogućnosti s jedne i postupaka i efekata koje postiže s druge strane, približavaju ga takvim romantičarskim junacima kao što su Gustav Konrad iz III dela Mickjevičevih *Zadušnica* ili Kordijan Julijuša Slovackog.

1. 1. OD BARBAROGENIJA DO PAJACA

Kreiran kao slovenski mesija, Gruban Malić je pre svega antijunak koji u svetu romana sam od sebe pravi ruglo, ali i svojevrsnu turističku atrakciju, „hodajuće etno-selo“ ne samo romantičarskih ideja. Autor istovremeno, na šta podseća Edvard Madani, polemiše sa, na Balkanu popularnim, modelom junačkog romana, dekomponujući na taj način, za južne Slovene veoma važan, junački mit i kulturološki mit tzv. balkanskog barbarogenija⁶.

„Od mnogih značenjskih funkcija skicirane u *Heroju na magarcu* slike pornografskog rata u malom crnogorskom gradiću koji su okupirali Italijani, može se izdvojiti i ta koja bi mogla biti namerna polemika autora sa modelom herojskog romana ili romana koji veliča junake i partizanski rat, utvrđenim u jugoslovenskoj prozi. A budući da pristaje-

⁵ M. Bulatović, *Rat je bio bolji*, Beograd, 1978, str. 62–63.

⁶ E. Madany, „Braterstwo i jedność” w nurcie refleksji narodowej we współczesnych literaturach Jugosławii, u: *W cudzych oczach. Z problematyki świadomości narodowej we współczesnych literaturach zachodnio- i południowosłowiańskich*, ur. H. Janaszek-Ivaničkova i E. Madany, Wrocław, 1983, str. 163.

mo na takvo izdvajanje, opravdano je onda i to da se u fabularnom tkivu, u poetici dela, u njegovim značenjskim proširenjima traži tendencija revidiranja junačkog mita. Ona u romanu poprima formu drastičnog dekomponovanja mita pokazivanjem njegovih sastavnih delova kao negiranih, ismejanih i izvrnutih naopačke⁷.

Kako dokazuje Madani, i u slučaju ovog kulturološkog mita koji je dvadesetih godina prošlog veka kreirao zenitista Ljubomir Micić⁸, Bulatović vrši demistifikatorske i demitologizatorske postupke⁹. To je bilo utoliko lakše što je, kako ukazuje B. Čapik, barbarogenije bio prvi srpski antijunak i anti-Mesija¹⁰. Prema mišljenju Madanija, dajući Maliću crte pajaca, pisac pre svega ismeva pokrivanje kompleksa niže vrednosti kompleksom više vrednosti¹¹.

Sa znatno većim kriticizmom (kroz prizmu okcidentalizma) taj problem vidi Marija Bobrovnjicka, koja takve pojave kao što su „mesijanistička zaludenost“¹², balkanizacija Evrope ili ideja barbarogenija-pobednika ocenjuje kao „transformaciju kompleksa niže vrednosti primitivne, arhaične, zaostale kulture u zadovoljavajući kompleks više vrednosti u odnosu prema Zapadu“¹³.

Svest o postojanju takvog kompleksa ističe i Ivan Čolović, koji ga u *Politici simbola* razmatra u kontekstu savremenih događaja – rata na

⁷ *Ibidem*, str. 168.

⁸ „Barbarogenije je „nag čoveki“, oličenje prirode i primitivca neukaljanog neiskrenošću zapadne kulture i civilizacije, sinteza prvobitnih sila, vitalnosti, zdravlja, istine, iskrenih i čistih osećanja. On je negacija svega što je povezano sa zapadnoevropskom civilizacijom i kulturom, a u prvom redu negacija zapadnog racionalizma, vrline umerenosti, nametnutih konvencija i prikrivanja istinskih osećanja. Zapadna kultura je, po Miciću, ušla u stadijum poodmakle bolesti, njen kraj je jasan i samo je barbarogenije može izlečiti. Terapija je samo jedna – varvarizacija Zapada.“, u: E. Madany, „*Braterstvo i jedność*“, *op. cit.*, str. 169–170.

⁹ *Ibidem*, str. 169.

¹⁰ B. Czapik, *Dwa warianty idei (mitu) słowiańskiej misji – romantyczny i awangardowy*, „Ruch Literacki“ 1993, sv. 3., str. 215–216.

¹¹ E. Madany, *op. cit.*, str. 170.

¹² Termin upotrebio E. Feliksiak u: *Naród, ojczyzna, Europa w twórczości i myśli Norwida*, u: *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*, ur. T. Dąbek-Wirgowa i A. Z. Makowiecki, Warszawa, 1993, str. 116.

¹³ M. Bobrownicka, *Pogranicza w centrum Europy*, Kraków, 2003, str. 152.

Balkanu početkom 90-ih godina. Ovaj osećaj superiornosti, koji je u stvari kompleks inferiornosti prema Evropi koja negira kulturu Balkana, pokazuje kao konstitutivni element kulta nacije i ističe opasnosti koje se kriju u toj pojavi¹⁴.

Bulatović u *Heroju na magarcu* razotkriva ovaj kompleks niže vrednosti, dajući liku barbarogenija komične crte. Groteskna kreacija crnogorskog *homo heroicusa* doprinosi ne samo desakralizaciji ikone Isusa, nego i dovodi do toga da je „balkanski anđeo“ znatno bliži Don Kihotu nego Spasiocu. Malić, koji s istinskom ozbiljnošću realizuje svoje fiks ideje, sve više na njega liči. Karakter pajaca ovog lika objašnjava Madani, primećujući da se dekomponovanje junačkog mita u romanu odvija tako što se uzvišeno zamenjuje onim što je komično:

„Izrugivanje junačkog mita dostiglo je u romanu (*Heroj na magarcu*) vrhunac. Dekomponovanje tog mita ne samo u sloju doživljaja Grubana Malića, nego i u drugim potkama romana, u njenoj poetici *pâtosa à rebours*, zasniva se na zamenjivanju onog što je herojsko, uzvišeno, patetično onim što je jadno, cirkusantsko, plitko, smešno. Junačko vreme u Bulatovićevoj viziji prekrilo je vreme sramote i pâda ljudskog dostojanstva“¹⁵.

Ontološki status ikone Isusa u Bulatovićevom romanu dodatno komplikuje činjenica da naslovni junak kreira samog sebe u snimanom filmu. Povlačenje granice između stvarnosti romana i glumačke lakrdije postaje praktično nemoguće:

„Žene, deca i starci okretali su se, kako bi što bolje videli osvajače. Ljudi kao da nije bilo. Onih stotinak muškaraca nije moglo stići ni zrno, a kamoli Georgesov objektiv.(...)“

Za gomilom i pred samim Sergejevim džipom na golom magarcu, jahao je Malić. Od skutova njegovog šinjela nisu se videla magarčeva rebra. Muzejskim mamuzama podbadao je izgadnelu i očerupanu životinju, koja se jedva kretala, i koja nije bila navikla na toliku rulju.

¹⁴ I. Čolović, *Polityka symboli*, prev. M. Petryńska, Kraków, 2001, str. 60.

¹⁵ E. Madany, *op. cit.*, str. 169.

Malić je u levoj ruci držao globus. Desnom je mahao, sekao jaru i krstove brojnih crkava. I dok je vikao, kapa sa krznenim naušnicama padala mu je sve do kukastog crnogorskog nosa.¹⁶

Paradoksalno, oscilirajući na granici lakrdijaštva i ludila, Malić može da preživi samo zahvaljujući svom ludilu. Ono mu omogućava da shvati tragičnost i ironiju slovenske istorije¹⁷. Primećujući ironični aspekt tragikomičnog lika pajaca, Pjotr Laguna na sledeći način objašnjava njegovu ulogu:

„Kako bi čovek video poredak sveta i odbranio sebe - govori pajac – mora ga najpre negirati, samog sebe baciti u ponor besmisla, ludila. Ali ni to ne donosi olakšanje, jer totalna negacija više ništa ne izražava, čovek biva zarobljen u besmislu, kao što je nekad bio zarobljen u zidinama Edipove ili Tezejeve palate (...).“¹⁸

1. 2. KULTUROLOŠKA IKONA I DEKONSTRUKCIJA MITA O IZVANREDNOM SLOVENU

Groteskna ikona mesije u Bulatovićevim romanima kao ključni element ironije razotkriva „romantičarsku laž“, ali je i bolna dijagnoza savremenog slovenskog sveta. Utopijski mesijanizam pokazao se kao ideološka klopka, a gastarbajteri koji osvajaju Zapad u *Ljudima s četiri prsta* kao karikatura Slovena „koji vole idile“. Herderova predestinacija za moralni preporod Evrope¹⁹ ovde je samo fikcija. Jednostavnost, iskrenost i duboka religioznost postaju znak civilizacijske zaostalosti, a osvajanje narcističkog Zapada završava se za slovenske barbarogenije još većom demoralizacijom. Zbog svoje navodno urođene bespomoćnosti postaju laka žrtva trgovaca živim robljem. U najboljem slučaju upadaju u zupčanike kriminalnog polusveta.

U romanima *Ljudi s četiri prsta*, *Peti prst* i *Gullo Gullo*, koji spadaju u tzv. gastarbajtersku trilogiju, Bulatović se vrlo oštro razračunava

¹⁶ M. Bulatović, *Rat je bio bolji*, Beograd, 1978, str. 164–165.

¹⁷ Up. P. Laguna, *Ironia jako postawa i jako wyraz (z zagadnień teoretycznych ironii)*, Kraków-Wrocław, 1984, str. 58.

¹⁸ *Ibidem*, str. 60.

¹⁹ J. G. Herder, *Wybór pism*, prev. J. Gałeczki, Warszawa, 1987, str. 489–496.

s tim „vedrim ljubiteljima seoske slobode“²⁰. Anticipirajući događaje koji su pratili Jugoslovene početkom 90-ih godina prošloga veka, rasrinkava totalitarizme XX veka, ali i mit o idealnom Slovenu. Na tlu istoriozofske refleksije vrlo jasno je vidljiva robovska crta te „blage prirode“. Kako primećuje M. Janjon, ta mekoća slovenskog karaktera, koju je primetio i Herder, u periodu hristijanizacije se „preobrazila u ’lukavu, okrutnu, robovsku pasivnost’ prema hrišćanskim gospodarima i pljačkašima“²¹. Sliku Slovena kao rođenog roba iskoristili su u anti-slovenskoj propagandi i nemački fašisti²². Međutim, Bulatović je ekspanziona kako bi direktno udario u nepodnošljivu megalomaniju i direktno otkrio ironiju istorije koja se grubo našalila s tim „nevinim žrtvama“, čineći ih robovima narednog totalitarnog sistema.

Jer, ironija sudbine je dovela do toga da su se posle rata na slobodi našli fašistički dželati, a ne njihove žrtve. Čašu žuči prelila je činjenica da je novi sistem otkrio svoje totalitarno lice i od Slovena napravio robove posleratne Evrope. U *Ljudima s četiri prsta* nekadašnji neprijatelji su danas, paradoksalno, dobroćudni izbavitelji:

„Emigrant sam, Herr Kolar, jedna i nezaštićena izbeglica“, pevušio je Martinek. „Izgubljen jesam, ne krijem, možda malo i šašav, kao i svi koji su bez domovine, rođaka, prijatelja, i tamo sa Istoka. Plašljiv jesam, vidite kako drhtim, bojim se čak i svoje senke. Inače, živim od nemačke milosti i dobrote, koje su bezmerne. Zahvaljujem im se gde god je tome mesto. Nemci su veseljaci i poštenjačine, divna bića“²³.

Međutim, u romanu *Rat je bio bolji* Bulatović umesto moralnog preporoda Zapada predlaže groteskno prikazanu „seksualnu“ invaziju Slovena na Evropu. Na njenom čelu ide Malić, a njegova specifičnost je penis velikih razmera. To je simbol prvobitnih sila i duhovne čistote barbarogenija, neiskvarenog lažljivošću zapadne kulture i civilizacije, i on osvaja srca Evropljana.

²⁰ M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Kraków, 2006, str. 24.

²¹ *Ibidem*, str. 25.

²² *Ibidem*, str. 25.

²³ M. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta*, Beograd, 1987, str. 92–93.

2. BALKANSKA ZORA

Sledeći mrtvac u ormaru kojeg otkriva Bulatović su milenarističke vizije – važan element mesijanističkih ideja. Kako ističe M. Bobrovnjicka, slaba strana te utopije bila je činjenica da nije davala odgovor na pitanje kako bi zapravo trebalo da izgleda svet kada Sloveni izvrše spasilačku misiju²⁴. Naučnica pita:

Ali na čemu bi to izbavljenje trebalo da se zasniva? Na vraćanju državnosti narodu (kao i drugim narodima kojima je naneta nepravda) ili na moralnom preporodu savremene Evrope? Ili je drugo neophodni uslov prvog?²⁵.

Ironični odgovor u vidu groteskne slike nudi Bulatović. U Georgosovom filmu o Malićevom trijumfalnom osvajanju zapadne Evrope (*Rat je bio bolji*) Carstvo Božije na zemlji osvajaju mrtvi. Autor je svestan da vaskrsenje slovenskog sveta znači povratak romantičarskih fantazama, prašnjavih aveti koji se skrivaju u nacionalnom imaginarijumu. „Balkanska zora“ je za njega pre „noć živih mrtvac“:

„I ostali mrtvaci su ustajali, ko lakše a ko sporije, neki sa sanducima a neki bez njih. Nekima su odela spadala, odela s odlikovanjima i raznim značicama, pretežno mesinganim krstićima. Oni koji su se oslobađali rukavica, ili kanapa, kojima su im do malopre bile vezane ruke, izmahivali su i šamarali sve redom. Oni koji su ustajali poslednji, tumarali su po pepelu, sudarali se sa sanducima, grlili se zatim, cedili se. (...)

Najteže je bilo muškobanji. Stajala je, raskoračena, nad sandukom u kom nije bilo muža. Mahala je zapaljenim krstom, kričala. Nju je kamenovalo čak i onih nekoliko žalbenika, i muško i žensko; stizala je da krstom i zadimljenim rukavima zaštititi samo glavu. Drvlje i kamenje potpuno su joj iskaišali haljinu, te joj živi trbuh poigravao, podsećajući na garav meh. Izgrebana, raščupana i krvava, zvala je San Giovanni Battistu, lično, nudila mu se. Krst njen pretvarao se u buktinju, te niko

²⁴ Vidi: M. Bobrovnjicka, *Patologie tozsamości narodowej*, op. cit., str. 182.

²⁵ *Ibidem*, str. 182–183.

nije znao čime će se braniti posle, pogotovu ako njen svetac, zauzet ostalim ženama, ne stigne na vreme...

Odskoči poklopac, udari para, iskoči krilat miš. Starčić s bradom na klin, s kosom na razdeljak dvadesetih godina, pomoli glavu. Imao je naočari, znoj oko nosa, leptir-mašnu od papira boje olova. Bio je biranih manira, klanjao se. Upale grudi krasile su mu medalje, krstovi, kruna. Uniforma iz Garibaldijevog vremena bila je besprekorno zategnuta.²⁶

3. VAMPIRSKA SUDBINA SLOVENA

Neuzvrćena ljubav prema otadžbini pretvara slovenske emigrante u rođene robove istorije i martirologije. U Bulatovićevim romanima ikona vampira postaje metafora njihove sudbine. Kolar, koji trguje živim robljem, priznaje:

„Okusio sam ljudsku krv. Slana je, slatka, opija. Ako je jednom lizneš, uvek ćeš želeti da je ločeš. Zaludela me trgovina, posebno ljudskim materijalom. Tako da mi je danas milije i lakše prodati čoveka, nego pripaliti 'havanu'!”²⁷

Uz pomoć ikone vampira koja simbolizuje emigrantsku sudbinu, autor skida čari sa slike blagog, idiličnog Slovena, dehumanizuje ga i vodi u podzemlje, gde vodi bedan život trgovca robljem, podvodača, mafijaša ili lopova koji pljačka svoje zemljake. Brutalna erotika i život izvan granica zakona lišava ga herderovskih vrlina i gura u savremeni stereotip kroz koji ga najčešće vide stanovnici Zapadne Evrope. Ali i sam emigrant, ne bi li preživeo u podzemlju, mora se lišiti čovečnosti, mora se povampiriti i zaboraviti svoju slovensku otadžbinu:

„Domovino, ne treba mi više tvoje ime. Domovino, hajde da svedemo račune, ti i ja: uzmi sve što si mi dala, na prvom mestu ime, koje ti vraćam, pa me oslobodi svoje sudbine i mraka!(...)”

’Domovino, bezdušna i nezasita kurvo!’ krikneš, jedne noći, pa staneš kovati osvetu. Probudiš se, promrzao, gladan i žedan, ubica, krvopija, emigrantski satrap! Spaliti, dakle, ono jedino što ti je, posle

²⁶ M. Bulatović, *Rat je bio bolji, op cit, str.* 158–159.

²⁷ M. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta*, Beograd, 1987, str. 47.

svih brodoloma ostalo, očevu zemlju! Šakom ugušiti sopstveno, namučeno srce! Nasnuti na tuđe živote, na svoju bednu, od napuštenosti i čežnje izludelu glavu!”²⁸

Ta Budakova vampirska pesma je gest borbe sa romantičarskom paradigmom koja sadrži neophodnost ispunjavanja patriotske obaveze. Emigrant, odbačen i od strane svoje otadžbine osuđen na samoću, ne može da je zaboravi iako to želi. Drugi junak upoređuje sudbinu emigranta sa svinjskom sudbinom i egzistencijom na smetlištu istorije:

„Sudbina, kažeš. Jeste, sudbina, ali svinjska! Prvo voliš domovinu, boriš se za nju, krvariš i ponosiš se tim. Domovina te, voljena, odbaci, i ti se nađeš, sav u ranama i suzama, na nečijem bunjištu.”²⁹

4. IKONA VAMPIRA I „MESIJANISTIČKA ZALUĐENOST“

U slovenskoj istoriji u romanu *Ljudi s četiri prsta*, slično kao u istoriozofskoj koncepciji Mickjeviča, važnu ulogu igra tajanstveni broj³⁰. Ovoga puta metafizički značaj dobio je broj jedanaest. U „apokrifnoj“, alternativnoj priči koju je ispričao jedan od junaka, ta cifra određuje vreme trajanja ciklusa nakon kojeg sleduje još jedno rođenje Josefine, svinje rase berkšir. Njenom pojavljivanju prethodi značajan, ali za Slovene i tragičan događaj – nastanak i raspad austro-ugarske monarhije, rođenje fašizma i komunističko preuzimanje vlasti u zemljama Istočne Evrope. Drakula ukratko izlaže njen značaj na sledeći način:

„Te iste, 1912, aprila jedanaestog, dogodilo se ono što mi veterinari, filozofi i numerolozi nazivamo otkrovenjem. U oboru kojim sam komandavao najstarija krmača iz bečke grane Berkshirovih, Rosalija, oprasila je jedanaestoro. Svako sam prihvatio, blagoslovio, poljubio. Jedanaesto, ženkica, imalo je među očima beo cvet. Tad nisam znao šta sam držao u naručju. 'Rodila se Josefina!' klicali su Beč i Pešta: 'Jose-

²⁸ Ibidem, str. 7–8.

²⁹ Ibidem, str. 7.

³⁰ U ovom kontekstu poljsko poreklo slovenskog spasioca Malića je značajno, jer mesijanistička ideja s kojom se obračunava autor, s obzirom na njenu eshatološku dimenziju, najbliža je Mickjevičevoj koncepciji.

fine je dokaz da dobri Bog misli na svoju K. und K. monarhiju! do našeg tovilišta stizale su priče kako je cela Austro-Ugarska bila okićena zastavama, krstovima, crnim slovima koja su govorila da je u svinjcu rođena nada.³¹

Iako drugi junak, objašnjavajući značenje broja jedanaest, pridaje tom broju metafizičko značenje, izgleda da Bulatović otkriva slabost mesijanizma koji kreira prazne simbole:

„Lazarić: 'Da li je Hrist priznavao jedanaest?'

Aschbach: 'Kapetane, Hrista su deset puta dizali i spuštali s krsta.'

Lazarić: 'Jedanaesti put su ga zakovali, Tumbas!'

Aschbach: 'Brate, milosti, milosti! Ne, ne, neee... jedanaest...!' ³²

U *Ljudima s četiri prsta* Bulatović dokazuje da se i zlu može dati smisao. Svaki povratak Josefine pokreće spiralu zverstva i zločina. U interpretaciji istorije koju predlaže autor, kao i u mesijanizmu, Sloveni su izabrani narod, izabran za progone, ali njihova patnja tu nema eshatološki aspekt. Ona je posledica greške iz prošlosti. To je osveta vampira Franje Josifa koji simbolizuje cara Austro-Ugarske, a koji za raspad monarhije okrivljuje slovensko „proleće naroda“ i „štetne“ romantičarske snove o tome da će se novonastajući identitet u potpunosti formirati tek u granicama nacionalne države, kao i atentat na prestolonaslednika Ferdinanda u Sarajevu, što je označilo kraj jedne epohe.

„Tri mrtva tela putovala su istim vozom za Beč. Bračni par je balsamovan. Veterinari i filozofi ustanovili su da se u Josefinino telo bilo nastanilo zlo. Spaljena je s vagonom. Tako je svinja sreće i spokojstva, poslušnosti, reda i rada, postala simbol nasilja i strave. Mističari su prorekli da će se, pretežno zbog Južnih Slovena i drugih koji budu pošli njihovim putem, svake jedanaeste godine javljati po jedna Josefine. Te godine će biti, rečeno je, godine zavera i prevrata, izopačenih atentata i ubistava kakva nisu bila poznata pre Josefine. S Josefinom je bilo kao

³¹ Ibidem, str. 135.

³² Ibidem, str. 135.

sa suncem koje se, poznato je, svake jedanaeste godine uznemiri i učesta s erupcijama. Ova dva ciklusa su se potpuno podudarila. Josefina je sunce u meri u kojoj je sunce svinja. Josefina je crno sunce s brkovima! Proročanstva su se počela obistinjavati. Stari Kajzer nije mogao izdržati pucnjavu, koja je stizala s brojnih bojišta, i umro je usred rata, 1916. Poslednje reči bile su mu: 'Čuvajte mi crnu Berkshire svinju!' Protiv nas bilo se diglo pola sveta, posebno Sloveni, kojima je pod nama bilo tako lepo. Josefina nije bilo, te smo 1918. izgubili sve sem prokletstva. S nestankom K. und K. monarhije nestalo je i mene.³³

Autor sugerije da Kraljevina SHS, čiji je nastavak bila Jugoslavija, nije bila prva i prava (koristeći reči T. Čapika) „utopija na delu“³⁴.

Vampir koji simbolizuje nekadašnje imperije otkriva nostalgiju za državnom tvorevinom u okviru koje bi u slozi živeli ne samo slovenski narodi. Utopističko razmišljanje nije im omogućilo da primete da su se odavno našli u „slovenskom raju“. Uz to su ga sami napustili i istovremeno doprineli da se Evropa pretvori u veliko bojno polje. Drugi svet-ski rat, koji neki istoričari tretiraju kao nastavak Prvog, u Bulatovićevom romanu traje sve do vremena u kojem žive junaci. Sloveni koji žive na Zapadu i dalje poravnavaju istorijske račune, između ustaša i četnika vodi se neprekidna borba:

„Gross Lappen je poprište, na kom istočnoevropska, na prvom mestu slovenska ološ, svodi stare i otvara nove račune. München bi, da mu nije Gross-Lappena, bio bez prave pozornice! Tamo Srbi ubijaju Hrvate, a Hrvati Srbe. Ukrajinci Ruse, a Rusi Poljake i Albance. Slovaci Čeha, a Česi Slovake. Mađari probadaju kog stignu, kao Bugari, kao DDR Nemci. To što zaudara – to su emigrantski drobovi!“³⁵

³³ Ibidem, str. 136–137.

³⁴ T. Czapik, *Uwagi o Jugosławii jako utopii w działaniu*, u: *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*, t. 2., ur. B. Czapik-Lityńska, Katowice, 1997, str. 154.

³⁵ M. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta, op cit*, str. 49.

Koristeći kulturološke ikone i ironiju za razotkrivanje utopističkog karaktera mesijanističke ideologije, Miodrag Bulatović je dotakao problem neobično aktuelan za književnost i kulturu svog vremena. Svesno se stavljajući u ulogu ikonoklasta, dirnuo je vrlo osetljivu temu. Za srpski narod, koji do danas neguje mit kosovske žrtve, romantičarska paradigma pokazala se neverovatno živom, jer, kako primećuje Vitold Navrocki u kontekstu stereotipa koji danas funkcionišu na Balkanu:

„Simbolička kultura Srbije prožeta je mesijanizmom. Narod stvoren za velika dela, za građenje nove Vizantije, predziđe pravoslavlja, propao je zbog turske izdaje, islamske, varvarske nadmoći. Od smrti cara Lazara na Kosovom Polju Srbi slave poraz i iz nje crpe uverenje da su stvoreni za patnju. Otud potiče njihovo aristokratsko dostojanstvo u podnošenju poniženja i nepobitno pravo na osvetu opravdanu važnim povodom. I uverenje o vlastitoj izuzetnosti. Ako je neko 'od samog osvita svoje istorije napadan, ismevan i vređan, nemoguće je da bude drugog no božijeg porekla’³⁶.

Sa poljskog prevela Stanislava Kostić

³⁶ W. Nawrocki, *Mity i stereotypy jako kulturowa legitymizacja uprzedzeń i agresji. (przypadek serbski)*, u: *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania i uprzedzenia psychologiczne i kulturowe*, ur. M. Kofta i A. Jasińska-Kania, Warszawa, 2001, str. 241.

Aldona Szukalska

CULTURAL ICONS AND THE SLAVIC'S GORGEIOUSNESS
MYTH'S UNMASK IN MIODRAG BULATOVIĆ'S PROSE

Summary

The article presents – in an artistic image theory's context – a question of modification of the icon of Christ and vampire Dracula which is typical for the prose of Miodrag Bulatović. The subject of the analysis is the way cultural icons such as Christ and vampire are used to refer to common consciousness of the readers. This becomes an element of the game between the text of the novel and the picture existing in the reader's minds. It is also the game between the symbolism created by the New Testament, Catechism and Apocrypha (and their visualization) as well as the individual symbolism of the novel. This change applies to a new cultural discourse (i.e. post-colonial critics), because these two icons are symbols of Slavic messianism and Slavic fate in Europe after the Second World War.

Aleksandra NIKČEVIĆ- BATRIĆEVIĆ (Nikšić)

ANOTHER KIND OF DESCENT: THE EXAMPLE OF BYRON¹

The aim of the paper is to point to one possibility of interpretation of one of the most famous poems by lord Byron, „On This Day I Complete My Thirthy-Sixth Year“. In the theoretical sense, the interpretation mostly relies on some of the assumptions of Teresa de Laurentis, Linda Hutcheon, Julia Kristeva and Albert Gelpi, following the idea of Umberto Eco's concept of postmodern (according to which “postmodernism is a form of narrativity that takes for granted that everything has already been said before... Postmodern texts quote other texts; the platypus quotes other animals... Borges said that the platypus is an animal made up of the pieces of other animals but since the platypus appeared very early in evolution, there are probably other animals made with pieces of platypus”) that can help us draw a parallel between the individual psyche of the hero present in this poem and mythological patterns that coexist as the Mediterranean heritage. There is a dominant lyrical voice divided into two: the hero and the another, a psychological presentation or a symbol of his own inner life that is especially intriguing when provoked by the mythic reading.

Key words: lyrical poetry, symbolic, psychological, mythic reading, identity

¹ The influence of theoretical postulates by Teresa de Laurentis, Linda Hutcheon, Albert Gelpi and Julia Kristeva is evident in the paper, so don't consider it as being hermetic or self-referential. Find below the bibliographical information about their works.

Writing about contemporary theory Staton argues that there is no such thing as an innocent, value-free reading. Instead, she maintains, each of us has a viewpoint invested with presuppositions about 'reality' and about ourselves, whether we are conscious of it or not: „People who deny having a critical stance, who claim they are responding 'naturally' or being 'completely objective' do not know themselves.“² Possibilities are many but when it comes to diverse critical theories it is interesting to see how they work in practice, especially when challenged by the generic label of lyrical poetry about which „it is impossible to give an all-encompassing definition of the genre which would fit all sub-genres or individual examples“³.

Reading lyrical poetry from the critical mode of archetypal or mythic criticism seems endlessly intriguing as it offers the possibility of „observing its structure and content through the prism of widespread, communal thought patterns or archetypes“⁴. In considering the example of Byron it is by using Jungian archetypes, 'the manifestations of psychic tendencies all humans share', that we can draw a parallel between the individual psyche of the hero present in some of his poems and mythological systems that coexist as the Mediterranean heritage. Another interesting possibility is obtained by the application of Fry's incorporation of the Bible and William Blake's writings, in which he plays freely with the concept of imagination, by which he „challenged the conventional terrain of literary criticism and theory“⁵. According to Fry's thesis the poem „On This Day I Complete My Thirty-Sixth Year“, based on the existence of four *mythoi*, has the archetypal association with tragedy and is postulated mostly by the knot of images and symbols so prevailing in the poem as to provide a consuming nexus between the diverse literary experience of individuals.

² Shirley F. Staton, *Literary Theory in Practice* (Philadelphia: The University of Pennsylvania Press, 1987), 5.

³ Ross Murphin and Sypria M. Ray, eds, *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*, (Boston / New York: Bedford / St. Martin's, 2003), 240.

⁴ *Ibid*, 39.

⁵ *Ibid*.

In Byron's canon this poem has been the subject of various interpretations in which intensest opposites symbolically merge, but mostly those of biographical and historical connotations: the pair, the poet and the historical background, „is dichotomously suggested not simply on oppositions but also on valuative hierarchies, containing one term that Western culture views as positive or superior and another considered negative or inferior, even if only slightly so“⁶. Reality behind the words of the poem implies that it was written in 1824 when lord Byron was in Greece. After the period devoted to the fullest creativity, he left Genoa to arrive at the Ionaian island Cephalonia; after that he left for Missolonghi to join the Greek prince, leader of the forces, in his attempt to rise against the Ottoman empire. With great passion he entered into plans to attack the Turks. In February 1824 he fell ill, and his condition was worsened by the realistic perspective of the difficulties facing the Greeks. On April 19, 1824, lord Byron died.

It is not for the first time that in this poem Byron set the mood that stimulates the Mediterranean experience and mythological heritage. His whole poetical background comprises of the corpus of stories that are mannered according to his rich personal experience: mythology serves as an explanation of the origin of the world, but, in the endless toying with possible readings of Byron's poetry, it also serves as an explanation of the origin of his poetry. In any case the poem requires close attention and, if possible, unriddling, because it was written at the moment of „a powerful symbolic enactment of the psychological dilemma“⁷ that the intelligent and cognizant man was coming to terms with. His voice is full of characteristic themes and attributes of lyrical wording: he is sincere, his emotions are solitary and display a lack of concern about impressing a reader or audience⁸; his questions are philosophical and his experience is mythopeic. The hero's intimate

⁶ *Ibid.*

⁷ Albert Gelpi, „Emily Dickinson and the Deerslayer,“ in Shirley F. Staton, ed., *Literary Theory in Practice*, 100.

⁸ Most of the definitions referring to literary terms are quoted or paraphrased from *The Bedford Dictionary of Literary Terms*.

situation, as the centre of interpretative interest, is marked by desire that, according to Teresa de Laurentis⁹, develops from Barthe's presentiment that an interrelationship exists between language, narrative, and Oedipus. The intimate situation also includes a fearful story of narcissism that is hidden behind the majestic symmetry of the poem, because, as de Laurentis writes, although the objects of the desire of Narcissus may differ, its term of reference and address is a man: man as a social being and mythical subject, founder of the social order, and source of mimetic violence as the Oedipus story as well as the other about Narcissus is in fact paradigmatic of all literature.

Considered in the light of the records of the lyrical poetry, Byron's poem is based on the 'double logic' as at certain problematic moments it seems to be generated by the requirements of the mythic discourse. Despite the fact that some of Byron's works are in the narrative manner, which almost always has more than one subject, in „On This Day I Complete My Thirty-Sixth Year“ there is a dominant lyrical voice divided into two: the hero and the another, a psychological presentation or a symbol of his own inner life that is especially intriguing when provoked by the mythic reading. With spontaneous rightness the hero's imagination fathoms the situation in the terms of the principal myths comprising the Greek heritage. In a surge of phallic identification he takes the role of the universal hero fundamental to the specific historical circumstances marked by the Weltschmerz and 'the mythic mainstay of individualism'¹⁰. The hero „claims his manhood by measuring himself against the unfathomable immensity of the

⁹ Teresa de Laurentis analyzes desire in narrative in her study *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema* (1984). The extract from the study was published in the collection of papers, *Narratology*, by Susana Onega and Jose Angel Garcia Landa, eds. (London and New York: Longman, 1996), 262-272. Certain ideas in this paper are influenced by her writings.

¹⁰ Albert Gelpi analysed Emily Dickinson's poetry to make connection between Dickinson's individual psyche and cultural patterns. Some of the thesis in this paper are either literally quoted or paraphrased from his text.

mythological world. His link with mythology, therefore, is a passage into the unknown in his own psyche, 'the mystery of his unconscious'¹¹.

Writing about the similar problem in the poetry of Emily Dickinson, Gelpi suggests that the poet fights to establish her identity and assures the linear transmission of the culture which sustains it, and she does so by maintaining herself against the encroachment of the Great Mother that, in the case of Byron's poem, symbolically stands for the world of mythology. The sovereignty of mythology is destructive to the hero aspiring to function individually as the continuity of the round of life requires that it „devours its children and absorbs their lives and consciousness back into her teeming womb, season after season, generation after generation"¹²; the hero and mythology „fall into competition, contention and, finally, conflict"¹³. Exposing himself to the world of mythology to discover the otherness „which is the clue to identity, he may in the end find himself manoeuvring against"¹⁴ the intriguing powers of mythology. His intercourse with mythology proves to be discordant: „No longer seeker or lover, he advances as the aggressor, murderer, rapist."¹⁵

The hero's dialogue with mythology has a fundamental function of giving substance to his manhood. Such relation is fated to proclaim the emergence of the poet's voice, pulsating to make the silent world of mythology echo with experiences of his own world.

It is at the very beginning of the poem that 'the dynamic and formative face to face encounter with death' climaxes in what Kristeva defines as the end of the line crisis in which „differentiation“, between subject and mythological presentations, but also the perceptual or representational ability to distinguished object, breaks down or is momentarily blocked. According to Kristeva, moments where the

¹¹ Albert Gelpi, „Emily Dickinson and the Deerslayer,“ in *Literary Theory in Practice*, ed. Shirley F. Staton, 101.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, 102.

senses, perception, meaning and, indeed, the borders of the self are radically threatened, are dramatically narrated. Such moments are prevalent while around the subject there is besetting chaos and pandemonium of the world; its imaginative figures perpetrate upon the hero of the poem „a crisis of meaning that is simultaneously a crisis of self“¹⁶. A moment of transition, a transformation prognosticated on the hero, a mythical subject, is marked „by the principle of interconnectedness and intention“¹⁷ which we cannot do without in moving through the understated elements of the poem that allow us to construct a whole. According to Kristeva, the most striking is the structuring operation peculiar to those messages that are developed through temporal succession which provide the logic and dynamic of the poem, as is evident in the following lines:

„My days are in the yellow leaf;
The flowers and fruits of Love are gone;
The worm, the canker, and the grief
Are mine alone!“

Considering the semantic range of the lines that seem to be grippingly substantial and illuminating, common to the original objective to perceive the poem through the prism of various mythological aspects, it is evident that it conveys „the idea of boundedness, demarcation, the drawing of lines to mark off and order“¹⁸. It strikes us as the codifying line, „demarcating and diagramming that which was previously undifferentiated“¹⁹. The presupposed function of these lines leads us against 'the ostensible and dominant legalities' of the lyrical world and, according to de Laurentis, to the realization of the blocked

¹⁶ Megan Becker – Lecrone, *Julia Kristeva and Literary Theory* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005), 139.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Peter Brooks, „Reading for the Plot,“ *Narratology*, eds. Susana Onega and Jose Angel Garcia Landa (London and New York: Longman, 1996), 255.

¹⁹ *Ibid.*, 256.

and resisted desire that finds its culmination in the narcissistic echoes of the hero's voice. Every line seems to function according to „the intentional structure, and is goal-oriented and forward moving“²⁰.

The narcissistic attitude of the hero seems to give emphasis to „the mythical and the historical, norm and excess, the spatial and temporal order, the individual and collectivity“²¹: it emphasises the main presentiment of its own – the cyclical predispositions in the construction of the differences that seem to model its own world according to the postulates and intriguing occurrences of the lyrical narcissism. In mapping the differences of the hero's world by accumulation, the mythical mechanism produces him as an absolute abstraction. According to de Laurentis, the hero, constrained within integrating modesty and excess, functions 'introversionally and self-referentially'. Deconstructing the old conventions, he revitalizes „the old 'exhausted' forms“²² and transforms them, implying thus a perception of new poetry of many possible readings. The interaction with the mythological heritage provides a new and relevant, modern synthetic reading in which the concentration is on the microcosmic world of an individual, an intriguing poet, seen through the prism of the narcissistic attitude: „It does not necessarily involve a movement away from mimesis, however, unless by that term is meant only a rigid object-imitation or behaviouristic-realistic motivation.“²³

It is a discourse through which the poet denudes his own creative process, 'coding of a new code to an open reading that necessitates a synthesis of back- and fore-ground elements'. The process emphasizes the response of the hero as the focus of poet's attention and, as Linda Hutcheon writes, atrophies the presentation of external reality as a possible parallel process, narcissistically creating the mythological reverberating of his own world.

²⁰ *Ibid*, 255.

²¹ De Laurentis, 265.

²² Linda Hutcheon, „Modes and Forms of Narrative Narcissism: Introduction of a Typology“, *Narratology*, eds. Susana Onega and Jose Angel Garcia Landa, 203.

²³ *Ibid*, 207.

In the lyrical world of Byron's poem and in the realistic world of 'making' of his poetry, it seems that mirroring plays the indispensable role in the process of the hero's narcissistic challenge to the world of mythology, on which he is mostly putting his faith on. As if in a dialogue he brings that world onto the stage, aware that it is the 'mirroring' between him and mythology that is unavoidable in the production of the poem. The hero gives an impression of being aware of the fact that there is no actuality apart from that comprised by the act of symbolic communication which counterpoints their connectedness. The connectedness is again cyclic consisting of competition, contention, and conflict (as stated before).

Principally speaking, the impressive hero transpositions the focus from his private world to the mythological world of his psychological presentation that is extremely narcissistic in conception and overtly symbolical in presentation. The fusion between the two modes of expression locates its climax in the consequent lines:

„The hope, the fear, the jealous care,
The exalted portion of the pain
And power of love, I cannot share.
But wear the chain.

But 'tis not thus-and' tis not here-
Such thoughts should shake my soul, nor now,
Where glory decks the hero's bier.
Or binds his brow.“

Not acknowledging that in the poem he is fundamentally presenting the role of the poet as a literary craftsman, the newly coded hero is „convulsively interfering in the complex world reflected in reverse that has its basic function in the construction of the imaginative world“²⁴. Some symbols „[...] may seem gratuitous but will actually

²⁴ *Ibid.*

operate towards the creation of what Barthes has called an '*effect de reel*'²⁵.

In constituting the mythical world of his own the frustration is predominantly discernible through the linguistic mode as the relation between the hero and mythology is primarily fecund, homogeneous to the truism of lyrical poetry. Following the thesis by Hutcheon it seems that the hero, Narcissus and Oedipus are „engaged in acts which are parallel, if reversed in direction, for both make fictive worlds in and through the actual functioning of language“²⁶, changing dissimilar roles impersonation, being unfettered in associating, not for the sake of deviation but, as Joseph Campbell once wrote, for the spiritual welfare of the individual and community.

Temporally speaking the quest of the hero takes place in the sunset, autumn, the death phase. Fry's myth of fall, of the moribund god, of devastating death and immolation and of the isolation of the hero, is intertwined with the chaos of the local Mediterranean legends, whose central cardinality has been forced by various literary critics and whose intermittent movement „is deeply founded on the natural cycle“²⁷. Through the deliberate expression the hero of the poem expresses a will to synchronise his human energies in an endless dialogue with the main protagonists of two myths. Their relation is ambivalent: melodic and harmonious within the context of imagery, fearful and asymmetrical within the context of their most intimate expressions. Encompassing the primary psychic movements of the hero residing „in the deepest part of the shared human psyche, the collective unconscious“²⁸, recreation of the final doubts of the hero, seems to be the main reason of the poet's descent into the underworld where he enshires the heroic role of the aspiring neophyte, producing a form and a formal cause for this poem.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Northrop Fry, „The Archetypes of Literature“, *Literary Theory in Practice*, ed. Shirley F. Staton, 118.

²⁸ *Ibid.*, 97

Aleksandra Nikčević-Batrićević

DRUGA VRSTA USKRSNUĆA: PRIMJER LORDA BAJRONA

Rezime

U ovom radu predstavljena je mogućnost interpretacije kratke lirske pjesme „Danas kada punim trideset i šest godina“ poznatog engleskog pjesnika iz perioda romantizma lorda Bajrona. Kroz teorijske postavke Tereze de Laurentis, Linde Hačion, Edvarda Gelpija i Julije Kristeve ukazano je na neke od značajnih aspekata ove pjesme. Dominira analiza u psihoanalitičkom ključu u kojoj se u obzir uzima mediteranski kontekst, posebno svijet mitova i legendi, koji je značajno uticao na Bajronovo stvaralaštvo u posljednjem periodu njegovog života, kao i na njegov odnos prema književnosti i umjetnosti uopšte.

Milica SPREMIĆ (Beograd)

LINEAR AND CYCLICAL PATTERNS OF TIME IN SIR THOMAS MALORY'S *LE MORTE D'ARTHUR*

U ovom radu autorka nastoji da primjerima iz teksta ilustruje tvrdnje kritičara da su prva i posljednja Malorijeva Priča istorijska hronika, dok središnje Priče pripadaju žanru romanse. Pokazuje kako promjena žanra uključuje promjenu vremenskog šablona. Naime, u istorijskim hronikama Malori se koristi linearnim vremenom da pripovijeda sekvence radosnih i tragičnih događaja, dok je u romansama njegov glavni lik Artur, fiksiran unutar cikličnog vremena dvorske romanse, izvodeći prevashodno ceremonijalne uloge.

Ključne riječi: kralj Artur, književni žanr, istorijska hronika, romana, vremenski šablon, parataksa

Sir Thomas Malory's *Le Morte Darthur* is the longest all-embracing version of the Arthurian legend in English medieval literature. It was written in the second half of the fifteenth century and it comprises eight *Tales*, which describe Arthur's life, from his mysterious conception and birth to his tragic end in the last battle with Mordred. Malory scholars claim that the first and last *Tales* resemble historical chronicles, whereas his middle *Tales* belong to the genre of romance. In this paper I will illustrate their claim with examples from the text and show how the change of genre implies the shift of time pattern. Namely, in his historical chronicles, Malory uses linear time to narrate a sequence of joyous and tragic events while in his romances,

his principal character, Arthur, is fixed in the cyclical time of courtly romance, performing strictly ceremonial roles.

Sir Thomas Malory's *Le Morte Darthur* is the longest all-embracing version of the Arthurian legend in English medieval literature. It was first published by William Caxton in London, in 1485. Caxton divided Malory's work into 21 books and 507 chapters and, as Malory's original manuscript had not been preserved, Caxton's edition was the only known version of the text until the discovery of the *Winchester MS* in 1934. (Spremić 2003: 11) The text of the newly discovered manuscript had eight major divisions (*Tales*) instead of Caxton's twenty-one, and it differed considerably from the text of the Caxton edition. (Life, 9) The *Winchester MS* was edited by E. Vinaver and published in 1947 under the title *The Works of Sir Thomas Malory*.

Le Morte Darthur describes King Arthur's life, from his mysterious conception and birth to his tragic end in the last battle with Mordred. It is also an account of the rise and fall of Arthur's kingdom and the values it strove to achieve. Malory scholars have not been able to classify his work in terms of a single literary genre; they have noted its similarities with at least four different genres – romance, chronicle, tragedy and epic. (Kennedy 1985: 224) However, most of them agree that the opening and closing *tales* – *The First* and *The Second*, *The Seventh* and *The Eighth* – resemble historical chronicles whereas the middle *tales* – *The Third*, *The Fourth*, *The Fifth* and *The Sixth* – belong to the genre of romance. (Taylor-Brewer 2; Whitaker 99, 104) This distinction, logical and right, implies there are different atmospheres, themes, motifs and symbols within Malory's large work. This distinction also determines the two different patterns of time, linear and cyclical, that the author employs in his book.

I will now proceed to provide the main points of the intricate story line of the eight *tales* and to show how the change of genre from historical chronicle to romance and back to the chronicle implies the shift of time pattern from linear to cyclical and back to linear.

In the first two *tales*, which describe the rise of Arthur's kingdom and resemble historical chronicles, Malory uses linear time. He narrates a sequence of events beginning with Arthur's conception.

The *First Tale, The Tale of King Arthur*, opens with King Uther falling in love with Igraine, the Duchess of Cornwall. Igraine and her husband leave Uther's court, where they have come to celebrate a truce. Unrequited love brings Uther to his sick bed and he asks Merlin, his wizard counselor, for help. Merlin agrees to use his magic to arrange access to the lady's bed, on condition that the child conceived that night be handed over to him to be brought up in secret. King Uther agrees to this and, disguised as her husband, spends the night with Igraine. It so happens that the husband is killed that same night. Uther and Igraine get married soon after, thereby arranging that their child, Arthur, is born in wedlock. On the day of Arthur's birth, he is delivered to Merlin and brought up as the foster-son of one of his father's vassals, Sir Ector. When Arthur comes of age, he draws the sword from the stone and proves to be the rightful king. Most of his barons deny him the right to the crown, so he goes to war against them. During a truce, he and his half-sister, Morgan le Fay, not knowing they are related, have an affair, in which Mordred is conceived. Merlin warns Arthur that his incest will eventually ruin him. After winning the war, Arthur marries Guinevere in spite of Merlin's prophecy that she will love another man and thus contribute to the destruction of his kingdom. Guinevere's dowry is the Round Table, which Arthur reorganizes as an Order of Chivalry to fight for peace and justice. The king and his knights face oppression, new rebellions and hostile magic within his family and the Order; they also lose Merlin, who is buried alive by a sorceress. However, by the end of the *First Tale*, Arthur is the recognized king of all Britain.

In the *Second Tale, The Tale of Arthur and Lucius*, the Roman Emperor's ambassadors demand tribute from Arthur. He rejects the shameful ultimatum, obtains support from his barons, gathers a large army and goes to war on the Continent. There he kills the giant of Mont St Michel, invades Flanders, Lorraine, Germany, Lombardy and Tuscany,

defeats and kills Lucius and makes for Rome, where he is crowned Emperor. This is the climax of his power, glory and political and military career, after which he and his knights return triumphantly to Britain. To harmonize the source, the alliterative *Morte Arthure*, with the rest of the book, Malory changed its tragic end. In the source, before he can be crowned Emperor, news comes to him of Mordred's rebellion; and he is forced to return home to defend his realm. In Malory, Mordred's rebellion occurs in the *Eighth Tale*.

Arthur's biography is narrated in a linear time pattern in the first two *tales*. It comprises the essence of heroic kingship – „royal ancestry, mysterious conception and birth, protected childhood, success in a supernatural test followed by public recognition, preliminary combats, a crucial struggle, climactic victory and apotheosis“ (Whitaker 106-107). Some Malory scholars also claim that the narration in the first two *tales* classified as historical chronicles is very realistic, and that these, as well as the last two *tales*, reflect England's progress through the turbulent social and political events of the fifteenth century, particularly those of the Hundred Years War and the Wars of the Roses.

There have been attempts to find out which English king is portrayed in the character of Arthur and whether Malory supported the Lancastrian or the Yorkist cause in the Wars of the Roses. In the character of Arthur some scholars recognize the three Lancastrian kings – Henry IV (1399-1413), Henry V (1413-1422) and Henry VI (1422-1461), whereas others compare Arthur to King Edward IV (1461-1483) from the House of York. N. S. Aurner claims that the reign of King Henry IV is reflected in the most of the *First Tale*, and that Arthur's Roman campaign resembles King Henry V's march through France before the Battle of Agincourt (Aurner 367, 370). P. J. C. Field and R. Griffith, on the other hand, point out that Malory made Arthur look more like Edward IV. (Griffith 365-386) Field compares Arthur's coronation in Malory to that of King Edward IV. Both kings were acclaimed by the people of London, which leads Field to the conclusion that Malory might have been present at King Edward IV's crowning and that he later depicted it in his work. (Field 47)

After Arthur's coronation in Rome and his return to Britain, there follows the middle part of Malory's work, which Malory scholars call the Glory of Arthur's kingdom. The middle part comprises *The Third, The Fourth, The Fifth and The Sixth Tale* and implies a shift from historical chronicle to romance, which is to say, from a linear to a cyclical pattern of time. At the beginning of *The Third Tale, The Noble Tale of Sir Lancelot du Lake*, Arthur is „fixed in the cyclical time of courtly romance, performing strictly ceremonial roles.“ (Whitaker 107) His knights have become famous and rich in the Roman campaign. Fights for power, inner struggles and foreign invasions are over. Peace is solid and stable. This provides the chance for Arthur's knight to pursue adventures the aims of which are the achievement of fame, reputation and worship.¹

The Third Tale opens with a hint that Lancelot is in love with Guinevere and describes the growth of Lancelot's reputation. With a fellow-knight called Lionel, Lancelot leaves Camelot and rides into the forest, where he experiences numerous adventures. Sir Lionel is captured by an evil knight called Sir Tarquin, while Lancelot is enchanted and imprisoned by Morgan le Fay. Lancelot escapes from prison, overcomes the oppressors and sets free Sir Tarquin's captives. He defeats several enemies of King Arthur and sends them to offer their services to Guinevere. He successfully brings to an end an adventure that anticipates the Grail Quest and, upon his return to Camelot, he has the reputation of the greatest knight in the world.

In *The Fourth Tale, the Tale of Sir Gareth*, Arthur is at the height of his power and Lancelot is his friend and most famous knight. A young man who conceals his identity comes to Camelot and asks Arthur to stay at his court as a kitchen boy for a year. The king grants his wish and, when the year has passed, a girl comes to Arthur's court asking for help for her sister, Lady Liones, whose castle is besieged by an

¹ In *Knighthood in the Morte Darthur* B. Kennedy explains the meaning of „worship“ as „the broader notion of knightly honour“. Pp. 2, 106-108, 160-161, 247-248, 257, 163-173, 182-183, 243.

oppressor called the Red Knight of the Red Lands. The young man asks to be knighted by Lancelot and to be given that quest; he receives both. The girl at first despises him as a kitchen boy, but he defeats opponent after opponent and finally Liones's enemy, the Red Knight of the Red Lands. In the *tale's* second half, the hero is revealed to be Gawain's youngest brother Gareth; his opponents who have become his vassals make their peace with Arthur and he wins Liones's hand in a tournament and marries her.

The Fifth Tale, the Tale of Sir Tristram de Lyones, first gives the main points of Tristram's birth and upbringing. He is made knight by his uncle, King Mark of Cornwall, and slays in combat the Irish champion Marhalt who has demanded the tribute of Cornwall on behalf of the Irish king. However, Marhalt's poisonous spear badly wounds Tristram and he learns that the cure can only be found in the country the spear originates from. He goes to Ireland incognito and Isolt, who is being wooed by Palomides, the Saracen, cures him. Tristram is soon recognized and banished. Mark comes to hate his nephew, and, hoping that he will be killed, sends him to Ireland to bring him the bride, Isolt. Tristram loyally does so, but on the way back to Cornwall a magic love potion intended for the bridal couple is given in error to Tristram and Isolt, who immediately fall in love with each other. Most of the *tale* presents numerous adventures, but some themes stand out and there are elusive hints of others. Tristram becomes a knight of the Round Table and Lancelot's friend. When he and Isolt have to flee from Cornwall, Lancelot gives them his own castle, Joyous Garde. Within the Round Table, sinister coalitions slowly gather about Lancelot, Gawain and Lamorak. Gawain and the other sons of King Lot of Orkney (except Gareth) kill Lamorak, and Lancelot's devoted supporters become a potential danger as more and more people suspect him of adultery with the queen. Several incidents foreshadow the Grail-quest. In one, Lancelot is tricked into sleeping with Elaine of Corbenic, believing she is Guinevere, and that night Galahad is conceived. Tristram's generosity of spirit turns Palomides into his friend and a Christian, and Palomides's baptism ends the *tale*.

These three *tales*, three romances, display a cyclical time pattern. Knightly quests or adventures are the principal events of this genre. Each day in the life of a knight has a cyclical structure; in the morning he rides into a forest where he faces dangerous challenges; at nightfall he arrives at a castle, pavilion or hermitage, where he receives food, entertainment, rest and sometimes love. (Whitaker 110)

While the knight-errant's arrival at a hospitable castle or hermitage when the day has ended provides an episodic conclusion to one stage of his progress, the final stage is not reached until the cycle of adventures has brought him back to Camelot, which is the beginning and end of each quest. (41)

The seasonal cycle, too, dictates the rituals of a knight's life. New knights are created in the spring; summer is the season of quests; winter is spent in hunting and hawking, jousting and tourneying. Twelve months is the period allowed for completing a task. (110) The annual reunion of the Round Table knights at the Pentecostal feast in Camelot is the most important unifying event in Arthur's world, symbolizing knightly successes in completed tasks and expectations of future ones. The regular alternation of day and night, adventure and rest, forest and castle, is ever present in the genre of romance. Romance is also said to be the genre of renewal. This is obvious in the undiminished beauty of the fairies, the agelessness of knights and ladies, the terrible but never fatal wounds of heroes and the ability of villains to return from the dead and fight again. (109)

The Sixth Tale also has the form of romance. However, the aim of this quest is not earthly fame, but the acquisition of divine grace. Malory scholars point out that with the Grail material, the reign of Arthur and the lives of his knights are integrated into the larger scheme of Judeo-Christian world history.

The Tale of the Sancgreal begins at a Pentecost feast in Camelot, with the arrival of Galahad, the long-awaited Grail knight. Soon after, while the king and his knights are at the table, they hear the rumble and

roar of thunder, and a marvelous light appears. The Holy Grail enters the hall, covered with white samite. It circulates round the table, serving each knight with the food he desires, and suddenly departs. The knights swear to go in quest of it. Arthur is sad because he knows that few will return and that his fellowship will never be complete again, as the chief enemies of the Grail knight are not giants, fairies or evil knights, but the sins of lust, avarice, pride and anger. According to Arthur's prediction, the Grail Quest ends in disaster; many knights are killed or wounded and very few retreated from it at the beginning, without painful consequences. Arthur's best knight Lancelot is only partially successful in this quest because his long-lasting, adulterous, sinful relationship with the Queen has prevented him from finding the Grail. Only three knights – Galahad, Perceval and Bors – achieve the vision of the Grail. Galahad and Perceval die and Bors returns to Camelot to give an account of the quest.

In the last two *tales*, *The Seventh* and *The Eighth*, which are usually called the Fall of Arthur's kingdom, Arthur's civilization undergoes a final shift in the temporal frame. From a distant and indeterminate golden age of chivalry, Malory's work moves to a final period of English history and becomes a metaphor for fifteenth-century England, with its continental wars, dynastic conflicts and disintegrating feudalism (Whitaker 104). There is a generic change from romance back to historical chronicle, ie. from the cyclical back to the linear pattern of time. The „joy of the court“ is destroyed by envy, hatred and treachery. Once again, Malory becomes a chronicler and his narration realistic.

The Seventh Tale opens with Lancelot returning from the Grail-quest and falling back into his adultery. The *tale* is divided into five episodes. In the first episode, the Queen is falsely charged with poisoning a knight, and is saved by Lancelot's victory in a judicial combat. In the second episode, wounded in a tournament, Lancelot takes refuge at the house of the Fair Maid of Astolat, who nurses him and falls desperately in love with him. Rumours reach the court that Lancelot loves her and Guinevere is racked by jealousy, until one day a boat floats down the

river, bearing the body of the Maid of Astolat and a letter saying that Lancelot's rejection of her had killed her. The third episode is an account of a tournament, and the fourth episode retells the abduction of Guinevere by Meliagaunce. The last chapter is about Lancelot's healing of Sir Urry. The five incidents are presented as happening one after another, during about a year, each in turn endangering the secrecy of Lancelot's affair with the queen.

At the beginning of the *Eighth Tale*, the lovers are finally trapped together by Aggravaine, Mordred and their followers. When Lancelot rescues Guinevere from the stake, which was supposed to be her punishment for adultery, ie. high treason, he unwittingly kills Gareth and Gaheris, Gawain's beloved brothers. Gawain and Arthur besiege the lovers in Lancelot's castle Joyous Garde, and when the Pope makes peace - Arthur taking Guinevere back and Lancelot returning to his kingdom of Benwick in France - Gawain persuades Arthur to pursue Lancelot. Gawain is severely wounded in the war with Lancelot, when Arthur hears news that Mordred, whom he had left as Regent in England, has usurped the throne and is about to marry Guinevere. Arthur sails back to England to punish the traitor. Gawain is killed in a battle with Mordred at Dover, but Arthur kills Mordred in a battle on Salisbury Plain. He is himself mortally wounded, and is carried to Avalon by his sister Morgan in a small boat: later his tomb is found near by. Guinevere becomes a nun. Lancelot returns to Britain and, after his last meeting with the queen, decides to spend his life as a hermit. When he dies, his soul is carried to heaven by angels and his body buried in Joyous Garde.

It has already been pointed out that the first and last *tales*, classified as historical chronicles, reflect the social and political circumstances of Malory's time. Mordred is usually associated with Richard, Duke of York, who was the regent of the insane King Henry VI (Aurner 387-388). Regency was a normal fifteenth-century practice. There was always the fear that regents would soon become kings and Mordred confirms that danger. Just like Mordred, Richard, Duke of York forged letters announcing King Henry VI's death, and walked into parliament

hoping that he would be acclaimed king. But that did not happen, as none of the MPs showed up (Knight 138). However, P. J. C. Field and R. Griffith do not agree with N. S. Aurner that Arthur in *The Eighth Tale* can be compared to the shy, pious King Henry VI, who avoided tournaments and combat and preferred the company of monks and scholars to that of warriors (Griffith 374). They agree that noble, tragic and valiant Arthur in *The Eighth Tale* more closely resembles King Edward IV.

What Malory scholars consider a unifying feature of his lengthy work is his paratactic prose style, equally convenient to historical chronicles and to romances. Some of them argue that in the first and the last two *tales* the paratactic structure emphasizes linearity, because Malory's treatment of chronicle material is often a sequence of actions crudely linked by temporal adverbs ('and then', 'and when') (Whitaker 108). Others claim that romance is the genre of parataxis and that the hallmark of romance is its ordering of its basic structural element – the episode – according to paratactic principles. They point out that parataxis is Malory's grammatical preference, organizational strategy, chosen mode of characterization and philosophic position (Wheeler 110).

It can be said in conclusion that an awareness of the two patterns of time, linear and cyclical, which Malory uses in *Le Morte Darthur*, makes it easier to understand the intricate story line of the work and to answer the question why the beginning and the end are realistic, rough and brutal, while the middle is idealistic, enchanted and mysterious. The two patterns of time and the two genres they stand for – historical chronicle and romance – contribute to the complexity and the artistic value of Malory's work, for years and centuries unreasonably neglected and underestimated by scholars. It began to receive their full attention only in the second half of the twentieth century, and has been studied in depth ever since.

References:

- Aurner, N. S. 'Sir Thomas Malory – Historian?' *Publications of the Modern Language Association of America*, Vol. 48. 1933: pp. 362-391.
- Field, P. J. C. 'Fifteenth-Century History in Malory's *Morte Darthur*'. In F. H. M. Le Saux (ed.), *The Formation of Culture in Medieval Britain: Celtic, Latin and Norman Influences on English Music, Literature, History and Art*. Lewiston/Queenston/Lampeter: The Edwin Mellen Press. 1995: pp. 39-70.
- Griffith, R. 'The Political Bias of Malory's „Morte Darthur“'. *Viator* No. 5. 1974: pp. 365-386.
- Kennedy, B. „Northrop Frye's Theory of Genres and Sir Thomas Malory's 'Hoole Book'“. In G. S. Burgess and R. A. Taylor (eds.), *The Spirit of the Court: Selected Proceedings of the Fourth Congress of the International Courtly Literature Society (Toronto 1983)*. Cambridge: D. S. Brewer. 1985: pp. 224-233.
- Kennedy, B. *Knighthood in the Morte Darthur*. Cambridge: D. S. Brewer. 1982.
- Knight, S. *Arthurian Literature and Society*. New York: St. Martin's Press. 1983.
- Life, P. W. *Sir Thomas Malory and the Morte Darthur: A Survey of Scholarship and Annotated Bibliography*. Charlottesville: University Press of Virginia. 1980.
- Spremić, M. *Smrt kralja Artura ser Tomasa Malorija u tumačenjima savremene kritike*. Beograd: Zadužbina Andrejević. 2003.
- Taylor, B. and E. Brewer. *The Return of King Arthur*. Cambridge: D. S. Brewer; Totowa: Barnes & Noble. 1983.
- Wheeler, B. "Romance and Parataxis and Malory: The Case of Sir Gawain's Reputation". *Arthurian Literature* No. 12. 1993: pp. 109-132.
- Whitaker, M. *Arthur's Kingdom of Adventure: The World of Malory's Morte Darthur*. Cambridge: D. S. Brewer and Totowa: Barnes & Noble. 1984.

Milica Spremić

LINEARNI I CIKLIČNI VREMENSKI ŠABLONI U *ARTUROVOJ*
SMRTI SERA TOMASA MALORIJA

Rezime

Arturova smrt ser Tomasa Malorija najduža je i najobuhvatnija verzija legende o kralju Arturu u engleskoj srednjovjekovnoj književnosti. Napisana je u drugoj polovini petnaestog vijeka i obuhvata pet *Priča* koje opisuju Arturov život, od misterioznog začeća i rođenja do tragičnog kraja u posljednjoj bici sa Mordredom. Kritika Malorijevog djela tvrdi da prva i posljednja *Priča* podsjećaju na istorijske hronike, dok središnje *Priče* pripadaju žanru romanse. U ovom radu nastojaće se da se ilustruje njihova tvrdnja primjerima iz teksta i pokaže kako promjena žanra uključuje promjenu vremenskog šablona. Naime, u istorijskim hronikama Malori se koristi linearnim vremenom da pripovijeda sekvence radosnih i tragičnih događaja, dok je u romansama njegov glavni lik Artur, fiksiran unutar cikličnog vremena dvorske romanse, izvodeći prevashodno ceremonijalne uloge.

Milena IVANOVIĆ (Nikšić)

ORGANIZACIJA VREMENA I PROSTORA U ROMANU *NEVIDBOG*

Autorka ovog teksta analizira organizaciju vremena i prostora u Ratkovićevom romanu *Nevidbog*. Konstatujući da modelovanje hronotopa direktno zavisi od uspostavljene pripovjedačke situacije, odnosno sistema prostorno-vremenskih tačaka gledišta, autorka naglašava da u ovoj narativnoj strukturi postoji i objektivno i subjektivno vrijeme. Takođe ističe postojanje narativnih anahronija, i razlikuje nekoliko tipova analepsi i prolepsi, analizirajući hronologiju koju narušava ne samo retrospekcija nego i nagli skok u budućnost – polepsa ili anticipacija budućih događaja, koja ovaj roman približava modernim narativnim strukturama.

Autorka ispituje i prostorne organizacije romana *Nevidbog*, njegov središnji toponim sadržan u naslovu – *nevidbog*.

Ključne riječi: hronotop, objektivno vrijeme, subjektivno vrijeme, narativna prošlost, narativna sadašnjost, narativne anahronije (analepsa i prolepsa)

Hronotopi kao mjesta presjeka prostornih i vremenskih nizova, predstavljaju organizacione centre osnovnih zbivanja u romanu, i od suštinskog su značaja za formiranje sižea. Termin je uveo Mihail Bahtin koji ga definiše kao *suštinsku uzajamnost vremenskih i prostornih*

odnosa onako kako su oni umetnički dati u književnosti¹, kao formalno-sadržajnu kategoriju književnosti.

U prološki hronotop romana *Nevidbog* uvodi nas auktorijalni pripovjedač:

*Tako pravoslavna raja jedne drevne sandžačke varošice očekivaše oslobođenje početkom balkanskih ratova.*²

Vrijeme

Sa aspekta vremenskog okvira radnje *Nevidbog* predstavlja manje – više *ispremetanu* priču u kojoj se vremenska traka, po sistemu evokacije, periodično zaustavlja i vraća u dalju ili bližu prošlost.³

Objektivni vremenski hod vezuje radnju za istorijski trenutak Balkanskog i Prvog svjetskog rata. Brojni su primjeri koji direktno lociraju dešavanje u objektivno vrijeme, kao što je XIX poglavlje koje nosi naslov *1915. godine posle Hrista*. Takođe i naslov posljednjeg poglavlja *Posle deset godina, (Epilog u drugoj verziji)*, upućuje na objektivno vrijeme i omogućava recipijentu da iz vremenske perspektive sagleda sudbinska ishodišta glavnih aktera radnje.

Sa aspekta objektivnog vremenskog hoda u strukturi romana uočavamo da postoje tri cjeline čije trajanje obuhvata šest godina.

Prvi dio, uslovno nazvan ekspozicija, sastoji se od osam glava i služi kao uvod događajima koji su smješteni u vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata. U ovom dijelu se osjeća disperzivnost, jer s aspekta temporalnosti, ekspozicija može da se podijeli na tri sasvim koherentne cjeline. Prva cjelina odnosi se na događaje za vrijeme Balkanskih ratova (*Dan je dolazio kao kurjak, Oproštaj i početak, i Mali ljupki revolver*).

¹ Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograda, Nolit, 1989, str.245.

² Risto Ratković, *Roman, drama, Izabrana djela*, knjiga II, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.33.

³ Novo Vuković, *Između modernog i eksperimentalnog*, predgovor romanu *Nevidbog*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.19.

Druga cjelina modeluje se sa retrospektivne tačke gledišta i predstavlja povratak u tursko vrijeme (*Bio je tele i ljiljan u isti mah, Seljaci i anđeli i Nepisani zakoni*). Treću cjelinu čine dva poglavlja u kojima su evocirani događaji iz najranijeg djetinstva dječaka Vaska (*Pobožna krađa i Sirotinja*).

Središnji dio romaneskne strukture obuhvata period Prvog svjetskog rata do XXXI poglavlja *Gomile*. Retrospekcija u ovom dijelu postoji u XIV poglavlju i data je vremenskom odrednicom *od one davne noći*, kao i za vrijeme Vaskovog boravka u Tirolu kada se prisjeća djetinjstva

Treći dio romana *Nevidbog* je epilog koji predstavlja završna, XXXII glava *Posle deset godina*.

Dakle, vrijeme se raščlanjuje na predratno, ratno i poratno doba.

Prema Ž. Ženetu svako pripovijedanje je *dvostruko termportalno*⁴, pa pripovjedni tekst traje u dvije vremenske dimenzije – dimenziji priče (događaj o kojima se pripovijeda), i u dimenziji pripovijedanja (samog narativnog teksta). Vrijeme priče je uslovno rečeno hronološko, jer su događaji tu poređani redosljedom kojim su se i dogodili, dok je vrijeme pripovijedanja, tj. *vrijeme sižea* podložno različitim temporalnim deformacijama. U terminološkom okviru Žerar Ženeta ova opozicija, tj. ovaj dualizam izražava se kao – *dijegetičko vrijeme*, vrijeme onoga o čemu se pripovijeda, dok drugu temporalnu dimenziju pripovijedanja naziva *vrijeme pripovijedanja*, tačnije *pseudovrijeme pripovijedanja*. Prefiks *pseudo* označava da narativni tekst ne postoji u vremenu već samo u prostoru – na stranicama knjige, na ekranima kompjutera. Tek u recepciji, tj. činu čitanja koji traje u vremenu narativni tekst počinje da *se odvija u vremenu* riječi. Odnos između vremena priče i pseudovremena pripovijedanja Ženet proučava u okviru tri kategorije: redosljed, trajanje i učestalost. U analizi **redosljeda** on posmatra odnos između hronološkog nizanja događaja u priči i načina na koji su ti isti događaji raspoređeni u narativnom tekstu, ili po ruskim formalistima kako su događaji raspoređeni u sižeu.

⁴ Andrijana Marčetić, *Figure pripovedanja*, Beograd, Narodna knjiga, 2003, str.42.

Kategorija **trajanja** obuhvata odnos između trajanja događaja u priči i njihovog pseudo trajanja u pripovijedanju – tačnije odnos između realnog trajanja nekog događaja i dužine teksta posvećenog pripovijedanju. U okviru ove kategorije on ispituje brzinu, da li pripovjedač brzo, u sažetom obliku, prelazi preko događaja koji su u vremenu priče trajali nekoliko mjeseci, ili usporava narativni tok tamo gdje je događaj kratko trajao.

Kada je u pitanju **učestalost** Ženet ispituje odnos između ponavljanja u priči i ponavljanja u tekstu – može se pripovijedati jednom ono što se događa jednom, više puta ono što se događa više puta, više puta ono što se događa jednom, i jednom ono što se događa više puta.

Različiti oblici odstupanja hronološkog vremena priče od umjetničkog vremena Ženet naziva *narativnim anahronijama*, nasuprot onom nultom stepenu temporalnosti u kojem se oba vremenska plana podudaraju, što je više hipotetički i previše idealno.

Temporalna shema pripovijedanja romana *Nevidbog* zasnovana je na prospektivnom uglu gledanja, izlaže se pravcem događajnog toka ili progresije. I takav, prospektivni ugao konstituiše pripovijednu sadašnjost, koja je dominantna u strukturi romana. Retrospektivni ugao gledanja izvodi se neposredno iz sadržaja svijesti likova. Uvođenje subjektivnog, psihološkog vremena (elementima personalne pripovjedačke situacije) u romanesknu strukturu omogućava koegzistenciju prošlosti i sadašnjosti u svijesti personalnog medija Vaska Jeremića. Na taj način dolazi do spajanja retrospektivne i sinhrona tačke gledišta, a kada je u pitanju njegovo djetinstvo sinhrona pozicija nameće i aktiviranje infantilne perspektive. Ali, subjektivno vrijeme je redukovano, a temporalnost se organizuje kao objektivni fenomen uslovljen pripovjedačkom perspektivom, odnosno dominacijom spoljašnje tačke gledišta.

U zavisnosti od odnosa anahronije prema osnovnom temporalnom planu, planu iz kojeg se otvara put u prošlost ili budućnost priče, Ženet razlikuje nekoliko tipova anahronija (analepsi i prolepsi).

Vremensku udaljenost anahronije od osnovnog temporalnog niza on naziva njenim *dometom*, a osim dometa anahronija ima još jednu vremensku dimaneziju samu *amplitudu*, *mjerenje same anahronije*.⁵

Temporalna shema zasnovana je ne prospektivnom uglu gledanja koji konstituše narativnu sadašnjost, retrospekcija gradi narativnu prošlost koju u skladu sa pripovjedačkom situacijom, u romanu *Nevidbog*, modeluje i auktorijalni pripovjedač i personalni medij.

U drugom poglavlju – *Bio je tele i ljiljan u isti mah* – auktorijalni pripovjedač pozajmljuje svoji tačku gledišta liku, u ovom slučaju Obradu, i krećući se po dubini sadržaja njegove svijesti, konstituše narativnu prošlost. Vrijeme ove umetnute priče, (tursko vrijeme prethodi balkanskim ratovima), *domet* ovakve analepse prevazilazi hronološki početak osnovne priče, a njena *amplituda* se, samim tim, ne poklapa sa vremenom osnovne priče. Pripovjedač izvještava o događajima koji su prethodili vremenu u kojem se zbiva osnovna priča, i obično su u funkciji njene motivacije ili dopune. Još se mogu nazvati i *eksplikativnim analepsama*. Metaforičan naslov ovog poglavlja uvodi lik Đorđa čija se egzistencija vezuje isključivo za narativnu prošlost. Konstituisan kao idealan lik nije mogao opstati u nevidbogu, mračnom Sandžaku.

Do ukrštanja tačke gledišta personalnog medija i auktorijalnog pripovjedača u oblikovanju narativne prošlosti dolazi u sljedećem primjeru:

Sećao se on dobro one strašne večeri nekoliko godina prije oslobođenja kada je na njihovu kuću imala da navali gomila Turaka, da je sravni sa zemljom i da na svaki način dohakaju njegovom ocu.

U sve tri gornje sobe Obrad nagomilao metaka iskopao iz zemlje dvije puške i pripremio revolver. Vrata od kuće i od avlije zamandaljena i poduprta ogromnim balvanima. Obrad će sa svih prozora, iza gvozdениh rešetki da puca na sokak i na dvorište sve dok ne provale u samu kuću, a onda...

*Vasko se seća da je na rastanku otac gledao u stranu.*⁶

⁵ Andrijana Marčetić, *Figure pripovedanja*, Beograd, Narodna knjiga, 2003, str.87.

⁶ Risto Ratković, *Roman, drama, Izabrana djela*, knjiga II, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.33.

Frazeologija posljednje rečenice, odnosno verbalna jedinica **otac** upućuje da se segment narativne prošlosti modeluje u Vaskovoj svijesti; riječ je o *subjektivnoj retrospekciji ili subjektivnoj analepsi*, jer je recipijentu stavljeno do znanja da se sam junak, Vasko, prisjeća prošlog zbivanja. A opis pripreme za odbranu od Turaka je dat sa tačke gledišta auktorijalnog pripovjedača, pa za razliku od prethodnog narativnog segmenta, ovu retrospekciju označavamo kao *objektivnu*. Razlika je uslovljena promjenom narativne perspektive, tj. fokusa. Segment u Vaskovoj svijesti je pripovijedanje sa unutrašnjom fokalizacijom i tu subjektivnu retrospekciju označavamo kao fokalizovanu.

Narativna prošlost je fragmentarna i djeluje razglobljeno. Progresivni tok događaja se usporava uvođenjem doživljajne dimenzije vremena, njegove subjektivne projekcije u svijesti Vaska Jeremića. Ali narativna prošlost se ne konstituše samo kao sadržaj svijesti personalnog medija, Vaska Jeremića, već se modeluje i s tačke gledišta auktorijalnog pripovjedača. Svoju, retrospektivnu tačku gledišta auktorijalni pripovjedač pozajmljuje liku, Obradu Jeremiću, sa čije tačke se modeluje narativna prošlost u primjeru: *Seća se Obrad taj Uskrs ne beše za raju praznik. Uplašena i uvređena što je tako biju, jedva da je mogla ispuniti malu crkvu. Obrad se najednom možda prvi put seti onih blagih i bolno zabrinutih pogleda koji ga poplaviše kad se kršan i divno odeven pojavi na vratima. Znali su mnogi da ispod kaputa, na leđima nosi kamu i revolver.....Obrada Jeremića zapljuskivala su sećanja na burnu prošlost.*⁷

Hronologiju narušava ne samo retrospekcija nego i nagli *skok u budućnost* koji nalazimo u III poglavlju – *Oproštaj i početak*:

(I mnogo docnije kada je svesno posumnjao da uopšte može postojati herojsko mučeništvo, kad mu se činilom da i jedna zubobolja ma

⁷ Isto, str.33.

*kojeg idejnog fanatika, dok traje, jača od njegove ideje – setio se tada Vasko da je ta misao u njemu začeta možda još ove noći).*⁸

i

*Kasnije se ponečega ipak rado sećao. Na primer veličanstvenih procesija o velikim praznicima. Duge povorke sveta: starih i mladih, lepih i ružnih kaluđerica, anđeoski odevenih devojaka, mršavih i debelih fratara....*⁹

Prolepsa ili anticipacija budućih događaja nije čest oblik narativne anahronije, možda zbog one konvencije tradicionalnog romana po kojoj pripovjedač nastoji da stvori iluziju da se događaj o kojem pripovijeda otkriva u samom trenutku naracije. Anticipacija budućih zbivanja motivisana je nefokalizovanim pripovijedanjem.

Ne možemo se saglasiti sa konstatacijom Nova Vukovića¹⁰ da sve te vremenske skokovitosti predstavljaju kompozicionu manu romana, jer smatramo da temporalne deformacije ovog tipa približavaju roman *Nevidbog* modernim narativnim strukturama.

Postoje segmenti koji spajaju sve tri vremenske kategorije prisutne u ovoj narativnoj strukturi – prošlost, sadašnjost i budućnost. Takva situacija modeluje se u trećem poglavlju *Oproštaj i početak* gdje dolazi do spajanja tih dimenzija – auktorijalni pripovjedač uvodi lik Obrada i motiv krvne osvete, zatim sa Obradove tačke se modeluje narativna prošlost, na što upućuju i odrednice – *u ono doba, kao da je juče bilo seća se*, i nagovještaj budućnosti sa vremenskom oznakom – *i mnogo docnije*.

⁸ Risto Ratković, *Roman, drama, Izabrana djela*, knjiga II, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.45.

⁹ Isto, str.43.

¹⁰ Novo Vuković, *Između modernog i eksperimentalnog*, predgovor romanu *Nevidbog*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.12.

Prostor

*Zanimanje za problem umjetničkog prostora javlja se kao posljedica shvatanja umjetničkog djela kao prostora koji je na izvestan način omeđen i koji u svojoj konačnosti odražava beskonačan objekat – svet koji je u odnosu na njega spoljan.*¹¹

Ključno polazište za ispitivanja prostorne organizacije romana tiče se značenjske strukture njegovog središnjeg toponima sadržanog u samom naslovu – **nevidbog**, kao glavne paradigmatike ose djela.

Po mišljenju Jurija Lotmana prostorne strukture djeluju kao moćni organizacioni centri teksta oko kojih se formiraju i vrlo složena, vrijedonosna značenja. Kategoriju sižejnosti on neraskidivo vezuje za prostorne strukture. A o značaju prostornih struktura i njihovoj modelativnoj ulozi Lotman kaže:

*Važno je nešto drugo-iza prikazivanja stvari i predmeta koji čine okolinu u kojoj deluju likovi teksta nastaje sistem prostornih odnosa, struktura toposa. Pri tome budući da predstavlja princip organizacije i rasporeda likova u umetničkom kontinuumu, struktura toposa se pojavljuje kao jezik koji služi za izražavanje drugih, neprostornih odnosa u tekstu. S tim je u vezi osnovna modelativna uloga umetničkog prostora u tekstu.*¹²

Znak simboličke prirode, nevidbog, širi svoje semantičke domete u narativnoj strukturi zanemarujući, geografsko načelo koje se odnosi na Sandžak kao toponim. Semantičko polje ovog znaka otkriva svijet nepomirljivih protivurječnosti koje vjekovima traju sa silama izuzetno destruktivne snage. Nevidbog je kompleksan pojam i odnosi se na socijalno-prostorni, istorijski, psihološki sistem slike svijeta. U pitanju je prostor nastanjen pripadnicima različitih vjera, a sa tačke gledišta jednog Evropljanina modeluje se u XXXI poglavlju:

¹¹ Jurij Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd, Nolit, 1976, str. 279.

¹² Jurij Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd, Nolit, 1976, str. 287.

*Vi ste i sami onda vrlo duhovito primetili da je srednji vek ostao u Sandžaku. Ne znate, tu se kod ljudi neočekivano dešava i mržnja i ljubav i izdajstvo.*¹³

Sandžak je kao geografski pojam opisao Risto Ratković u svojim putopisima: *Kada se uđe u psihologiju Sandžačkog svijeta i u poznavanje ekonomskog položaja stanovništva nađe se pred jednom vrlo kompleksnom pojavom koju nam može objasniti samo ljubav prema tom kraju i svestrano tako reći zavičajno poznavanje prilika u njemu. O Sandžaku bi bilo pogrešno pisati čisto politički ili čisto pjesnički, jer duševno stanje tog živilja u izražavanju života pokazuje nevjerovatno mnogo protivurječnosti i zamršenosti što se ne može dovoljno objasniti jednim grubim potezom političke formule, ili pak jednim zanosom pjesničkog oduševljenja.*¹⁴

Svjesni smo da geografskom činjenicom ne možemo odrediti romaneskni prostor, jer on postoji isključivo u okviru predodređene fiktivne zbilje i funkcioniše samo kao jedan od elemenata narativne strukture, pa ga ne smijemo prepoznavati u stvarnim geografskim toponimima. Ipak u našem slučaju gdje se Sandžak doslovno spominje u romanu, ovo objašnjenje Rista Ratkovića može indirektno omogućiti recipijentu bolje razumijevanje prikazanog svijeta. Istina, navidbog kao znak simbolične prirode i ne odnosi se samo na Sandžak nego na tragičnost provincijalskog života uopšte. A Sandžak je poslužio Ratkoviću kao građa iz koje je stvoren ovaj romaneskni prostor, bez idealizacije zavičajnog podneblja, što odudara od poetike socrealističkog stvaralaštva kojoj je ovaj pisac pripadao.

Organizacija vremena i prostora direktno zavisi od uspostavljene pripovjedačke situacije i vezana je za sistem prostorno-vremenskih tačaka gledišta koje se koriste u posredovanju fiktivne zbilje. Auktoralni pripovjedač koristi tačku gledišta koja je u prostorno-vremenskom smislu nadređena svim ostalim, sa neograničenom pokretljivošću i

¹³ Risto Ratković, *Roman, drama, Izabrana djela*, knjiga II, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str. 161.

¹⁴ Risto Ratković, *Proza*, Izabrana djela, knjiga III, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1991, str. 87.

sveznanjem, ali i distancom, i vremenskom, i prostornom, dok prisustvo personalnog medija naglašava uticaj psihološke tačke gledišta na modelovanje prostora, koji se tako stapa sa njegovim unutrašnjim, emotivnim stanjem. Ratno vrijeme, takođe, aktivira psihološku tačku gledišta personalnog medija na modelovanje prostora, pa rodni hronotop u Vasku Jeremiću izaziva osjećanje potpune otuđenosti i želju – *otići negde u svet!*

Hronotopsku opoziciju Sandžaku čini Tirol, kao snažan oponent jednoj sandžačkoj kasabi gdje se kontrast pravi i na vjerskom nivou. Prostornim udaljavanjem personalnog medija taj prostor se modeluje i sa njegove, i sa tačke gledišta auktorijalnog pripovjedača. Ova dva hronotopa građena na principu oponiranja, pri čemu se tirolski hronotop negativno vrednuje. Lotman navodi da se uz prostorna aktiviraju i ideološka značenja, pa se tirolski hronotop, njegov kulturni model i mreža ograničenja, sagledano sa očučene tačke gledišta, vrednuje negativno poklapanjem tačke gledišta auktorijalnog pripovjedača i personalnog medija.

*U granicama jednog dela i u granicama stvaralaštva jednog autora primećujemo mnoštvo hronotopa i složene, specifične za jedno delo ili autora, korelacije među njima, pri čemu obično jedan od njih figurira kao okvirni, ili dominantni. Hronotopi se mogu uključivati jedan u drugi, postojati uporedo, preplitati se, smenjivati, suočavati, suprotstavljati se ili biti u složenijim uzajamnim odnosima.*¹⁵ U tom smislu navodimo i hronotop rata koji se konstituiše na samom fonu narativne strukture i deformiše prostor i predmetnosti narativne zbilje romana *Nevidbog*.

Literatura:

Bahtin, Mihail, *O romanu*, Beograd, Nolit, 1989.

Bahtin, Mihail, *Problem poetike Dostojevskog*, Beograd, Zepter book world, 2000.

Bečanović, Tatjana, *Zaspati ili umreti*, Podgorica, CID, 2003.

Bečanović, Tatjana, *Poetika Lalićeve trilogije*, Podgorica, CANU, 2006.

¹⁵ Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd, Nolit, 1989, str. 382.

- Flaker, Aleksandar, *Poetika osporavanja*, Zagreb, 1982.
- Ingarden Roman, *Doživljaj, umetničko delo, vrednost*, Beograd, Nolit, 1
- Ivanović, Radomir, *Poetika Rista Ratkovića*, Bijelo Polje, Pegaz, 1990.
- Kajzer, *Jezičko umetničko delo*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1973.
- Lešić, Z; Petković, N., *Moderna tumačenja književnosti*, Sarajevo, 1980.
- Lotman, Jurij, *Struktura književnog teksta*, Beograd, Nolit, 1976.
- Marčetić, Andrijana, *Figure pripovedanja*, Beograd, Narodna knjiga, 2003.
- Petković, Novica, *Dva srpska romana*, Beograd, Prosveta, 1992.
- Ratković, Risto, *Roman, drama*, Izabrana djela, knjiga II, Nikšić, Univerzitet-ska riječ, 1991.
- Ratković, Risto, *Proza*, Izabrana djela, knjiga III, Nikšić, Univerzitet-ska riječ, 1991.
- Stamać, Ante; Škreb, Zdenko, *Uvod u književnost*, Zagreb, Globus, 1986.
- Štancl, Franc, *Tipične forme romana*, Novi Sad, Književna zajednica, 1987.
- Uspenski, Boris, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Beograd, Nolit, 1979.
- Vuković, Novo, *Između modernog i eksperimentalnog*, predgovor romanu *Nevidbog*, Cetinje, 1994.

Milena Ivanović

ORGANIZATION OF TIME AND SPACE IN THE RATKOVIC'S NOVEL *NEVIDBOG*

Summary

Chronotopes as an intersections of spatial and temporal chains, represent organizational units of the main events in the novel and they have the crucial significance for making summaries

Temporal scheme has been based on the prospective angle following the course of events of progress. The retrospective view comes out directly from the conscience of the figures. The key point of the closer environmental organization of the novel refers to the meaning structure of its medium toponym contained in its very title-Nevidbog.

PRIKAZI

TUMAČENJE KAO MODEL KRISTALNE REŠETKE

(Tatjana Bečanović, *Poetika Lalićeve trilogije*,
CANU, Podgorica, 2007. godine)

Tatjana Bečanović pripada proučavaocima književnog teksta čija tumačenja, zahvaljujući preciznom naučnoistraživačkom modelu i inventivnom pristupu književnoj materiji, zavređuju posebnu pažnju čitalačke publike. O tome svjedoči i činjenica da njena, po mnogo čemu izuzetna studija *Poetika Lalićeve trilogije*, iako relativno nedavno izašla iz štampe, već okupira pažnju studenata književnosti, uvaženih kolega i brojnih poštovalaca Lalićevog književnog djela. Predmet studije je predočavanje trilogijske pozicije kojom su određeni romani ***Zlo proljeće, Lelejska Gora i Hajka***, po mišljenju većine proučavalaca, najbolja ostvarenja Lalićevog književnog opusa.

Knjiga *Poetika Lalićeve trilogije* nudi svojevrsan izazov – da preispitamo model sopstvenog čitalačkog iskustva, da se suočimo sa pulsiranjem kodova koji egzistiraju u slojevitom tkivu trilogijskog ulančavanja, da iskoristimo utemeljenja jedne cjelovite interpretacije i pretočimo je u poetički uspjele primjere integralnog pristupa književnom tekstu. I to ne cjelovito u smislu završenog i zauvijek datog, već cjelovitog u smislu uočavanja reflektovanja i pulsiranja slojeva koji nudi ovakav model tumačenja – kao putokaz ka daljim promišljanjima o esencijalnim bitnostima trilogijski utemeljene književne strukture.

U uvodnom dijelu studije autorka daje rekonstrukciju najbitnijih književnokritičkih opservacija o Lalićevim djelima u periodu koji obuhvata gotovo pola vijeka, uz ukazivanje na propuste u uočavanju ili čvršćem teorijskom utemeljenju stavova koji ukazuju na postojanje

trilogijskog jedinstva romana *Zlo proljeće, Lelejska Gora i Hajka*. Na ovo se nadovezuje područje Lalićeve poetološke identifikacije u okviru poslijeratnih poetičkih koncepcija, odnosno osvrt na difuznu književnu produkciju nakon Drugog svjetskog rata, pri čemu je od posebne važnosti ukazivanje na bitne promjene u okviru njegove stvaralačke paradigme – zaokret od tradicionalističkih ka modernim koncepcijama, koji uslovljava usložnjavanje poetike realizma (unošenje mitskih, arhetipskih, fantastičnih, psiholoških elemenata), koji teži integralnom pristupanju stvarnosti (jedinstvo faksije i fikcije). Uvodni dio zaokružuje osvrt na autoreferencijalne premise koje nudi Lalićeva eksplicitna poetika (data na osnovu fragmentarne proze – esejističkih, memoarskih, meditativnih i biografskih spisa, kao i intervjuja), što doprinosi preciznijem osvjetljavanju Lalićevih romansijerskih postupaka i daje utemeljenje shvatanju romanesknih cjelina kao podsistema u okviru jasno postavljenog modela trilogijskog semantičkog sistema. Autorka insistira na činjenici da je načelo angažovanosti suštinsko obilježje kako njegove eksplicitne, tako i imanentne poetike, pri čemu se jasno uviđa da ono istovremeno prevazilazi ideološki nametnuta ograničenja, što je „sačuvalo imanentnu logiku i koherenciju većine Lalićevih tekstova, posebno trilogije, od pogubnog uticaja ideologije i obezbedilo im visok stepen umetničke transpozicije i estetske vrednosti.“ (Bečanović T., str. 198).

Ovim se otvara put do imanencije i esencije svakog segmenta strukture, pri čemu se konačna, trilogijska struktura čitaocu otvara kao neminovni, konačno uspostavljeni, odnosno sintetizujući model koji spontano izrasta iz ulančanog sadejstva i neprikosnovene koherencije na nivou svih podstruktura. U vezi sa tim, autorka naglašava Lalićevu „sklonost ka cikličnoj organizaciji svog književnog opusa, o čemu svedoči kako navedeni trilogijski ciklus tako i kasnija tetralogija o Peju Grujoviću, koja pokazuje viši stepen kompaktnosti i celovitosti nego trilogija [...], pa je i u književnoj kritici ovo drugo, tetralogijsko jedinstvo mnogo potpunije obrazložano.“ (Bečanović T., str. 153). Iz pojedinačno postavljenih stožernih punktuma, odnosno semantički pulsirajućih tačaka obrade svakog romana, Tatjana Bečanović oblikuje stratifikovani mo-

del strukture teksta koji ciklus romana *Zlo proljeće, Lelejska Gora i Hajka* integriše u *narativnu cjelinu višeg reda*.

Značenjska polja svakog romana projektuju se, a zatim i ukrštaju sa ostala dva, čineći da se podstrukture obrazuju kao tri radijaciona jezgra, iz kojih se projektuje jedinstvena, trostruko ulančana sintagmatska osa. Na ovaj način se polivalentno polje romanesknih struktura prelama i reflektuje na dva nivoa. Na jednom, obuhvata širok spektar autonomno posmatranih značenja, dok na drugom integriše značenjske nivoe svih struktura, tvoreći kompaktnu cjelinu, čije trilogijsko utemeljenje tvori strukturu višeg reda.

Ovako utemeljen model obrade književnog teksta podrazumijeva čitanje Lalićevih romana na dva nivoa:

- po modelu semantičke autonomije tekstova,
- po modelu njihovog razmatranja u okviru trilogije, što doprinosi integraciji semantičkih podstrukture u jedinstven strukturni sistem (a ovo, opet, otvara put ka sintetičnom poimanju Lalićeve poetike).

Sužavanje polja posmatranja upućuje nas ka preciznoj interpretaciji, a osciliranje značenja ka hermeneutičkom pristupu. Ovo shvatanje upravo korespondira sa ekoovskim posmatranjem estetske funkcije kao oscilirajuće vjerovatnoće, koja sopstvenu fizionomiju ostvaruje u saradnji sa modelovanjem integralnog svijeta književnog djela. Pri tome, autorka postavlja uporišne segmente trilogijskog ulančavanja, pri čemu insistira na tome da se *Zlo proljeće* mora shvatiti kao prolegomena, *Lelejska gora* kao semantičko jezgro i kompozicioni centar, dok *Hajka* otvara epiloški kontrapunktum, jer zaokružuje trilogijski sistem i projektuje dalja ciklična ukrštanja. Na taj način, trilogija dobija sve oznake otvorenog djela, čije se granice tumačenja nalaze na poljima ukrštanja pojedinačnih i trilogijskih značenja. Pri tome je od izuzetne važnosti pomjeranje perspektive kojoj doprinosi ulančavanje tačaka gledišta, prvenstveno zbog činjenice da u *Hajci*, zahvaljujući uspostavljenoj pripovjedačkoj situaciji, mnogi marginalni likovi znatno usložnjavaju svoju poziciju.

Postavljajući model semantičke strukture trilogije na nivo paradigmatičkih, a ne sintagmatskih osa tri romana, autorka predočava da se početak *Zlog proljeća* i kraj *Hajke* uzimaju kao početak i kraj trilogije, čineći njene formalne granice (uz napomenu da je riječ o pripadnosti autonomnim podstrukturama i različitim sižeima); pri čemu se princip ulančavanja oslanja na temporalni shematizam pojedinačnih romana, tako da je redosljed iščitavanja romana odlučujući faktor za uspostavljanje jedinstvenog semantičkog polja. Pri tome je od izuzetne važnosti činjenica da ciklična organizacija teksta vodi ka usložnjavanju strukturalnih elemenata na nivou metateksta.

Polazišna tačka poetološkog tumačenja svakog pojedinačnog romana kao pulsirajućeg segmenta samog ciklusa jeste pripovjedačka situacija, odnosno sistem tačaka gledišta kojoj autorka prilazi kao ključnom problemu svake narativne strukture, a koji predstavlja inicijalno jezgro svih nivoa analize, od kompozicije, preko organizovanja vremena i prostora, modelovanja likova, zatim upotrebe specifičnih govornih modusa i stilskih modifikacija do identifikacije i transfiguracije globalnih simbola testa. Simultanost primijenjenih postupaka omogućila je predočavanje reverzibilnosti poetskih oznaka, pri čemu autorka ukazuje na bitna svojstva u procesu transformativnog i transfiguracionog procesa. Ona naglašava da kretanje ikoničkog znaka ka simboličkom uslovljava pojačanu arbitrarnost jezičkog znaka, što pojačava metatekstualnost trilogije u odnosu na djela prošlosti, ustanovljava simbolički poređak i meditativno-projektivni nivo, dok njegovo kretanje u suprotnom smjeru – ka indeksnom, vodi konkretizaciji, odnosno aktiviranju emotivnosti i ukidanju meditativnosti iskaza. Na takav način se, Lotmanovim tragom, uspostavlja suprapozicija mitološkog (kada se u siže, tj. pripovijedanju tekst modeluje kao univerzum) i fabulativnog aspekta sižea (koji odražava epizodu iz stvarnosti), što vodi jasnom konstitisanju semantičkih struktura na nivou trilogije. Transformacija kodova u okviru pojedinačnog teksta stvara još jedan pulsirajući kontrapunkt, tako da se njihova semantička disperzija u trilogijskom okviru usložnjava do nivoa univerzalizacije, odnosno esencijalizacije paradigmatičkih značenja.

Ovakav pristup doprinosi otkrivanju fluidnih značenja u tekstualnim, nadtekstualnim i metatekstualnim okvirima, što rezultira time da se sama trilogija „organizuje kao poruka o haotičnosti univerzuma, o neredu kao kosmičkom zakonu, i o zlu kao apsolutnom gospodaru prostora. Autor uzima hronotop rata kao model tako uređenog, odnosno neuređenog sveta, model u kome je najlakše uočiti opšte zakone egzistencije i univerzuma...“ (Bečanović T., str. 184). Na taj način, entropija postaje znak smisla i utiče na obogaćivanje logosa poetskog teksta antropocentričnim i eshatološkim projekcijama. Lajtmotivska egzistencija semantike zla u okviru trilogije vezuje se za vremensku (*Zlo proljeće*), odnosno prostornu kategoriju (*Lelejska gora*), a zatim se transponuje u samo zbivanje (*Hajka*).

Autorka zaključuje da su najbitniji sintetizujući elementi i organizacioni principi trilogije, kao *narativne cjeline višeg reda*: semantički paralelizam naslova (čime se tvori posebni gnoseološki potencijal određen retorikom naslova), monološko-asocijativni model pripovijedanja, podudarnost hronotopa, povlačenje autora u pozadinu pripovijedanja, lajtmotivska kompozicija, naglašena metatekstualnost, trodimenzionalnost likova, moderni pripovjedački postupci i tehnike, relativna tematsko-motivska kompaktnost, sličnosti motivacionih sistema pojedinačnih romana, kao i uspostavljanje nadređenog, trilogijskog motivacionog sistema, nemotivisano smjenjivanje racionalno-realističkih i iracionalno-fantastičkih elemenata, redosljed zbivanja, odnosno proticanje objektivnog vremena koje nameće i redosljed iščitavanja trilogijskog teksta, naglašena poetizacija, odnosno lirizacija trilogijskog teksta, kao i ukrštanje narativnog, lirskog i dramskog koda. Pri tome je od izuzetnog značaja i to što autorkin jezik djeluje kao metajezik, koji modeluje poredenje teksta i čitavog njegovog univerzuma s novim tumačenjem.

Tatjana Bečanović u svojoj studiji razmatra Lalićevu stvaralačku paradigmu i zaokružuje je izlaganjem sa pozicije naučno utemeljenog i jasno sistematizovanog analitičkog stanovišta. Ukratko, knjiga *Poetika Lalićeve trilogije* predstavlja autora čija je poetološka pozicija besprekorna, književni sud pouzdan i sistematičan, a stil precizan i pitak, dat iz jasne naučnoistraživačke perspektive. Pri tome se uočava i posebna

PRIKAZI

vrijednost ovakvog modelativnog pristupa – validna recepcija i interpretacija, koje su utemeljene na rijetkoj senzibilnosti usmjerenoj ka uočavanju asimilacionih i disimilacionih činilaca Lalićeve poetike i utemeljenoj na reaktuelizaciji njenih značenja, čiji je konačni cilj ideal savremene naratologije – oblikovanje *kristalne rešetke* književnog teksta.

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ

O JEZIČKIM VARIJATETIMA I NACIONALNIM IDENTITETIMA NAKON DEZINTEGRACIJE JUGOSLAVIJE

(Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanja standardnih jezika utemeljenih na štokavštini, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić, Disput, Zagreb, 2009. godine)

Zbornik *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti*, objavljen februara 2009. godine u Zagrebu, proizašao je iz nastojanja hrvatskih, bosansko-hercegovačkih, srpskih, crnogorskih, austrijskih, njemačkih, norveških, švedskih, poljskih i ukrajinskih lingvista, sociolingvista i priznatih slavista da iz svog ugla gledanja, različitim prikazima daju doprinos razmatranju i poimanju sociolingvističke situacije na prostoru bivše Jugoslavije, posebno se osvrnuvši na normativne i sociopolitičke promjene, nastale na pomenutom terenu nakon 90-ih godina. Svi tekstovi objedinjeni u Zborniku bave se pojavom zasebnih standardnih jezika, utemeljenih na štokavštini, a nastalih raslojavanjem nekadašnjeg srpskohrvatskog jezičkog sistema. Time se iznose teorijsko-metodološki i sociolingvistički pogledi i shvatanja načelnih pitanja o jeziku kao sistemu, kao i pogledi o standardnim jezicima, ili se ide i za informativnim pregledima jezičkih prilika u pojedinim državama. Traže se i odgovori na konkretna pitanja o određenim standardnojezičkim normama.

Zbornik je tematski raznolik, jer su saradnici Zbornika sami birali teme kojima će se stručno i znalacki pozabaviti. Teme su odraz zainteresovanosti cjelokupne stručne javnosti za pojedina pitanja koja se tiču

pravogovorne, pravopisne i leksičke norme, sociolingvističkog statusa pojedinih standardnih jezika, utemeljenih na štokavštini kao što su: bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik. U Zborniku se nalaze i sabrani su radovi kojima se tretiraju gramatička, pragmalingvistička i druga pitanja vezana za pojedine jezike i nove jezičke situacije.

Zbornik je obiman (495 str.). Broji 29 priloga i strukturiran je u 4 cjeline.

U prvom dijelu Zbornika nasovljenom *Opća standardnojezička pitanja* nalaze se teorijsko-metodološki radovi sljedećih autora: Macieja Czerwińskog, *Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi*; Branka Tošovića, *Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-korelacional)*; Josipa Silića, *Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?*; Anite Peti-Stantić, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika* i Snježane Kordić, *Policentrični standardni jezik*.

Istraživači se u drugom dijelu Zbornika naslovljenom *Pitanja sociolingvističkog statusa pojedinih standardnih jezika (bosanskoga/bošnjačkoga, crnogorskoga, hrvatskoga i srpskoga)* bave pitanjima iz naslovljene problematike. Tu su svoje radove predstavili: Ismail Palić, *Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini*; Svein Mønnesland, *Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori*; Rajka Glušica, *Jezičke prilike u Crnoj Gori*; Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*; Stjepan Babić, *Die kroatische Literatursprache gestern und heute*; Mario Grčević, *Hrvatski jezik u višenacionalnim državnim zajednicama*.

Treći dio Zbornika, naslovljen *Pitanje jezičnih normi, bilo poredbeno bilo u pojedinim standardnim jezicima*, sadrži stručne radove Ljudmile Vasiljeve, *Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX i početkom XXI stoljeća*; Branimira Belaja, *Leksik i identitet*; Milice Mihaljević, *Odnos nazivlja i standarda (Leksički odnosi u nazivlju i leksički odnosi u standardnome jeziku)*; Ranka Bugarskog, *Žargon kao činilac modernizacije srpskog jezika*; Mihaele Matešić,

Hrvatska ortoepija između norme i uzusa; Lade Badurine i Iva Pranj-kovića, *Hrvatski pravopisni kompleks: Novi Sad i hrvatski pravopis da-nas*. Svi oni na sebi svojstven način obrađuju pitanja jezičkih normi.

Četvrto i posljednje poglavlje Zbornika *Gramatička i pragmalin-gvistička pitanja vezana uz pojedine jezike i (novije) jezičke situacije*, sadrži radove lingvista: Lane Hudaček i Luke Vukojevića, *Funkcional-nostilska raslojenost sredstava za izricanje posvojnosti u hrvatskome standardnom jeziku i njihov normativni status*; Jerzy Molasa, *Zamjeni-ce njezin i njen – norma i uzus suvremenoga hrvatskog jezika*; Vlaste Rišner, *Prijedlog prema između dativa i lokativa*; Sybille Daković, *Uzvi-ci i njihova obrada u jednojezičnim rječnicima*; Renate Hansen-Koko-ruš, *Leksička značenja i pragmatičke konvencije kod glagola mišljenja*; Svena Gustavssona, *Language standards and norms in 5-8/9 grade schoolbooks for Croatian, Serbian and Bosniac pupils in Bosnia and Herzegovina*; Alemka Gluhaka, *Grafički „anglicizmi“*; Iva Žanića, *Ti-tlovanje „Rana“ – pokušaj načelnog pristupa*; Borisa Becka, *Naciona-love i Globusove rubrike Gazeta i Terminator između novinarsko-publi-cističkog i administrativnog stila*. Pomenuti autori u četvrtom poglavlju *Jezičnih varijeteta i nacionalnih identiteta* razmatraju pitanja od lingvi-stičkog značaja vezana za pojedine jezike i novija jezička stanja.

Zbornik *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* uredili su Lada Badurina, Ivo Pranjkić i Josip Silić i u njemu okupili jezičke struč-njake koji su za cilj istraživanja postavili jezičke mehanizme novona-stalih jezika na prostorima teritorijalno, ekonomski, socijalno i jezički raslojene Jugoslavije.

U Zborniku se nije išlo za korelacijom naučnih stavova, ni gledi-šta, te stoga prilozi pisani na različitim standardnim jezicima (bosan-skom, hrvatskom, crnogorskom, srpskom, ali i na engleskom i na nje-maćkom) odražavaju različita gledanja na naznačenu problematiku.

Raznolikost tema, različiti pristupi teorijsko-metodološke orijenta-cije slažu se sa koncepcijom Zbornika. Vrijedni prilozi i dijalozi svaka-ko su našli odziva u širokoj javnosti. Stručna javnost širom svijeta spo-

znaće čitajući ovaj Zbornik dvije vrste identifikacije: identifikaciju društva sa jezikom i identifikaciju pisca sa riječju.

Teme izložene u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti* su svojom kompleksnošću zahtijevale od svojih autora elaboraciju na većem broju primjera, koji bi ukazali na činjenično stanje – rascjep štokavštine, kao i na jezičke reflekske bosanski, hrvatski, crnogorski i srpski.

Jezička politika, sudeći po radovima izloženim u Zborniku, ima dvostruki cilj: kodifikaciju jezičkog standarda tj. stvaranje jezika kao osnovnog sredstva komunikacije u određenoj društvenoj zajednici (komunikaciona funkcija) i sredstva nulte identifikacije (simbolička funkcija). Prema tome, standardni jezik jeste rezultat borbe „nacionalnih centripetalnih snaga u postizanju homogene kulture“¹ što se može zaključiti na osnovu proučavanja različitih autora koji su se odazvali pozivu hrvatskih lingvista da daju svoj doprinos u više navrata pominjanom Zborniku. Restandardizacioni procesi bitno su uslovljeni etničkim (nacionalnim) identitetom, a nacionalni identitet odnosom prema svojoj naciji i domovini.

Prema mišljenju Branka Tošovića, jednog od saradnika Zbornika, jezici se mogu dovoditi u saodnos i vezu, ne samo sociolingvistički, nego i bez unaprijed zadatih veza. Pitanje imenovanja jezika, njihove standardizacije ili varijeteta jednog jezika zavisi od sistema odnosa koji se gradi. Procesu ovih jezičkih inovacija dovode se u korelacione odnose u okviru kojih možemo izdvojiti dvije tendencije kao osnovne. Jedna vodi približavanju i međusobno sinhrono-unifikacionim procesima, a druga, različita od pomenute konvergencije, distanciranju tj. međusobnom udaljavanju, disoluciji i divergenciji.

U svojim istraživanjima Tošović postiže zadate ciljeve na osnovu otkrivanja modusa **S**, **K**, **B** (srpski, hrvatski i bosanski) trougao, gdje (**S**→**K**, **S**→**B**, **K**→**S**, **K**→**B**, **B**→**S**, **B**→**K**) predstavljaju relacione odnose koji se ostvaruju u okviru interkorelacionala, mada Tošović

¹ Maciej Czerwiński, Jezik – Izvor nacionalne i državne homogenizacije: Izabrani prilozi za Zbornik *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti*, Disput, Zagreb 2009. str. 25.

ovdje zapaža i procese infiltracije posuđenica kao ekstrakorelaciono osuđivanje (ulazak anglicizama u **B, K, S**) i interkorelaciono prožimanje (npr. ulazak srbizama u hrvatski i obratno kroatizama u srpski jezik).

Posebno ćemo se osvrnuti na radove, nama posebno interesantne, koji tretiraju crnogorsku sociolingvističku i jezičku situaciju. To su tri rada u drugoj cjelini Zbornika. Svein Mønnesland iz Norveške razmatrajući sociolingvističku situaciju u Crnoj Gori dolazi do zaključka da je ona vrlo složena, zbog ispolitiziranosti jezičkog pitanja.

Crna Gora je ponovo stekla samostalnost 2006. godine i od tada je jezičko pitanje u centru interesovanja, kako naučne, tako i nenaučne javnosti. Stratifikaciona koncepcija isturila je u prvi plan pokret za samostalnost crnogorskog jezika i njegovo normiranje.

Norveški proučavalac crnogorske sociolingvističke situacije zapaža da je u Crnoj Gori i nakon raspada Jugoslavije, u upotrebi ijekavica s „istočnim“ leksičkim fondom, i da se na tlu Crne Gore potpuno ravnopravno koriste dva pisma: latinica i ćirilica. U službenoj upotrebi je još uvijek „pravopis dvaju matica“ iz 1960. god., mada je, zapaža Mønnesland, stanovništvo po pitanju jezičkog standarda u Crnoj Gori podijeljeno. Baveći se pokretom za samostalnost crnogorskog jezika, norveški autor se osvrće na deklaraciju Crnogorskog PEN centra u kojoj se, između ostalog, apeluje na crnogorsku kulturnu i naučnu javnost da se prema sopstvenom jeziku odnosi kao prema vidu sopstvenoga postojanja, jer je on jedan od bitnih uslova slobode i opstanka.

Podijeljenost stanovništva usložnjava jezičku situaciju, pitanje standardizacije i kodifikacije crnogorskog jezika, kao obilježja nacionalnog entiteta. U javnom životu Crne Gore, Njegoš, pjesnik i vladar države Crne Gore, postaje predmet svojatanja i Crnogoraca i Srba. U njegovoj ličnosti i djelu i Crnogorci i Srbi nalaze utočište za sebe. „Njegoš i djelo su potvrda crnogorske samobitnosti za jedne, ali i stajalište da su Crnogorci najčistiji Srbi za druge“.² Uočavajući različite stavove o jezičkom pitanju na tlu Crne Gore u svom ogledu norveški

² S. Mønnesland, *Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori*, isto, str. 134.

lingvista zaključuje: „Konstruktivan rad na normiranju jezika i rješavanju važnih pitanja oko standardizacije tek predstoji.“

Odnoseći se sa posebnim pijetetom prema vlastitoj državi Crnoj Gori, na čijoj teritoriji živi, autorka Rajka Glušica sasvim odvažno govori o jezičkim prilikama u svojoj zemlji. Njen doprinos samom Zborniku ogleda se u razmatranju svih sociolingvističkih aspekata crnogorske jezičke situacije. Razmatrajući identitet, ime, odnos prema naciji i državi, autorka kontinuirano usavršava svoj jezički izraz i svoje jezičke poglede. Ona smjelo, otvoreno i istrajno prati i sagledava aktuelna lingvistička i sociolingvistička pitanja i zbivanja na nekadašnjem srpskohrvatskom jezičkom području, posebnu pažnju poklonivši svojoj Crnoj Gori i njenom jezičkom izrazu.

Rajka Glušica shvata da se o jeziku Crne Gore i piše i polemise u širokoj naučnoj i nenaučno orijentisanoj javnosti. Glavno pitanje koje pred sebe stavljaju Crnogorci – jeste kako zvati svoj jezik. Problem je kompleksan i podložan tumačenjima različitih vrsta. Prilog rješavanju tog pitanja dali su političari, jer oni, zaključuje autorka, i te kako dobro znaju kako se jezikom zavodi i manipuliše. Ovim pitanjem bavili su se i pjesnici i književni kritičari, a ponajmanje lingvisti, kao najkompetentniji dio javnosti, koji treba da progovori i da da presudnu ocjenu kako zvati i normirati svoj jezik.

U svom radu prof. Glušica se bavi identitetom jezika. Ona kao primjer navodi: makedonski, ukrajinski, holandski, katalonski, furlanski i norveški jezik čijim su se identitetom bavili mnogi. Razlog svih rasprava koje su, htjeli to mi ili ne, išle na uštrb jezika samog, bio je nedostatak dobre volje da se prihvate i sa respektom uvažavaju postojeći argumenti.

Uvažavajući aspekte svakog jezičkog identiteta kakvi su strukturalni ili tipološki, genetski ili rodoslovnici, sociolingvistički ili vrijednosni, dolazimo do suštine o jedinstvenom identitetu – „ako jezik postoji razlikovaće se i strukturalno i genetski i vrijednosno od svih drugih jezi-

ka.³ Jezik je spoj navedenih identiteta: strukturalnog, genetskog i sociolingvističkog, kazuje nam autorka. Postoje, naravno, i slučajevi nepoklapanja navedenih identiteta (njemački i holandski), ali nije sporno da i tamo gdje postoji poklapanje navedenih crta jezičkih identiteta dolazi do tzv. „jezičkog nasilja“.

I oko srpskohrvatskog jezika vođene su mnogobrojne rasprave. Postavljalo se pitanje, kako nam kazuje autorka, da li je srpskohrvatski jezik jedinstven, dvostruk ili višestruk lingvistički entitet, da li se radi o jednom ili o dva jezika. Srpskohrvatski je, ipak, smatran za jedan jezički sistem, bez obzira na postavljana pitanja. U okviru ovog zajedničkog jezičkog entiteta mogli smo raspoznati istočnu (srpsku) i zapadnu (hrvatsku) varijantu i dva književnojezička izraza, crnogorski i bosanskohercegovački. Administrativno, srpskohrvatski kao najveći i zajednički jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bosanaca prestao je da postoji raspadom zajedničke države Jugoslavije. Raspadom zajedničkog jezičkog entiteta došlo je do novog jezičkog raslojavanja. Ista osnova – štokavica, a parcijalno imenovanje više jezika.

Prilozi pisani o jezičkoj situaciji na tlu Jugoslavije postali su tema mnogih naučnih skupova. Slovenački jezički entitet nikada nije bio sporan, makedonski jeste. Njemu je odricana punoznačnost. Novi standardi su: srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski, koji je predmet sukoba srpske i crnogorske lingvistike, i ne samo lingvistike.

O imenu jezika, kazuje prof. Glušica, često odlučuju vanjezički činioci (politički, kulturni, istorijski, konfesionalni). Aktuelna pitanja o kojima autorka raspravlja su i odnos jezika i nacije (jezik i nacija su u sprezi i komunikaciono i simbolički); potom odnos jezika i države (najidealnije rješenje je jedna nacija – jedan jezik / jedan jezik – jedna država). Bitan preduslov razvoju i nastanku „novih“ kao i zajedničkog jezika jeste stvaranje države, a Crna Gora je dobila državnost.

Autorka napominje da se neizostavno moraju imati u vidu nacionalno osjećanje i političko opredjeljenje pri razmatranju jezičkog pitanja u

³ R. Glušica, *Jezičke prilike u Crnoj Gori*, isto, str. 139.

Crnoj Gori kao i drugdje. Njena pažnja usmjerena je ka tolerantnom traženju rješenja.

Crnogorskim jezičkim pitanjem bavio se i Vojislav P. Nikčević, dajući Zborniku rad *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*, raspoznajući tri sloja jezičkih elemenata: opšteštokavski; crnogorski interdijalektalni/ naddijalektalni (koine) i crnogorski dijalektano – pokrajinski sloj.

Naziv književni jezik je, po njegovom mišljenju, preširok u odnosu na termin standardni jezik, jer se osim standardnog jezika koristimo idiomima nestandardne i supstandardne prirode, ali je u isti mah naziv književni jezik i preuzak, jer on jeste književnoumjetnički funkcionalni stil.

Korijene crnogorskog književnog jezika po Nikčevićevom mišljenju treba tražiti u drugoj polovini XI vijeka, dok se termin crnogorski standardni jezik koristi od 1997. godine.

Vojislav P. Nikčević je autor *Pravopisa crnogorskog jezika* (1997) i *Gramatike crnogorskog jezika* (2001), čime nastoji izvršiti kodifikaciju crnogorskog standardnog jezika. Kodifikacija je izvršena na podlozi klasika crnogorske književnosti: Petra I i Petra II Petrovića Njegoša, Marka Miljanova Popovića i Stefana Mitrova Ljubiše, od kojih je svaki ponaosob (mislimo na jezik pisaca) ili zajedno uzet interdijalektalni/naddijalektalni (koine).

Vojislav Nikčević se, proučavajući crnogorski jezik, vraća u predvukovsku epohu. Po njegovom mišljenju crnogorski jezik je sačuvao systemske i tipološke praslovenske osobine, a time je čuvao i svoju esenciju. Štokavica i ijekavizam su u osnovi crnogorskog Nikčevićevog jezika.

Neke partije Nikčevićeve *Gramatike* su moderno postavljene, kaže prof. dr Josip Silić, a druge dijalektalno. No, „[Ono što je dijalektalno u jednome standardnom jeziku (istoga jezičnog sustava) ne mora biti di-

jalektalno u drugome standardnom jeziku. O toj činjenici suvremena sociolingvistika mora voditi računa.]⁴

Vojislav P. Nikčević u svom radu zaključuje da je crnogorski jezik ugrožen stalnim pokušajima nametanja srpske hegemonije.

U ovom Zborniku možemo naći najznačajnija tumačenja i viđenja nekadašnje zajedničke srpskohrvatske problematike, koja su se nametnula kao najtipičnija i najfrekventnija u toj mjeri da bi obilježila jednu epohu.

Svim tekstovima Zbornika afirmiše se govor i jezik. Ovom knjigom nastoji se proniknuti u suštinska pitanja jezičkih varijeteta i nacionalnih identiteta koji se tvore u vremenu nakon političke, kulturne, etničke i jezičke dezintegracije Jugoslavije. Jezik je predmet istraživanja svih saradnika Zbornika štampanog u Zagrebu, a *jezik je poslednje utočište smisla i ljepote* (Boris Pasternak).

Sanja CRNOGORAC

⁴ J. Silić, isto, str. 161.

DVA VRIJEDNA PRILOGA ANGLISTICI

(*Čitanjem preko granica i Iskušavanje teorije i unapređivanje prakse: kulturološka problematika u okrilju anglo-američkih studija*, zbornici radova, ur. Marija Knežević, Aleksandra Nikčević Batrićević, Filozofski fakultet, Nikšić, 2005. i 2009. godine)

U eri integracija i potrebe za koegzistencijom i tolerancijom, na filološkim katedrama došlo se do zaključka da izučavanje stranih jezika koje se fokusira isključivo na pisanje i govorenje stranog jezika ne pruža dovoljno znanja za ulazak u kulturu naroda čiji je jezik predmet izučavanja. Nakon što su prevazišli krizu obrazovnog sistema, na koju su u velikoj mjeri uticali nepovoljni ekonomski faktori, a što je za posljedicu imalo marginalizovanje temeljnog izučavanja jezika, književnosti i kulture dok se u prvi plan stavljalo obrazovanje prevodilačkog kadra, nastavnici su prišli izučavanju stranog jezika sa interdisciplinarnog staništa.

Filozofski fakultet u Nikšiću je objavio zbornike radova pod naslovom *Čitanjem preko granica: zbornik radova i jezika književnosti i metodike i Iskušavanje teorije i unaprijeđivanje prakse: Kulturološka problematika u okrilju anglo-američkih studija*. Zbornici su sačinjeni od radova koji su u decembru 2005. i u novembru 2008. godine predstavljeni na međunarodnim konferencijama, održanim na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Konferencije su održane uz velikodušnu finansijsku pomoć Američke ambasade u Podgorici.

Već i sam naslov zbornika nagovještava širinu i internacionalni duh dajući pri tome primat interdisciplinarnosti u nastavi prevođenja, jezika i književnosti stranog jezika naglašavajući pri tome kulturološku problematiku kao neminovnost u okrilju anglo-američkih studija. Zbor-

nici su podijeljeni na tri tematske cjeline. Prvu tematsku cjelinu posvećenu izučavanju nauke o jeziku sačinjavaju radovi eminentnih inostranih predavača, kao što je na primjer rad Nika Čeramele sa Univerziteta La Sapienza kojim se ukazuje na neke od ključnih problema u procesu prevođenja naglašavajući važnost „prevodilačke strategije“. Autor proces prevođenja vidi na jednom multidisciplinarnom nivou podvlačeći pri tome važnost doprinosa metodike nastave, primijenjene lingvistike i pragmatike u procesu prevođenja.

Rad Predraga Novakova pod naslovom „Aspekti i leksičko gramatičke interakcije u engleskom jeziku“ pokazuje nam kako svršenost i trajnost kao semantičke komponente utiču na dvije pozicije aspekta u engleskom: u odnosu između trajnog i svršenog vremena i perfekatske i neperfekatske radnje, dok Jelena Vujić piše o gerundskim i participskim formama u engleskom jeziku koje nijesu svojstvene isključivo imenicama, glagolima, pridjevima i prepozicijama, te da su derivaciona, leksička i gramatička pravila koje proučava morfologija, ograničavajući pri tome dodavanje sufiksa *-ing* na glagolsku osnovu, češće narušena nego što se to čini.

Biljana Čubrović autorka je rada u kome piše o fonetskoj asimilaciji francuskih i njemačkih pozajmljenica u engleskom jeziku. Ona ukazuje na nedostatak pojedinih vokala u engleskom jeziku, kao i na činjenicu da engleski nije obogatio svoj fonološki sistem prihvatanjem određenih pozajmljenica u svoj jezički sistem.

Ono što je specifičnost izlaganih radova jeste posmatranje jezika na jedan posve nov način: kao sociološki i kulturološki fenomen. U radovima se ukazuje na činjenicu da nacije prepoznaju sebe i svoju kulturu kroz jezike kojima se služe i navodi sa kojim problemima se iste susreću kako bi, s jedne strane, sačuvale sopstvenu kulturu i jezik, samim tim i identitet, i u isto vrijeme postale dio savremenog svijeta. Naročita pažnja posvećuje se idiomima koji, zapravo, reflektuju razlike anglofonih kultura pokazujući pri tome opseg istorijskih, tradicionalnih i običajnih prilika naroda koji žive na engleskom govornom području. Stavlja se akcenat i na značaj vokabulara pri podučavanju engleskog kao stranog jezika imajući pri tome u vidu mobilnost i globalne trendove kojima će studenti u nastavi biti izloženi.

U zbornicima se osvijetljavaju i problemi stereotipa i mentalnih predstava različitih kulturoloških fenomena. Stereotipe je veoma teško razlučiti budući da su različiti stavovi o njima veoma ispreplitani. Primarno podijeljeni na rasne, etničke, nacionalne, religijske i rodne podtipove, kulturološki stereotipi predodređeni su karakteristikama datih kultura. Iako su u ovom smislu stereotipi generalno različiti, neki od njih se protežu kroz više kultura u kojima su duboko ukorijenjeni.

Ističe se dalje kako izučavanje pragmatičkih markera kao istinskih oruđa može značajno da doprinese razumijevanju jezika kada je u pitanju interpretacija, ali i po pitanju analize diskursa, pri čemu se objašnjava kako su diskursne sveze postale fenomen koji se veoma mnogo izučava sa stanovišta kognitivnog i socijalnog porijekla. Nataša Kostić sa Univerziteta Crne Gore bavi se problematikom upotrebe antonimskih parova u okviru rečenice, sa ciljem da se ukaže na kontrastivni potencijal koji antonimski par u jezičkom izrazu posjeduje. Ističe se da se binarni semantički koncept ne nalazi u našem mentalnom leksikonu, ali da se može izvesti iz principa koji kažu da antonimski parovi uključuju one nizove riječi koje sadrže parove samo sa jednim različitim kontekstualno relevantnim obilježjem.

U okviru sesija posvećenih metodici nastave autori su jednoglasni u zaključku da bavljenje lingvističkim poznavanjem ciljnog jezika ne podrazumijeva nužno da su učenici tog jezika spremni da ga valjano upotrijebe. Primjećuje se da studenti često dostignu visok nivo znanja ciljnog jezika, ali da i dalje nijesu u mogućnosti da ga valjano upotrijebe jer ne poznaju dovoljno kulturu naroda koji tim jezikom govori. Jezik je, stoga, očigledno neraskidiv dio kulture i obratno. Poznavanje kulture naroda koji govori ciljnim jezikom esencijalno je za njegovo potpuno usvajanje. Navedene teze razlog su da se u učionicu uvedu raznovrsne interaktivne, stimulativne i komunikacijske aktivnosti koje se baziraju na tome da se učenik suoči sa onim što je autentično za jezik. Tako Biljana Milatović detaljno analizira važnu ulogu igre u učionici, koja predstavlja ne samo popularnu tehniku podučavanja jezika, već i mogućnost intenzivnog uvježbavanja u kojem studenti uživaju u isto vrijeme, dok Julijana Vučo sa Filološkog fakulteta u Beogradu ukazuje na brojne razloge zbog kojih se u učenje stranog jezika unose materijali koji sadrže terminologiju vezanu za kovanje i hranu ciljnog jezi-

ka, budući da je u pitanju veoma važan segment koji pomaže u ostvarivanju potpune slike o narodu koji govori ciljnim jezikom. Ističe se važnost rituala i njihova povezanost sa procesom komunikacije, a njihovo poznavanje omogućava da studenti sa većim razumijevanjem pridu različitim kulturama.

U dijelu zbornika posvećenom književnosti čitaoci će uživati u radovima Svetozara Koljevića koji piše o nacionalizmu u književnosti, a koji hronološki prati razvoj ove teme i priču počinje analizom Čoserovih *Kenterberijskim priča*, pa preko Šekspira i Tolstoja dalje analizira ovu problematiku i u djelima Henrija Džejmsa, Konrada, Forstera i Andrića, Pitera Prestona sa Univerziteta u Notingemu, koji istražuje različite načine na koje se ogledalo kao trop manifestuje u tekstovima različitih književnih perioda. Vesna Lopičić i Milena Kostić predstavile su u dijaloškoj formi rad pod naslovom „Kako svariti čudovišta: Od moderne poezije do *Beovulfa*“, baveći se različitim pristupima u izučavanju tog staroengleskog epa i predlažući da mu se pristupi kao savremenom djelu koje se bavi savremenim temama. Nataša Šofranac u radu pod naslovom „Pronađen u prevodu-*Hamlet*,“ ukazuje na ključne probleme sa kojima se prevodioci ove Šekspirove drame obično susreću. Ona ukazuje na interesantne nedoumice do kojih dolazi kada se stihovi elizabetanskog jampskog pentametra prenose u trohej srpske poezije.

U radu Vanje Vukićević pod naslovom „Ljubav i identitet u *Otelu*“ analizira složene veze između identiteta, ljubavi i aberantnih manifestacija ljubavi, kao što je patološka ljubomora u svijetlu određenih premisa psihoanalitičke teorije. U radu „Rascjep u kišobranu“, čiji naslov preuzima iz eseja „Budućnost romana“ kontroverznog engleskog moderniste Dejvida Herberta Lorensa, Marija Knežević problematizuje pripovjednu nemarnost i na primjeru ovog pisca pokazuje kako se pokret u formi i novi književni idiom uvijek ostvaruju u stvaralačkom sukobu sa nasljeđem. Lorensova nemarnost svjedočenje je teksta o hermeneutičkoj zapitanosti pisca. Dok Marija Letić u radu pod naslovom „Moths i talasi-Simbolički aspekti u romanu *Talas* Virdžinije Vulf“ piše o simboličkim aspektima nekih od likova u ovom romanu, Saša Simović analizira progresivan razvoj junaka u Hotornovom romanu *Skarletno slovo* i ukazuje na unutrašnju dramu kroz koju Artur Dimsdejl

prolazi zbog nemogućnosti da prizna počinjeni grijeh i preuzme odgovornost. Američki roman *Mobi Dik* predmet je analize dva rada u ovom zborniku: Mirjana Daničić sa Univerziteta u Beogradu piše o kapetanu Ahabu kao tipičnom šekspirovskom junaku, kombinaciji kralja Lira i Magbeta, dok Aleksandra Nikčević-Batrićević analizira likove u ovom romanu sa aspekta žanrovske predvidljivosti i zaključuje da u mnogim segmentima ovaj roman manifestuje karakteristike tipičnog epa. O poeziji Silvije Plat piše Robert Salivan i navodi kako su njene najranije pjesme proročanske u izgradnji portreta mlade žena u čijem životu je dominantna žudnja za nekim imaginarnim demonskim ljubavnikom, a Goran Radonjić piše o romanu *Snežana* američkog postmodernog pisca Donalda Bartelmija i baveći se analizom teksta u smislu njegovih odstupanja od ustaljenih konvencija romana.

Radovi koji se bave engleskom i američkom književnošću za jednu od tema imaju fokusiranje problema interkulturalnosti s aspekta naratologije, postkolonijalizma kao i iz perspektive novog istorizma, što je posebno dominantno u radu koji se bavi kritičkom analizom čuvenog eseja Stivena Grinblata, „Nevidljivi meci“, u kome se osvjetljava koncept subverzije koji je Grinblat problematizovao, fokusirajući se pri tome na prvi dio eseja pod nazivom *Kratak i istinit izvještaj* u kojem Heriot opisuje susret Britanaca sa algonkvijskim Indijancima, kao i načine na koje su ih učinili poslušnim. U eseju se primjećuje da su kulturna sučeljavanja na rubovima britanske imperije, o kojima Heriot govori, u Grinblatu probudila ideje koje će kasnije implementirati u analizi druge Šekspirove tetralogije. Sljedeći rad, u teorijskom smislu zasnovan na naratološkim postavkama nekih teoretičara, bavi se analizom spatijalnih aspekata u ranom romanu Hermana Melvila pod nazivom *Redburn*. Polazi se od postavki holandske teoretičarke Mike Bal koja naglašava da je u književnosti malo aspekata koji se u isto vrijeme čine sasvim jasnim, ali i nedorečenim, kao što je spatijalni aspekt koji se odnosi na fizički i matematički mjerljive koordinate prostornih dimenzija. U književnosti, naravno, mjesta ne postoje onako kako postoje u stvarnosti, ali je naša imaginacija ta koja im dozvoljava da budu dio fabule, piše Balova.

U radu o putopisima Dejvida Herberta Lorensa, naglašava se kako je za autora bilo od vitalnog značaja da spozna i razumije kulture razli-

čitih naroda. Njegove refleksije o kulturi *drugih* govore da drugi zapravo ne postoje sami za sebe, već jedino kao konstrukcije putnika, te da su u potpunosti determinisani percepcijom putnika. Slijedi analiza uticaja Marija Praca na poeziju T. S. Eliota, konkretnije na prateće artikulacije Eliotovog diskurzivnog spisa „Metafizički pjesnici“.

Iz književnosti XX vijeka odabrano je pero savremenog britanskog autora Džona Faulsa i, konkretnije, njegovo bavljenje prirodom stvarnosti. Sintetizujući istorijske činjenice sa „čistom“ književnošću, Fauls osmišljava mitske predjele u koje smješta svoje priče, dok njegova nesvodiva rečenica ostavlja čitaoca u nedomici da li je priča koju čitaju istinita ili je u pitanju fikcija. „Konačno“, ističe autorka ovog teksta, „odjeci Čosera i Eliota, koje sadrži Faulsova rečenica, čine da djelo poprimi atmosferu mitskog putovanja. Na taj način Fauls prosto mami čitaoca da zaroni duboko u misteriju“. Nakon analize prevazilaženja rodnih granica u tekstovima nekih američkih autora i, u okrilju te problematike, analize književnog lika, pažnja se obraća na poseban segment afro-američke književnosti u kome se analizira prezentacija rodnog i rasnog iskustva iz pera Toni Morison. U kompleksnoj i višegeneracijskoj priči koju je Morisonova ispisala u romanu *Sula* ističe se kako ženska prijateljstva donose sobom osjećanja važna za pitanja identiteta i nezavisnosti: one nijesu „niti bijele puti, niti su muškarci, i sve su im slobode i pobjede zabranjene“. U posljednjem radu u ovom zborniku analizira se poetika kanadskog pjesnika Džona Njulouva. Pored Njuloubove opsesije granicom između života i smrti, autorka detaljno analizira njegovu pjesničku kompetenciju zbog koje ga je Margaret Atvud, još u ranim sedamdesetim, nazvala „majstorom jezičkog izraza“.

Radovi kako priznatih tako i mladih naučnih radnika iz različitih filoloških centara koji su razmijenili dragocjena iskustava kako iz jezika, tako iz književnosti i metodike, daju ovom zborniku poseban značaj. Urednice su ponosne na to što sa svake stranice ove knjige proizilaze ideje, ideje koje doprinose razumijevanju neophodnosti susreta kultura koji su u našem svijetu oduvijek bili veoma važni.

Milena MRDAK-MIĆOVIĆ

H R O N I K A

OD IDEJE DO TRADICIJE. NIKŠIĆKI NAUČNI SKUP METODIČARA NASTAVE JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI.

Nikšićka okupljanja metodičara stranih jezika književnosti i srpskog kao stranog postala su redovna. Krajem 2000. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, na inicijativu tadašnjeg dekana, poštovanog prof. dr Miladina Vukovića, održan je prvi susret metodičara nastave stranih jezika i srpskog kao stranog sa temom *Savremene tendencije u nastavi stranog jezika*. Brojni su razlozi zbog kojih se Filozofski fakultet u Nikšiću može smatrati opravdanim domaćinom ovakvog skupa. Prije svega što je ovaj Fakultet nastao na tradiciji Više pedagoške škole u Cetinju i u Nikšiću i Nastavničkog fakulteta na kome su utemeljene osnove filozofskih i filoloških studija. Osim toga, Filozofski fakultet u Nikšiću nastoji da u svojim aktivnostima podstiče naučno-istraživački rad, da razvija i prati sve aktivnosti koje se mogu motivisati osavremenjivanjem nastavne djelatnosti, osnovne u radu svake visokoškolske institucije. Organizovanje naučnog skupa koji kao glavnu temu ima razmatranje modernih naučnih stavova o učenju i nastavi stranih jezika, potvrđuje nastojanje Filozofskog fakulteta da aktivno učestvuje u veoma aktuelnim reformama svih nivoa školskog sistema, s posebnom pažnjom usredsređenom na nastavu stranih jezika, a od kojih će zavistiti uključivanje ovog regiona u tranziciji u savremene evropske i svjetske tokove. Prvobitna namjera organizatora bila je da obilježi desetogodišnjicu nastave stranih jezika na ovom fakultetu i Univerzitetu Crne Gore, kao i da poslenicima ove discipline stvori priliku za susret i razmjenu misli i iskustava. Takođe, jedan od zaključaka razgovora eminentnih nastavnika koji se aktivno bave metodikom nastave stranih je-

zika i srpskog kao stranog na univerzitetima u našem okruženju, bila je i potreba povremenih susreta stručnjaka koji bi svojim doprinosom unapredili ovu godinama zapostavljenu disciplinu.

Centralna tema prvog skupa bila je učenje i nastava stranih jezika. S jedne strane kao počast, naučno i radno obilježeno desetogodišnjeg izučavanja stranih jezika na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, a sa druge, namjera organizatora bila je da istakne učenje i znanje stranih jezika kao jedan od bitnih faktora univerzalnog obrazovanja modernog čovjeka u okvirima globalnih promjena i prilagođavanja evropskom i svjetskom uzoru, a samim tim i da podvuče zrelost i prvorazrednost metodike učenja i nastave stranih jezika, nauke koja se bavi izučavanjem ove izuzetno bitne naučne oblasti. Sa namjerom da se susreti metodičara zaokruže trajnim tragovima, u Nikšiću je, u izdanju Filozofskog fakulteta, izašao iz štampe zbornik radova *Savremene tendencije u nastavi stranog jezika*¹. Zbornik se sastoji od 15 radova i obrađuje ključna teoretska pitanja ne zanemarujući praktične posljedice koje proističu iz njih, a koje stvaraju podsticajnu osnovu za dalju diskusiju. Poslije uvodne riječi prof. dr Miladina Vukovića, slijede radovi učesnika Naučnog skupa. Naum Dimitrijević se bavi pitanjem metodike nastave stranih jezika na kraju XX vijeka, potvrđujući da je metodika nastave stranih jezika nauka i da s tom činjenicom usaglasimo sve mnogobrojne odluke u vezi s nastavom stranih jezika – od izbora stranih jezika u školama, izrade nastavnih programa, pisanja udžbenika itd. Vladimir Sekulić nas upućuje na nastavu stranih jezika u reformi obrazovanja u Crnoj Gori. Učenik u ovoj reformi preuzima centralno mjesto, uče se dva strana jezika u osnovnoj i srednjoj školi. Na univerzitetском nivou strani jezik je obavezan na svim fakultetima, a sve rečeno ukazuje da je sada situacija, što se tiče zastupljenosti učenja stranih jezika mnogo bolja nego ranijih godina. Takodje, Sekulić smatra da se mora promijeniti odnos između nastavnika i učenika, kao i pružiti mogućnost nastavnicima

¹ *Savremene tendencije u nastavi stranog jezika*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 9. i 10. novembra 2000, priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2001.

ma za usavršavanjem. Naredna dva rada Milorada Dešića i Dušanke Točanac bave se pravopisom u nastavi srpskog jezika kao stranog i uslovljenošću učenja stranog jezika maternjim jezikom. Ostali radovi prikazani u Zborniku bave se: savremenim tendencijama u nastavi, interkulturalnim pristupom, samoposmatranjem ili samo-monitoringom, nastavom engleskog jezika kao globalnog, novim tehnologijama u nastavi stranih jezika, prevodenjem, višestrukim inteligencijama u nastavi, praksom u nastavi metodike, leksikom, kao i koncepcijom udžbenika. Autori nam iskazuju različita istraživanja, stavove, obrađujući značajan broj pitanja koja se odnose na metodiku nastave stranih jezika, jezičku normu kao i na jezičku kulturu.

Naredne godine, 9. i 10. maja 2002. održan je drugi skup sa temom *Udžbenik u nastavi stranog jezika i srpskog kao stranog*, međunarodnog karaktera jer je okupio brojne metodičare iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Rusije i Srbije. Tokom susreta održan je okrugli sto *Deset godina nastave italijanskog jezika u Crnoj Gori*, povodom obilježavanja ove značajne godišnjice. Rezultat ovog okupljanja je zbornik radova *Udžbenik u nastavi stranog jezika*². U radu je objavljeno osamnaest radova koji obrađuju metodičku tematiku. Svi ovi radovi zavređuju pažnju ne samo nastavnika, studenata, već i drugih koji su životno na neki način upućeni na bavljenje nastavom. Zbornik je bogat inspirativnim radovima, koji svojom tematikom drže čitaočevu pažnju i „tjeraju“ ga na razmišljanje. Udžbenikom, osnovnim nastavnim sredstvom bave se Dušanka Točanac ukazujući na primjenljivost teorija u udžbenicima, zatim Naum Dimitrijević predstavlja kritički pregled nekoliko glavnih udžbenika, dok Gordana Petričić ukazuje na osnovne kriterijume vrednovanja methodske koncepcije za udžbenike u nastavi stranog jezika. Draginja Jeftić ukazuje kroz svoj rad koliko promjene u društvu utiču na nastavu i učenje stranih jezika, a samim tim dolazi i do zahtjeva za

² *Udžbenik u nastavi stranog jezika*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 9. i 10. maja 2002, priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2003.

novim, promijenjenim udžbenikom, usklađenim sa vremenom u kom živimo.

Paleta nadahnutih radova, koji, na sasvim moderan, savremen, način, istražuju različite poglede na problem kreacije, strukture i primjene udžbenika čini kvalitetan preduslov za nova iščitavanja i saznanja. Tako Ksenija Končarević kroz rad *Metakognitivna funkcija savremenog udžbenika ruskog jezika u inoslovenskoj sredini* prikazuje metakognitivne potencijale komunikativnog pristupa nastavi ruskog jezika i analizira njihovu realizaciju u domaćim udžbenicima ruskog jezika izrađenim u skladu sa tim pristupom. Radovi: Radmile Šević, Anđelke Mitrović, Predraga Novakova Vesne Kilibarde, Julijane Vučo, Božidara Šekularca, Slobodanke Kitić, Biljane Milatović, Jelene Filipović, Milorada Dešića, Nebojše Marinkovića – opravdali su svojim kvalitetom visokopostavljene ciljeve koji su zadati prilikom pokretanja okupljanja metodičara.

Treći skup *Nastava jezika u reformi obrazovanja* održan je u Nikšiću 22. i 23. maja 2003. Plod tog skupa je i zbornik radova *Nastava jezika u reformi obrazovanja*³. Zbornik sadrži petnaest radova koji ukazuju na koji način se jezik i književnost mogu predavati, lakše i interesantnije približiti učenicima, studentima, dajući mogućnosti rješavanja nekih od uočenih problema u nastavi jezika i književnosti u tekućoj reformi obrazovanja. Rad Slobodanke Kitić *Zašto reforma i reformisana nastava jezika* upućuje nas ne samo na to da nam treba novi student za novo doba, već prije svega na to da nam treba novi nastavnik za novog studenta. Jasno ukazuje na potrebu za promjenama odnosno na neophodnost reforme u nastavi stranih jezika. Radmila Šević nam temeljno objašnjava kroz prilog *Kako reformisati plan i program na studijama anglistike* koje korake je preuzeo Odsjek za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu kad je u pitanju reforma obrazovanja. Zahvaljujući detaljnosti, preciznom i jasnom

³ *Nastava jezika u reformi obrazovanja*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 22. i 23. maja 2003, priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2006.

objašnjavanju ovaj prilog nam je pružio dragocjenu pomoć u sagledavanju i shvatanju zahtjeva Bolonjske deklaracije u visokom školstvu. Draginja Jeftić iznosi fundamentalna pitanja u reformi obrazovanja, ukazujući da nas očekuju velike promjene u toku reforme, zaključujući da obrazovne reforme nijesu samo obaveza nego i prijeka potreba. Nebojša Marinković nam predstavlja razvoj nastave srpskog kao stranog jezika u reformi visokog obrazovanja, ukazujući na promjenu univerzitetskih nastavnih planova i programa koji će omogućiti uklapanje srpskog jezika u porodicu svih evropskih jezika nabrojanih u najsavremenijim dokumentima Savjeta Evrope i Unije. Julijana Vučo i Mila Samardžić u prilogu *Studije italijanskog jezika na reformisanom univerzitetu* ističu da je reforma prilika da svoje iskustvo i znanje prilagodimo novim zahtjevima vremena. Ukazuju da se predložena dužina studija, koja je određena na pet godina osnovnih studija sa postdiplomskom specijalizacijom, može podijeliti na dva načina: 3+2 ili 4+1 godina. Takođe daju detaljan pregled studijskih programa italijanskog jezika na evropskim i američkim univerzitetima. Rajka Glušica nas svojim prilogom *Maternji i strani jezici u reformisanom školstvu Crne Gore* studiozno upoznaje sa tokom reforme obrazovnog sistema u Crnoj Gori. U novom obrazovnom sistemu Crne Gore jezici (maternji i strani) našli su zapažen prostor u nastavnim planovima. Maternji jezik je zastupljen sa 6 časova u prvom ciklusu, sa 5 u drugom i sa 6 u trećem ciklusu. U opštoj gimnaziji maternjem jeziku su određena sva četiri razreda sa po 4 časa. Prvi strani jezik u osnovnoj školi počinje u 4. razredu u fondu 2, 3, 4, 4, 3, 3, od četvrtog do devetog razreda. Drugi strani jezik je izborni i počinje u trećem ciklusu sa po 3 časa nedjeljno. Novina je mogućnost fakultativne nastave stranog jezika, po izboru, od prvog razreda. U nastavnom planu za gimnaziju opšteg smjera predviđeni su prvi strani jezik za sve razrede u fondu od 3 časa nedjeljno i drugi strani jezik u fondu 2, 2, 2, 3, od prvog do četvrtog razreda. Treći strani jezik se može uzeti tokom sva četiri razreda u fondu od 3 časa nedjeljno. U Zborniku su objavljeni i radovi Ksenije Končarević: *Ruski jezik u izmenjenim okolnostima funkcionisanja: nova strategija nastave*, Olivere Durbaba: *Novo profilisanje studija gramatike u svetlu*

najavljene reforme univerziteta u Srbiji, Marijane Kiršove: *Novi udžbenik jezika za Ruse*, Tatjane Arefjeve i Marijane Kiršove: *Verifikacija znanja iz ruskog jezika preko međunarodnih certifikata*, Milorada Dešića: *Obrazovanje nastavnika srpskog jezika kao stranog*, Predraga Novakova: *Teorijska gramatika u nastavi stranog jezika*, Anđelke Mitrović: *Nastava arapskog jezika i reforma obrazovanja*, Tatjane Šotra: *Strategije usmenog izražavanja na časovima francuskog jezika*, Biljane Milatović i Marije Knežević: *Učenik aktivni učesnik u reformi obrazovanja*. Svi nabrojani radovi su osvjetlili neke nove puteve i pravce budućih proučavanja u domenu reforme obrazovanja.

Četvrti naučni skup *Filološke studije na reformisanom univerzitetu* 27. i 28. maja 2004. godine obilježen je izdavanjem zbornika radova *Filološke studije na reformisanom univerzitetu*⁴. Ovaj zbornik radova odiše kvalitetom i izlazi u jeku reforme univerziteta, osnovnih, poslijediplomskih i doktorskih studija. Radovi objavljeni u zborniku daju odgovore na neka pitanja vezana za sistem kredita, ECTS, kako organizovati kurseve, profil osnovnih studija, osnovnih predmeta, profil usmjerenja za posebne studijske grupe, stranog jezika kao izbornog predmeta, stranog jezika na nematičnim fakultetima, metodike nastave strane književnosti, metodike nastave književnosti na maternjem jeziku itd. Prilog Olivera Durbaba: *Dokumentarizacija nastavnih i vannastavnih aktivnosti studenata kao osnov za obračunavanje kreditnih poena* nas upućuje kako se na mnogim evropskim univerzitetima filoloških studija sprovodi Bolonjska deklaracija i evropski sistem prenosa kredita. Radom Julijane Vučo: *Obrazovanje nastavnika stranog jezika*, stičemo potpunu sliku aktuelnog stanja nastave predmeta koji učestvuju u obrazovanju nastavnika stranih jezika na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, akademske 2002/2003. godine, doprinoseći tako namjerama i potrebama da se takva nastava unaprijedi, dok Biljana Milatović radom: *Obuka nastavnika za početnu nastavu engleskog jezika* prikazuje

⁴ *Filološke studije na reformisanom univerzitetu*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 27. i 28. maja 2004, priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2006.

kako je u Crnoj Gori tekla obuka nastavnika, fakultativne nastave u prvom ciklusu devetogodišnje osnovne škole, iz engleskog jezika. Marija Knežević i Aleksandra Nikčević-Batrićević prilogom: *Engleska književnost u reformisanoj nastavi* predlažu da se stavi poseban naglasak na povezanost i međusobnu ispreplitanost Engleske, Američke književnosti i Pregleda britanske i američke civilizacije, a sve sa ciljem stvaranja obrazovanog čovjeka i kompletne ličnosti. I ostali radovi ovog zbornika su veoma interesantni i kreativni: Mila Samardžić: *Predlozi za inovacije u nastavi teorijskih predmeta na filološkim studijama (primer sintakse italijanskog jezika)*, Ksenija Končarević: *Ka novom konceptu rusističkih studija: od vizije do konkretnih koraka*, Anđelka Mitrović: *Reforma nastave arapskog jezika*, Predrag Novakov: *Prva iskustva o teorijskim jezičkim predmetima u reformisanoj univerzitetskoj nastavi*, Nebojša Marinković: *Nastava srpskog jezika kao stranog na našim i evropskim univerzitetima*, Dušica Todorović: *Osvajanje kreativne slobode za studente uz usvajanje strane književnost – ideje za novi pristup nastavi strane književnosti*, Vesna Bulatović: *Aspekt – zaboravljena kategorija*, Slobodanka Kitić: *Reforma filoloških studija*, Draginja Jeftić: *Concerns in High Education Reforms*.

Peti skup *Uloga nastavnika u savremenoj nastavi jezika* 27. i 28. maja 2005. prati izdavanje zbornika radova⁵ koji sadrži 28 priloga. Radovi objavljeni u zborniku nastoje da daju odgovore na brojna pitanja o ulozi, školovanju, usavršavanju i aktivnosti nastavnika, teorijskim i praktičnim znanjima potrebnim za formiranje nastavnika stranih jezika i srpskog kao stranog jezika. U zborniku su objavljeni prilozima Ksenije Končarević: *O nekim gnostičkim konstruktivnim i organizacionim kompetencijama nastavnika stranog jezika*; Slobodanke Kitić: *Nastavnik u nastavi stranih jezika*; Radmile Šević: *Prekvalifikacije diplomiranih studenata nastavničkih grupa za profesore engleskog jezika*; Jelene Filipović: *Teorija usvajanja L2 i obrazovanje nastavnika: da li je moguće, te-*

⁵ *Uloga nastavnika u savremenoj nastavi jezika*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 27. i 28. maja 2005. priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2007.

orijska znanja integrisati u nastavnu praksu; Vučine Raičevića: *Kompetencije savremenog nastavnika stranog jezika*; Danijele Đorović: *Uloga nastavnika u podsticanju autonomije u učenju stranog jezika*; Julije Papović: *Novi vidovi nastavne prakse i potrebna nastavnička kompetencija*; Rajke Glušice: *Mjerila za izbor nastavnika u akademsko zvanje u Crnoj Gori*; Igora Lakića i Jelene Pralas: *Izazovi i iskustva u nastavi stručnog prevođenja na postdiplomskim specijalističkim studijama*; Milene Mrdak i Dragice Žugić: *Iskustva, Nove obaveze i izazovi nastavnika u reformisanoj nastavi*; Anđelke Mitrović: *Glotodidaktičko obrazovanje nastavnika arapskog jezika – izbor ili imperative*; Predraga Novakova: *Mentorski rad u reformisanoj nastavi stranog jezika na univerzitetu*; Dušice Todorović: *Uloga nastavnika strane književnosti u reformisanoj nastavi*; Aleksandre Nikčević-Batrićević i Marije Knežević: *Jezik književnih tekstova, izazov u reformisanoj nastavi*; Mile Samardžić: *Nove uloge i položaj nastavnika na reformisanom univerzitetu*; Olivere Durbabe: *O nekim modelima inicijalnog obrazovanja nastavnika nemačkog jezika i razvoju bazičnih nastavničkih kompetencija*; Tatjane Šotra: *Nova uloga nastavnika u savremenim uslovima*; Radmile Bodrić: *Metodika nastave engleskog jezika na univerzitetu: uloga predmetnog nastavnika i nastavnika mentora*; Dragane Spasić: *Reconsidering Quality of Language Learning in Schools*; Draginje Jeftić: *The Foreign language Teacher: A New Role in the Classroom*; Tatjane Paunović: *Da li je fonetika fonetika? ili Šta je potrebno nastavniku jezika*; Ljiljane Đurić: *Kompetencije nastavnika. normativni aspekt (primer Srbije)*; Julijane Vučo: *Kompetencije nastavnika u dvojezičnoj nastavi*; Milorada Dešića: *Usavršavanje nastavnika srpskog jezika u savremenim uslovima*; Nebojše Marinkovića: *Kako formirati nastavnika maternjeg jezika kao stranog?*; Marije Mumin: *Nastavnik kao organizator, pomoćnik i tutor u nastavi engleskog jezika na ranom predškolskom uzrastu*; Biljane Milatović: *Nastavnik u početnoj nastavi*.

Šesti skup sa temom *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnosti* održan je 1. i 2. juna 2006. godine, a 2008. godine izlazi zbornik

pod istim imenom⁶. U vrijeme reforme obrazovanja, a posebno univerziteta, osnovnih, poslijediplomskih i doktorskih studija, radovi objavljeni u ovom zborniku nastoje da daju odgovore na brojna pitanja o ulozi i složenosti metodike nastave jezika i književnosti i bliskim integrativnim vezama ove nauke sa srodnim disciplinama. Zbornik *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnosti* sadrži pored riječi urednika 32 rada stručnjaka i istraživača u oblasti nastave jezika i književnosti. U zborniku su svoje radove objavili: Rajka Glušica: *Korelacija u nastavi između maternjeg i stranih jezika*, Milorad Dešić: *Internacionalizmi u nastavi srpskog jezika kao stranog*, Vesna Krajišnik: *Multidisciplinarnost u izboru nastavnih sredstava u nastavi srpskog kao stranog jezika*, Slobodanka Kitić: *Vigotski i nastava i učenje jezika*, Ljubomir Žiropađa: *Kognitivni stilovi i nastava stranih jezika*, Marija Mumin: *Psiholingvistika u nastavi stranog jezika*, Biljana Radić-Bojanić: *Analiza diskursa: od teorijskih osnova do praktične primene*, Ana Vujović: *Teme u nastavi francuske civilizacije*, Jelena Filipović: *Interkulturalna komunikacija u nastavi stranih jezika: novi pogled na komunikativnu kompetenciju*, Ksenija Končarević: *Multidisciplinarni pristup konstruisanju i ekspertizi udžbenika stranog jezika*, Jasmina Nikčević i Dragan Bogojević: *Multidisciplinarnost u izradi novih obrazovnih programa za francuski jezik*, Ljiljana Đurić: *Multidisciplinarnost: viđenje nastavnika stranog jezika*, Savka Blagojević: *Multidisciplinarna kompetencija nastavnika stranog jezika*, Gordana Đurković: *Prevodilačka praksa-primjena u nastavi prevođenja*, Igor Lakić: *Prevođenje u nastavi jezika struke i struka u nastavi prevođenja*, Predrag Novakov: *Lingvistička i kulturološka komponenta u nastavi prevođenja*, Marijana Kiršova i Julija Nenezić: *Prevođenje u nastavi ruskog jezika*, Milena Mrdak: *Multidisciplinarnost u nastavi prevođenja*, Biljana Milatović: *Neurolingvistički faktori kao mogući uzrok uspješnog učenja stranog jezika*, Biljana Mišić-Ilić i Miroslav

⁶ *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnost*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 1. i 2. juna 2006. priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2008.

Trajanović: *Učenje na daljinu i nastava stranih jezika*, Anđelka Mitrović: *Multidisciplinarnost u nastavi arapskog jezika*, Draginja Jeftić: *English as a Foreign Language (EFL) Acquisition from a Multidisciplinary Perspective*, Radmila Bodrič: *Veza metodike nastave engleskog jezika sa drugim naučnim disciplinama*, Danijela Đorović: *Ka multidisciplinarnosti u nastavi jezika struke – jedno iskustvo*, Aleksandra Nikčević Batrićević i Marija Knežević: *Avanturistički roman kao medijum u savladavanju stranog jezika*, Kayoko Yamasaki: *Radionica japanske pesme Kappa*, Vučina Raičević: *Sociokulturni pristup u savremenoj nastavi stranog jezika*, Julijana Vučo – *Strah od stranog jezika*, Olivera Durbaba – *(Ne)usaglašenost filoloških studija i zahtjeva tržišta rada: prikaz jedne moguće metodologije istraživanja*.

Sedmi skup sa temom *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*, održan je 4. i 5. oktobra 2007. a za njim kao i svake prethodne godine izlazi zbornik *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*⁷. Pored riječi urednika sadrži 30 radova stručnjaka i istraživača iz oblasti nastave jezika i književnosti iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore iz svih univerzitetskih centara: Zagreba, Splita, Podgorice, Nikšića, Kotora, Beograda, Niša, Novog Sada, Kragujevca. U Zborniku radovi se bave razmatranjem prednosti i problema kontinuiranog načina ocjenjivanja kao važnog aspekta evaluacije u visokom školstvu. Samoevaluaciji se pridaje veliki značaj u nastavnom procesu, koji je okrenut učeniku i na razvoj njegovih metakognitivnih sposobnosti. Pokušava se odgovoriti na pitanja kao koliki je stepen slaganja između ocjena koje daju nastavnici i ocjena koje o sopstvenom znanju daju učenici. Ukazuje se na tradicionalni način evaluacije jezičkog znanja i na njegove nedostatke. Predstavlja se model evaluacije u nastavi jezika na daljinu...

U Zborniku su svoje radove objavili: Ljubomir Žiropađa: *Samoevaluacija u nastavi stranog jezika*, Draginja Jeftić: *Assessment in the EFL/ESL Classroom*; Ksenija Končarević: *Autokontrola, autokorekcija*

⁷*Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nikšiću 4. i 5. oktobra 2007. priredila J. Vučo, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić, 2008.

i autoevaluacija učenika posredstvom udžbenika: teorijski principi i konstrukcijska rešenja; Vučina Raičević: O metodologiji i metodima istraživanja u metodici; Ana Vujović: Evaluacija znanja iz oblasti strane kulture; Slobodanka Kitić, Tatjana Paunović: Evaluacija u nastavi jezika, lingvističkih disciplina i metodike nastave; Anđelka Mitrović: Evaluacija u nastavi arapskog jezika i književnosti; Dušica Todorović: Evaluacija u nastavi strane književnosti; Olivera Durbaba: O mogućnostima redefinisavanja ispitnih zahteva na studijama germanistike na osnovu nekih novijih formata testova nemačkog jezika; Mila Samarđžić: Studentski prevod između školskog i profesionalnog ocenjivanja; Biljana Radić-Bojanić: Korelacija dijagnostičkog testa i jezičke kompetencije i uspeha na ispitu; Danijela Prošić-Santovac: Evaluating Speaking Skill in English Language Teaching, Savka Blagojević, Danijela Kulić: Evaluacija komunikativne kompetencije putem organizovanja dramskih aktivnosti na časovima stranog jezika; Kayoko Yamasaki: Radionica poezije i njena evaluacija: alternativna mogućnost ocenjivanja; Sandra Mardešić, Ingrid Damiani Einwalter: Studentsko vrednovanje nastavnih programa u provedbi reforme sveučilišta: primjedbe i prijedlozi u primjeni Bolonjskog procesa; Predrag Novakov: Studentska evaluacija reformisane nastave na Odseku za anglistiku u Novom Sadu; Danijela Đorović: Neke specifičnosti vrednovanja prevoda studenata u okviru nastave jezika struke; Miloš D. Đurić: Evaluacija znanja engleskog jezika i upotreba savremenih tehnologija u nastavi engleskog jezika u Odseku za softversko inženjerstvo na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu; Biljana Mišić Ilić: Model evaluacije u nastavi jezika na daljinu; Ivona Jovanović, Neda Donat: Principi i kriterijumi evaluacije u nastavi stranog jezika u turizmu i hotelijerstvu (TH); Marijana Kiršova, Julija Nenezić: Analiza i valorizacija teorijsko-spoznajnih tekstova u udžbenicima ruskog jezika za studente nefiloloskih struka; Ana Crkvenčić: Nacionalni ispiti iz njemačkog jezika; Vesna Krajišnik: Evaluacija u nastavi srpskog kao stranog jezika; Jelena Filipović: Engleski kao lingua franca: implikacije za testiranje i evaluaciju u formalnom obrazovanju; Marijana Češi, Mirela Barbaroša-Šikić: Praćenje, vrednovanje i ocenjivanje pisanih radova učenika; Jasmina Nikčević, Dragan

Bogojević: *Evaluacija usmene produkcije u nastavi francuskog jezika*; Jovica Mikić: *Evaluacija nastave francuskog jezika u OŠ Vladislav Ribnikar u Beogradu*; Julijana Vučo: *Definisanje zahteva provere jezičkih sposobnosti italijanskog jezika učenika zainteresovanih za dvojezičnu nastavu*; Biljana Milatović: *Testiranje i rano učenje stranih jezika*; Marija Mijušković: *Evaluacija udžbenika korišćenih u nastavi engleskog jezika na predškolskom uzrastu*.

Osmi skup *Individualizacija i diferencijalizacija u nastavi jezika i književnosti*, održan je 19. i 20. juna 2008. Zbornik je u pripremi, a njegov prikaz će biti objavljen u jednom od naredih brojeva časopisa *Riječ*.

Cilj ovih susreta i zbornika radova koji ih prate jeste podrška saradnji među kolegama, aktivna pomoć i ohrabrenje u učvršćivanju metodike nastave kao discipline, značajne kako zbog bitne uloge u okvirima istraživanja primijenjene i teorijske lingvistike, tako i zbog izuzetne važnosti na svim nivoima formalnih i neformalnih edukativnih sistema, od predškolskog uzrasta do poslijediplomskih i doktorskih studija. Organizatore skupa neizmjereno raduje podatak da se nikšićki metodičarski naučni skup afirmisao među kolegama i dobio svoje sigurno mjesto kao obavezna i željno očekivana godišnja prilika za razmjenu i plasman ideja, saznanja i radova, mjesto okupljanja kolega iz regiona na kome će se razmatrati o mogućnostima saradnje i novih projekata. Naredni skup planiran je za oktobar 2009. na temu *Autonomija učenika, autonomija nastavnika u nastavi jezika i književnosti*.

Julijana VUČO, Biljana MILATOVIĆ

MEĐUNARODNE ANGLISTIČKE KONFERENCIJE NA FILOZOFSKOM FAKULTETU U NIKŠIĆU

Ove godine, u periodu od 3. do 5. septembra, održaće se Peta međunarodna anglistička konferencija na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Tema konferencije je *Konstrukcija, dekonstrukcija, rekonstrukcija (Construction, Deconstruction, Reconstruction)*.

Više od pedeset prijavljenih učesnika iz regiona i sa renomiranih evropskih univerziteta prijavili su diskusije o aktuelnim temama iz engleskog jezika, književnosti, kulture i metodike. Počasni gosti i ovoga puta renomirani su anglisti, prof. dr Džefri Lič (Geoffrey Leech) sa Univerziteta u Lidsu, autor lingvističkih radova nezaobilaznih u bibliografijama naših saradnika, i prof. dr Sanja Nikčević, profesor književnosti na Sveučilištu u Osijeku, čiji su tekstovi o angloameričkoj drami napravili istorijski pomak u izučavanju ove oblasti u našim krajevima.

Konferencija se razvija u duhu ustanovljene tradicije. Prije pet godina, u znak proslave petnaest godina rada Studijskog programa za engleski jezik i književnost, profesorke Aleksandra Nikčević-Batrićević i Marija Knežević okupile su radnu grupu čiji su članovi prof. dr Bojka Đukanović, doc. dr Biljana Milatović i profesor Piter Preston sa Univerziteta u Notingamu, i uz njihovu pomoć organizovale prvu konferenciju koja se održala u periodu od 8. do 10. decembra 2005. godine. Ovu konferenciju finansijski je podržala Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Podgorici. Počasni govornik na ovoj konferenciji bio je prof. dr Svetozar Koljević koji je, kao predavač za predmet Engleska književnost 20. vijeka, cijelu jednu deceniju pomagao razvoj ovog studijskog programa. Profesor Koljević održao je predavanje „Nacionalizam kao književna inspiracija“ („Nationalism as Literary Inspiration“). Ova kon-

ferencija dala je knjigu izabranih radova naslovljenu *Čitanjem preko granica (Reading Across Borders: Papers in Language and Literary Studies*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2005). Pored radova kolega iz zemlje, ovdje su svoje mjesto našli i radovi već pomenutog profesora Koljevića, zatim Pitera Prestona, Nika Čeramela sa Univerzita La Sapienza u Rimu, Roberta Salivana, u ono vrijeme Fulbrajt profesora na Univerzitetu u Osijeku, kao i brojni radovi kolega iz Beograda, Jelene Vujić, Biljane Čubrović, Mirjane Daničić, Nataše Šofranac, Ane Vlaisavljević, Julijane Vučo, koje su postale redovni učesnici na anglističkim konferencijama u Nikšiću, na kojima se, kažu, osjećaju kao kod kuće.

Druga anglistička konferencija, *Jezik i kultura (Language and Culture)*, održana je u periodu od 23. do 26. septembra 2006. godine i takođe ju je finansirala Američka ambasada u Podgorici. Na njoj je učestvovalo više od šezdeset učesnika sa univerziteta širom svijeta – Velike Britanije Italije, Francuske, Austrije, Latvije, Jermenije, Japana, Irana, kao i sa univerziteta iz regiona, Beograda, Niša, Novog Sada, Sarajeva, Maribora, Osijeka. U radnoj, konstruktivnoj i veoma prijateljskoj atmosferi, tokom tri dana održavale su se paralelne sesije iz oblasti književnih, lingvističkih i studija metodike nastave engleskog jezika. Počasni govornici bili su prof. dr Majkl Bel (Michael Bell) sa Univerziteta u Voriku, koji je predstavio istraživanje „Nastave jezika / nastava književnosti? Promjena koncepcije jezika na anglofonij akademiji“ („Teaching English/Teaching Literature? Changing Conceptions of Language in the Anglophone Academy“), i prof. dr Zoran Paunović sa Univerziteta u Novom Sadu, koji je održao predavanje „Savladavanje 11. septembra: istorija u nastajanju u prozi Don Delila i Pola Oстера“ („Copying with 9/11: History in the Making in Don DeLillo’s and Paul Auster’s Fiction“). Ova konferencija dala je tri knjige odabranih radova, od kojih je jednu objavio Filozofski fakultet – *Nove perspektive: radovi o jeziku, književnosti i metodici (New Perspectives: Essays on Language, Literature and Methodology*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2007.) – a dvije je objavila renomirana izdavačka kuća Cambridge Scolars Publishing, i to jednu koja sadrži radove iz jezika – *Kulturno*

determinisan prevod i jeziku u eri globalizacije (Culture-Bound Translation and Language in the Global Era, Cambridge Scholars Publishing, 2008) i *Istorija, Politika, Identitet: čitanje književnosti u svijetu koji se mijenja (History, Politics, Identity: Reading Literature in a Changing World*, Cambridge Scholars Publishing, 2008). Dok je naslovima ovih knjiga uglavnom kumovao Piter Preston, knjige su uredile Aleksandra Nikčević-Batrićević i Marija Knežević.

Treću međunarodnu konferenciju anglista organizovao je isti odbor i ona se održala u septembru 2007. godine. O problemu susreta kultura (*Cultural Encounters*) u jeziku i književnosti govorile su kolege sa univerziteta širom svijeta i prvi put imali smo čast da ugostimo kolege iz Indije. Počasni govornici bili su prof. dr Radmila Šević sa Univerziteta u Novom Sadu, koja radi kao predavač na Studijskom programu za engleski jezik i književnost od početka njegovog postojanja. Dok se ona obratila učesnicima sa temom iz istorijske lingvistike, profesor Preston ju je pozdravio sa radom koji je razmatrao istorijski razvoj konstrukcije lika Crne Gore u očima zapada fokusirajući se na putopisne bilješke čuvenih pisaca („Imagining Montenegro from Tennyson to James Bond“). Ova konferencija dala je dvije knjige radova: *Challenging Theory and Improving Practice*, edited by Aleksandra Nikčević-Batrićević and Marija Knežević, Filozofski fakultet, Nikšić, 2008. i *Recounting Cultural Encounters*, edited by Marija Knežević and Aleksandra Nikčević-Batrićević, Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Četvrta konferencija sa temom *Na granici konvencije (On the Borders of Convention)* održala se u periodu od 30. oktobra do 1. novembra 2008. godine i predstavila zavidan međunarodni skup koji je uključio i učesnike sa brojnih svjetskih univerziteta – od SAD do Jermenije, od Južne Afrike do Kanade, kao i sa brojnih univerziteta iz Evrope i regiona. Počasni govornici na njoj bili su lingvista prof. dr Bernard Keteman (Bernhard Ketteman), sa Univerziteta u Gracu, koji se obratio publici sa predavanjem „Jezici alternativnih stilova: kritička analiza diskursa grupa Emo i LOHAS“ („The Language of Alternative Lifestyles: A Critical Analysis of the Discourses of Emo and LOHAS“), i prof. dr Kristofer Sten (Christopher Sten) sa Džordž Vašington Uni-

verziteta iz SAD, koji je govorio o prozi Hermana Melvila na granici naracije i nacije („Perilous Outpost of the Sane: Herman Melville on the Frontiers of Narrative and Nation“). I sa ove konferencije došle su dvije vrijedne knjige: *Reconsiderign Conventions: Essays on Language and Literature*, edited by Marija Knežević and Aleksandra Nikčević-Batrićević, Faculty of Philosophy, Nikšić, 2009., sa međunarodnom Redakcijom, i *On the Borders of Convention*, edited by Aleksandra Nikčević Batrićević and Marija Knežević, Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Anglističke konferencije značajni su događaji ne samo za kolege sa Studijskog programa za engleski jezik i književnost koji stiču jedinstvenu priliku da odmjere svoja dostignuća naspram dostignuća kolega iz svijeta i bogate svoju biblioteku izdanjima koja se bave aktuelnim pitanjima iz oblasti anglistike, već i za Filozofski fakultet u Nikšiću u cjelini, koji se ovim afirmiše kao ozbiljna naučno-istraživačka institucija, ali dobija priliku da pokaže svoju otvorenost i spremnost za promjene i izazove koje donosi novo vrijeme.

Marija KNEŽEVIĆ

PRVI MEĐUNARODNI SLAVISTIČKI SKUP *NJEGOŠEVI DANI*

Prvi međunarodni slavistički skup u Crnoj Gori *Njegoševi dani* održan je na Cetinju 26, 27, 28. i 29. juna 2008. u organizaciji Univerziteta Crne Gore i Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta iz Nikšića. Skup je okupio 50 renomiranih stručnjaka iz 14 evropskih zemalja sa poznatih slavističkih katedara iz Osla, Krakova, Poznanja, Varšave, Bielsko Biala, Tura, Pariza, Zenice, Skoplja, Beograda, Novog Sada, Zagreba, Rijeke, Ljubljane Graca, Sarajeva, Nikšića, Podgorice, koji su se bavili proučavanjem Njegoševog stvaralaštva sa različitih aspekata.

Organizatori skupa poručili su da Njegoševa luča svijetli već 160 godina, a veličina njegove ličnosti kao i univerzalne poruke njegovog umjetničkog djela predstavljaju stalni izazov za otkrivanje vlastitog nasljeđa.

Na svečanom otvaranju u Vladinom domu skup su pozdravile, u ime Organizacionog odbora doc. dr Tatjana Bečanović i prof. dr Rajka Glušica, predsjednik Instituta za jezik i književnost. Ističući značaj ove manifestacije kako za razvoj njegošologije, tako i južne slavistike uopšte, Tatjana Bečanović je izrazila nadu da će Njegoševi dani označiti početak jedne za Crnu Goru značajne i plodne tradicije. Ona je istakla da je cilj ove manifestacija, koja će se svake godine održavati na Cetinju, naučno utemeljena interpretacija Njegoševog stvaralaštva, crnogorske i ostalih južnoslovenskih književnosti, jezika i kultura, što će podrazumijevati njihovo interkulturno i interdisciplinarno izučavanje.

Prof. dr Rajka Glušica u ime Univerziteta Crne Gore istakla je da veliko interesovanje naučnika za skup i teme ponuđene u programu, posebno za temu Njegoš i intertekstovna komunikacija s njegovim djelom, daje nadu da će skup „Njegoševi dani“ na ponos Univerziteta i svih nas trajati godinama.

Njegoševo djelo i dalje je enigma i inspiracija, u crnogorskoj književnosti ostaje i dalje nedostižno, izvan mjerila i izvan poređenja. Ovaj međunarodni skup je naučna manifestacija čiji je jedan od ciljeva novo čitanje Njegoša na zadovoljstvo istraživača i svih onih kojima će rezultati tih istraživanja biti saopšteni.

Ministar prosvjete i nauke Sreten Škuletić u pozdravnoj riječi kazao je da je neophodno utvrđivanje nauke – njegošologija – kao specifičnog vida istraživanja ovog umjetnika.

Pjesnik Mladen Lompar govorio je u ime crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske i izrazio nadu da će ovaj skup biti tradicionalan, i da će se ponovo uspostaviti Njegoševa nagrada.

– Naučni podmladak kao i veliki broj afirmisanih naučnih radnika više nema potrebe da se u strahu od eventualnih represivnih mjera prilagođava dnevopolitičkim potrebama. Oni će u skladu sa demokratskim tekovinama savremene Evrope i novim saznanjima nastaviti da crnogorsku nauku oslobađaju mnogih nasljeđenih nesuvislosti i anahronizama i tako dati dostojan doprinos razvoju montenegristike i ukupne slavistike. – kazao je prof. dr Božidar Nikolić pozdravljajući skup u ime DANU.

Predsjednik prijestonice Milovan Janković pozdravio je prisutne u ime grada domaćina i napomenuo da je Petar II Petrović Njegoš neodvojivi dio Cetinja, Crne Gore i crnogorske kulture, i da ovaj skup pripada Cetinju.

Rad skupa organizovan je u dvije sekcije, jezičkoj i književnoj, na sljedeće teme:

Njegoš i intertekstovna komunikacija sa njegovim djelom, koja je podrazumijevala kako interpretaciju Njegoševih tekstova, tako i sve oblike intertekstualnosti (metatekstualnosti), odnosno međutekstovne ko-

munikacije koja se ostvaruje sa njegovim djelom. Cilj ove teme bio je da se njegošologija obogati novim, savremenijim interpretacijama.

Druga tema, *Književnost i simboli*, podrazumijevala je izučavanje strukture i funkcija simboličkih znakova u književnim tekstovima južnoslovenskih autora, kao i opšta teorijska razmatranja o učešću simbola u književnoj semiozi.

Na oblast jezika odnosila se treća tema – *Standardni jezici u okviru štokavskog sistema* – podrazumijevajući izučavanja vezana za jezike koji su nastali iz nekadašnjeg srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika i to na svim jezičkim nivoima, u sinhroniji i dijahroniji.

Rad prve sekcije za nauku o književnosti obilježilo je izlaganje prof. dr Novaka Kilibarde koji se bavio neusaglašenošću subjektivne i objektivne ideje u *Gorskom vijencu*: *Odista je Njegoš najgenijalniji pjesnik našeg jezika, ali vrijeme dokazuje da Njegoš u mnogo čemu nije bio u pravu. Islam odnosno Kuran priznaje Isusa Hrista kao proroka, a u Gorskom vijencu vladika Danilo koji je Njegošev alter ego za islam kaže – kugo ljudska da te Bog ubije. Dalje, sjetimo se krvavih ratova hrišćanskih i postavimo pitanje ima li smisla na islam svaljivati strašni zločin osvajanja?*

Boguslaw Zjelinski, profesor iz Pozanja, govorio je o Njegošu u crnogorskom i srpskom kulturnom kanonu, dok je Dušan Ičević rekao da svako ima pravo na svog Njegoša, ali da se njegova ličnost i djelo ne smiju zloupotrebjavati u vjerske, političke i nacionalne svrhe.

O uticaju Njegoševe trilogije (*Luča mikrokozma, Gorski vijenac, Šćepan Mali*) na formiranje kulturne i političke svijesti u Crnoj Gori, a i u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama, govorio je Vladimir Osolnik, profesor iz Ljubljane.

Polemišući sa anahronim tumačenjem Njegoševog stvaralaštva, prof. Tatjana Bečanović u radu *Semiotička interpretacija Gorskog vijenca* ponudila je *novo čitanje* Njegoša, posebno ističući umjetničke transpozicije pojedinih semantičkih struktura crnogorskog sociokulturnog koda: *Mjesto Gorskog vijenca u crnogorskoj tradiciji toliko je stabilno, njegove semantičke strukture su čvrste i automatizovane u okviru crnogorske književnosti u tolikoj mjeri da ih ne može ugroziti dekanonizova-*

no čitanje pa one služe kao korisna redundanca u okviru novih semantičkih sistema koji su u aktuelnom metatekstualnom dijalogu sa Gorskim vijencem.

Boris Lazić sa Sorbone bavio se kategorijama vječnosti i vremena u književnom djelu Petra II Petrovića Njegoša. O recepciji Njegoševih *malih pjesama* govorila je Vesna Vukićević Janković navodeći mitološko građenje slike i višeznačenjski onirizam prisutan u njima, kao i neopravdano zaobilaženje tog segmenta Njegoševog stvaralaštva. Ona je pošla od teze da ideografemsko zračenje Njegoševih malih pjesama predstavlja putokaz ka odgonetanju puta kojim je određena ideja od svog začetka dostizala punu poetsku snagu, i zračenjski i značenjski, energetski potencijal integrisan u njegovim spjevovima, posebno *Luči mikrokozma*.

Bilo je i učesnika koji su izabrali teme koje se nisu direktno odnosile na Njegoševo stvaralaštvo. Simbolima, centralnim mehanizmima semiotički posmatranog sistema kulture, u južnoslovenskim književnim tekstovima bavio se Zvonko Kovač, i posebno akcentovao ljubavne simbole kod savremenih južnoslovenskih pisaca. Kovač ukazuje na knjigu Rolanda Barta *Fragmenti ljubavnog diskursa* u kojoj francuski semiolog odustaje od metajezičkog opisa ljubavi i na tragu propitivanja o nemogućnosti naučnog raspravljanja o ovoj temi tumači „simboličke znakove“ ljubavi u antologijskim tekstovima suvremenih južnoslovenskih pjesnika, kroz razumijevanje odnosa tradicije i modernog književnog senzibiliteta, odnosno strasne i prijateljske ljubavi.

Naučnim metodama sa područja lingvistike, sociologije jezika i hermeneutike, Maciej Czerwinsky je u radu *Crna Gora kao semioza hrvatske historiografije* razmatrao semiozu Crne Gore ne samo kao znaka u usko semiotičkom pogledu, već i kao određenu konceptualizaciju crnogorskog prostora, kulture, politike.

Na primjerima iz bosanskohercegovačke književnosti, Sanjin Kodrić je istraživao književnu semiozu i kulturno pamćenje: *Književnost može opisati slijedeći figure pamćenja, ustaljene sadržajne predstave koje variraju unutar jedne književnosti. U bosanskohercegovačkoj književ-*

nosti tipična figura pamćenja je predstava novih vremena sa kojom počinje bošnjačka književnost u evropskom duhu.

U okviru jezičke sekcije prof dr. Rajka Glušica izvijestila je učesnike skupa i o principima rada na izradi Pravopisa crnogorskog jezika, aktuelnoj temi koja je izazvala veliko interesovanje prisutnih. Ona je ukazala da se osnovni pravopisni principi neće mijenjati, i objasnila je da ne treba očekivati radikalnije izmjene već postojećeg pravopisa, osobito ne arhaizaciju i istakla da će *neke opšte crnogorske specifičnosti poput ijekavskog jotovanja tj, dj neizostavno biti standardizovane*. O iskustvima na izradi pravopisa, ali u Hrvatskoj, govorila je Lada Badurina, profesorka iz Rijeke, dok je Ivo Pranjković, profesor iz Zagreba, govorio o česticama kao gramatičkim kategorijama.

Na jezičkoj sesiji norveški lingvista Sven Monesland svoj rad je posvetio padežnoj neutralizaciji opozicije cilja kretanja i mirovanja u crnogorskom jeziku. On je podvukao nerazlikovanje padeža pravca i padeža mjesta kao tipičnu crtu starijeg crnogorskog književnog jezika, kao pojavu koja ima vrlo solidnu bazu u crnogorskom govornom jeziku. Eksplicitno je zaključio da je ova pojava nerazlikovanja *toliko crnogorska da zaslužuje da bude u upotrebi kao lokalni supstandardni izraz*.

Tatjana Radanović-Felberg u svom radu *Semiotička konstrukcija vođe na naslovnim stranicama Politike i Pobjede u toku nato bombardovanja SR Jugoslavije* pokušala je da odgovori na pitanje kako su *Politika* i *Pobjeda* na svojim naslovnim stranicama konstruisale identitete Mila Đukanovića i Slobodana Miloševića, i na koji način su oni povezani sa konceptima demokratije i autokratije (samodefinisanim od strane novina), i kako su semiotička sredstva, kao npr. fotografije, raspored elemenata na stranici (layout), fontovi, veličina slova itd., doprinijela konstrukciji značenja demokrate/autokrate Mila Đukanovića (tadašnjeg predsjednika Crne Gore) i demokrate/autokrate Slobodana Miloševića (tadašnjeg predsjednika SR Jugoslavije).

Proučavanjem diskurzivne konstrukcije identiteta i međusobnog odnosa Srbije i Crne Gore prikazanih u *Politici* i *Pobjedi* za vrijeme NATO bombardovanja ona primjećuje da je *jedna od glavnih razlika*

između Srbije i Crne Gore primjećena u analiziranom materijalu konstrukcija razlike u političkoj orijentaciji Beograda i Podgorice. Podgorica je u Pobjedi konstruisana kao demokratska vlada u opoziciji prema Beogradu koji je okarakterisan kao autokratski.

O značaju skupa govorili su gosti, uvaženi profesori evropskih katedri, koji su izrazili oduševljenje idejom, samom organizacijom, i posebno čestitali na pokretanju ovakvog projekta koji će biti od izuzetne kulturne i naučne važnosti za slavistiku uopšte. Posebno je istaknuto da će ova manifestacija omogućiti profilisanje najmlađe slavističke discipline – montenegristike, što je od ključne važnosti za crnogorsku kulturnu istoriju.

Učesnici posebno nisu krili zadovoljstvo što je okviru *Njegoševih dana* u Biljardi izvedena monodrama *Potonja ura Njegoševa* u izvođenju Slobodana Marunovića kao i likovna izložba *160 godina Gorskog vijenca*, što je ukazalo na šire kulturne aspekte, koje će ova manifestacija i ubuduće njegovati.

Ohrabreni pohvalama renomiranih stručnjaka kao i rezultatima koje je ovaj skup ostavio u crnogorskom kulturnom miljeu, Organizacioni odbor je odlučio da se i ove godine održe *Njegoševi dani* sa brojnim inovacijama, sa ponuđenim novim poljima istraživanja. U okviru sekcije o književnosti omogućeno je izučavanje modela i inkarnacija dijaboličnog principa u književnom tekstu, odnosno funkcije „demonskih“ znakova u književnim tekstovima južnoslovenskih autora, kao i opšta teorijska razmatranja o učešću simbola zla u književnoj semiozi temom *Model i inkarnacije dijaboličnog principa u književnim tekstovima i kulturama južnoslovenskih socijalnih zajednica*.

Sekcija za nauku o jeziku fokusiraće se na istraživanja jezika Njegoševih djela na svim jezičkim nivoima (grafijskom, ortografskom, fonetsko-fonološkom, morfološkom, leksikološkom, tvorbenom, sintaksičkom), temom *Njegošev jezik i južnoslovenski jezici u Njegoševa doba* kao i na lingvostilistička, semantička, semiotička, kulturološka i komparativna jezička proučavanja njegovog djela. A druga tema *Savremeni crnogorski u drugi južnoslovenski jezici* imaće sinhronijsku perspektivu istraživanja.

HRONIKA

Kako historiografska priča o Njegošu nije okončana organizatori su smatrali da ima dovoljno naučnih razloga da semantičko polje skupa prošire Istorijskom sekcijom sa temama koje će omogućiti da Njegoševa politička i ideološka misao bude predmet posebne pažnje (*Njegoševa politička misao i nacionalna ideologija*). Takođe je omogućeno i proučavanje najvažnijih obilježja balkanskih nacionalizama XX vijeka koji su bitno uticali na sudbinu ovog prostora jer su bili značajan činilac političkog mišljenja i opredjeljivanja temom *Balkanski nacionalizmi XX vijeka*. Mnogi od ovih nacionalizama imaju svoje uporište i u djelu Petra II Petrovića Njegoša.

Crnogorska kultura u okviru koje Njegoševo djelo funkcioniše kao kanonska vrijednost, ovakvom manifestacijom pokušava da odgovori na pitanje kako njegovati tradiciju i poštovati vlastite vrijednosti.

Milena IVANOVIĆ

IN MEMORIAM

MILADIN VUKOVIĆ
(1938 – 2007)

Otišao je od nas Miladin Vuković, redovni profesor Univerziteta Crne Gore, istaknuti rusista i književni kritičar, izuzetni poznavalac umjetnosti, divan kolega i izvrstan čovjek, prema kojem smo mnogi mi, njegove kolege, pokušavali da se ravnamo, od njega mnogo toga saznajući kroz istinsku saradnju i višedecenijsko prijateljstvo.

Kada je školske 1990/91. pokrenut postupak za formiranje studija ruskog jezika i književnosti na našem Fakultetu, jedan od najvećih svjetskih rusista, tadašnji profesor ruske književnosti na Odsjeku za slavistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, crnogorski akademik Milosav Babović rekao je da takav veliki posao našoj katedri nije teško završiti jer u našim redovima imamo takvog vrsnog intelektualca i znalca kakav je prof. dr Miladin Vuković.

I zaista, profesor Vuković je i u tom poslu dao svoj najveći doprinos, i utkao svoja neiscrpna znanja u sigurnu budućnost Odsjeka za ruski jezik i književnost, kojem je istinski pripadao, i sa puno autoriteta ga predstavljao kod nas, kao i van naših granica.

Miladin Vuković je bio kolega i prijatelj, kojem smo se svi mi sa Studijskog programa, i ne samo mi, već i brojni drugi intelektualci, nebrojeno puta obraćali za dragocjene savjete, znajući da se uvijek obraćamo pravoj ličnosti. Bio je i ostao neponovljivi intelektualac, izuzetno informisani kulturni poslenik, nosio u sebi najljepšu duhovnu i intelektualnu stranu starog kulturnog Nikšića, kao prepoznatljive destinacije u ovoj sferi na našim i širim prostorima.

Osim prirodne inteligencije kojom je bio obdaren, i nosio je kao božji dar, imao je u isti mah enciklopedijska znanja čovjeka spremnog da pomogne, posavjetuje, pokrene kulturna dešavanja oko sebe. Istovremeno, krasio ga je njemu svojstveni, umstveni oprez iskusnog intelektualca, realnog skeptika po prirodi, svjesnog svojih širokih znanja, ali i procesa saznavanja kao puta kojem se ne naziru granice i domašaji.

Riječ o Miladinu Vukoviću teško je iskazati bez povećanih emocija i osjećaja divljenja i poštovanja. Ali ona ne bi smjela u osnovi biti patetična, jer i on nije volio patetiku. Uvažavao je realni pristup postojanju i pregalaštvu, kao oznaku čovjeka i vremena u kojem smo zajedno s njim djelovali, i širili znanja na matičnom Studijskom programu.

Miladin Vuković je kobnim prstom sudbine na skoro nepojmljiv način otišao iz naših redova. Rekli bismo, upravo onako kako je suđeno velikim i neobičnim ljudima, koji su nas pohodili svojom mišlju, i ostavili svijetao ljudski i intelektualni trag za sobom u našim sjećanjima, u uspomena na njihovu osobitu misiju.

Profesor Miladin je u samo njemu svojstvenom maniru čuvao u svom pogledu neku tajnu ličnosti visokog intelektualca, pomalo usamljenog čovjeka, tajnu koju je odnio sa sobom u vječnost.

Bio je i ostao do posljednjeg trena pregalac koji ne trpi neodgovornost prema radu, ali i čovjek koji je umio razumjeti one koji nijesu mogli niti imali snage da prate u stopu zahtjevnost intelektualca i znalaca njegovoga kova. Svetinju rada prepoznavao je u svom trajanju kao osnovnu vokaciju, i nehotično svrstavajući sebe tokom cijelog svog stvaralačkog vijeka u izabrane ljude. Takav je ostao do samog kraja.

Studenti našeg Studijskog programa, kao i drugi kojima je predavao književne discipline, visoko su ga uvažavali, shvatajući da komuniciraju sa izuzetnim profesorom, intelektualcem i čovjekom, od kojeg se uvijek moglo naučiti mnogo toga iz struke i nauke, ali i iz poimanja osnovnih životnih kategorija i poziva čovjeka da stvara u vremenu i da ostane samosvojan, uvažavajući sebe i drugoga. Generacije studenata zapamtile su Miladina Vukovića, imajući riječi pune hvale za svog vrsnog profesora i pedagoga.

IN MEMORIAM

Od Miladina Vukovića na našem Studijskom programu učile su brojne generacije studenata, ali i mi, njegove kolege, znajući da je uvijek bio spreman da da dragocjene savjete i informacije svima koji se žele ozbiljno ogledati u naučnim disciplinama.

Sve riječi oprostaja, upućene našem dragom kolegi profesoru, čovjeku i humanisti Miladinu Vukoviću, nemaju moći da približe svu snagu i autoritet njegove ličnosti onako kako je davao lični doprinos kolektivnom kulturnom, prosvjetnom i naučnom činu na Filozofskom fakultetu u Nikšiću i šire.

Njegova riječ respektovana je i u CANU, njegovi referati uvažavani na domaćim i međunarodnim simpozijumima, njegovo ime bilo i ostalo cijenjeno u visokim intelektualnim krugovima u Crnoj Gori i regionu.

Tokom cijelog stvaralačkog vijeka išao je putevima znanja, a saznanje uvijek bilo kredo, i ideja vodilja njegovog postojanja. Miladin Vuković je iskreno i nesebično podsticao mlađe kolege, koje su uz njega sa više samopouzdanja i rezultata intelektualno stasavale.

Kao ponovljeni u našem vremenu, renesansni, sveznajući uomo univerzale, on je visokointelektualno, ljudski i časno ostvario svoju životnu misiju među svima nama koji smo imali tu sreću i jedinstvenu priliku da ga poznamo, od njega se učimo radu i dobru, u njegovoj viziji funkcije znanja i nauke, i podvižništva u saznavanju svrhovitosti postojanja. Svojim djelom i odnosom prema životu na snažan način, kao humanista i intelektualac, potvrdio se u vremenu, i ostao u najljepšem sjećanju svima onima, koji su se susretali s njim na njegovom časnom i samoprijegornom životnom putu.

Dragan KOPRIVICA

СЛОБОДАН КАЛЕЗИЋ

(1944 – 2007)

Прије нешто више од годину дана Филозофски факултет је остао без једног од најугледнијих професора, академика Слободана Калезића. Професор Слободан Калезић је на Студијском програму за српски језик и јужнословенске књижевности предавао више предмета, а између осталих хрватску књижевност, ренесансу и барок, које је истраживао током цијелог свог плодног стваралачког рада.

Слободан Калезић је био изузетно акрибичан и марљив истраживач, а научним радом се бавио до задњег тренутка живота. Написао је десетак студија, од којих издвајам само неколико, јер би набрајање свих заузело више простора. Студије о приповијеткама Владана Деснице („Сјенке и ствари“), Аугуста Цесареца („Први роман Аугуста Цесареца“, „Романи Аугуста Цесареца“), Радовану Зоговићу („Зоговићево схватање реализма“), Иву Андрићу („Андрићев Његош“), савременој црногорској књижевности („Структуре и значења“), сигурно спадају у значајне критичарске одзиве о тим писцима и дјелима.

Калезић је објавио више десетина критика и есеја о: Аугусту Цесарецу, Чеду Вуковићу, Радовану Зоговићу, Радомиру Ивановићу, Данилу Павковићу, Марку Цару, Владану Десници, Душану Ћуровићу, Михаилу Ражнатовићу, Жарку Ћуровићу, Мирку Вујачићу, Иву Андрићу, Стевану Дучићу, Мирославу Крлежи, Марку Ракочевићу, Илији Златичанину...

Приредио је тридесетак књига црногорских и југословенских писаца, а неке већ заборављене писце је, практично, васкрсао, што је посебна заслуга Слободана Калезића.

Калезић је објавио неколико антологија, као и „Избор из савремене југословенске поезије“ и „Избор из савремене југословенске прозе“, што је захтијевало не само одлично познавање југословенске поезије и прозе и врхунско теоријско знање, већ и истанчан естетски ниво приређивача.

Калезић је био аутор, или коаутор десетак уџбеника за средње школе у Србији и у Црној Гори, од којих су многи доживјели пет и више издања.

Академик Слободан Калезић је приредио десет књига хрестоматије „Црногорска књижевност у књижевној критици“, које ће бити незаобилазна литература сваког новог истраживача ове књижевности.

Калезић је као коаутор започео рад на историји црногорске књижевности, али га је смрт претекла.

У његовој личности срећно се преплела радозналост научника истраживача и осјећајност пјесника лиричара. Објавио је шест збирки пјесама. Може се поуздано казати да је био значајан пјесник на овом простору.

Слободан Калезић је био драг пријатељ, врстан интелектуалац, професор великог знања и умијећа, огромне ерудиције, силне енергије, један од најпродуктивнијих професора Филозофског факултета. Само у једној књизи наведена су седамдесет и два наслова радова и књига професора Калезића, а то је дио онога што је овај човјек урадио у свом не много дугом животу и времену које му је било дато. Урадио је колико неки институт.

Ово је прилика да укажем на двије кључне особине Слободана Калезића, особине које су битно одредиле његов карактер и његова научна интересовања: храброст и једноставност. Једноставност је вјештина мудрих да буду тако стручни да би били разумљиви свима.

Професор Калезић је у својим огледима примјењивао различите врсте књижевних анализа и разноврсне критичке методе, од филозофских, структуралистичких до психолошких. Судови су му били јасни, документовани, поуздани. Био је књижевни зналац. Био је човјек који је волио изазове.

Један од најбољих познавалаца књижевних токова Црне Горе и један од критичара који су тој књижевности посветили значајан дио свог опуса. Не само да је добро познавао књижевност Црне Горе, одлично је познавао Црну Гору. Пишући о Душану Ђуровићу просуђивао је комунистичку револуцију, истичући да је она настајала „ломљењем свих традиционалних вриједности“. Био је интелектуалац и сматрао обавезом интелектуалца да свом народу укаже на грешке и промашаје, да би народ ружне поступке из прошлости пропустио кроз катарзу сазнања и вратио се провјереним вриједностима. Знао је да овдје прошлост не умире лако, док не отрује барем најближу будућност. Такође је схватао да се догађаји из прошлости још увијек рефлектују на односе у црногорском друштву и да ће се рефлектовати све док се детаљно не истраже и не осуде.

Калезић се опредјељивао и храбро и патриотски.

Слободан је био човјек коме би се обрадовали и при случајном сусрету на улици, имао је нечег дјечачког и никада никога није оптерећивао ма којим својим проблемом. Храбар и одмјерен човјек.

Такав је био Слободан Калезић, драг човјек, једноставан и добар, врхунски интелектуалац.

Вук ЦЕРОВИЋ

VOJISLAV NIKČEVIĆ
(1935-2007)

Preberimo sjećanja na junake naše prošlosti, i pokušajmo da u njima prepoznamo crte ličnosti koje su ginule od nutrinskih stega. Teško će nam to poći za rukom. Jer, velike teme ne podnose a i ne zaslužuju ljude koji u sebi ne nose zrno pjesničke slobode. A akademik Vojislav P. Nikčević odista je bio pjesnički slobodan u svom pohodu na *velike teme*. To nam govore i građanske tračnice koje je prešao, i brojni radovi kao posljedice njegovih interesovanja.

Još od vremena kada je nedaleko od rodne kuće u Stubici, pokušavajući da od crvenog lima neaktivirane avionske bombe za svoju kapu izreže petokraku, „ranio djetinjstvo“, profesor Vojo se kretao po ivici dozvoljenog, bivajući u stalnom kontaktu sa granicama mogućeg i ispitujući zabranjena polja u kojima je iznova pronalazio materijal za rad. I više od četiri decenije tekstovi Vojislava Nikčevića bili su mjera, ne samo struke i nauke, već i ljudske hrabrosti i građanskog dostojanstva – više od četiri decenije profesor Vojo asketski je apsorbirao „tumačenja“ vlastitih ostvarenja, dajući primjer i prijateljima i kolegama i studentima kako nositi golem teret a ostati čovjek.

Rad u Pedagoškoj akademiji u Nikšiću profesor Vojo započeo je 1965. godine, ali je nakon toga praktičnu nastavu obavljao u medicinskim školama u Bihaću i Zemunu. Vrijeme od početka sedamdesetih do početka osamdesetih proveo je u cetinjskim ustanovama za kulturu, da bi honorarni nastavnik Nastavničkog, odnosno Filozofskog fakulteta u Nikšiću postao 1982. godine. Iste školske godine predavao je i na Kulturnološkom fakultetu na Cetinju. U svojstvu redovnog profesora, od 1990. do 1995. godine u Nikšiću je izvodio nastavu iz Slovenačke knji-

ževnosti, a od 1996. godine do penzionisanja predavao je Crnogorsku književnost. Za sve to vrijeme od njega se nije mogla čuti loša riječ o starijem ili mlađem kolegi. Naprotiv – na svoj način je nagrađivao svako suprotstavljanje vlastitim stavovima, naročito studentsko.

Profesor Nikčević je doktorat stekao sačinjavajući nezamjenljivo njegošološko štivo. Ali, svi njegovi tekstovi iz oblasti nauke o književnosti, poput studije „Mladi Njegoš“, bili su usmjereni ka popunjavanju onih praznina bez kojih se nije moglo ozbiljnije pristupiti tumačenju crnogorske književnosti. Na koji način je profesor Vojo razmišljao o nacionalnoj književnosti, svjedoče i tragovi njegovog učešća u velikoj debati o istoimenom nastavnom predmetu, koja se vodila u vrijeme kada nije bio angažovan na visokoškolskoj ustanovi u Nikšiću. Tumačenje perioda stare crnogorske književnosti i preispitivanje uvriježenih stavova o tematici „Gorskog vijenca“ proizveli su njegovo djelo u nezaobilaznu tačku montenegristike. Zbog svega toga bio je saradnik redakcija mnogih časopisa, zbornika, redakcija „Enciklopedije Leksikografskog zavoda“ i „Enciklopedije Jugoslavije“, a organizovao je i učestvovao u brojnim naučnim skupovima. Za sobom je u rukopisu ostavio preko 100 jedinica „Enciklopedije Crne Gore“, na kojima je radio po narudžbi Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, i „Istoriju crnogorske književnosti: od početaka pismenosti do 13. vijeka“, koja će uskoro izići iz štampe.

Često je i rado govorio o tome. Na početku naučnog rada profesor Vojo se zadesio u istoj prostoriji sa grupom književnika. Razgovor o jeziku tada su povelili Radovan Zogović i Radoje Radojević. Od tog razgovora, pa sve do druge polovine juna 2007. godine, kada je iz samrtničke postelje saradnicima izdiktirao posljednje saopštenje predsjednika Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje, nije se prestao baviti crnogorskom lingvističkom problematikom. Već u prvim lingvističkim radovima on je zauzeo stav da srpskohrvatski jezički standard zahtijeva temeljitu reformu, koja bi podrazumijevala i priznanje crnogorskog jezika kao posebnog. Ta i druge Nikčevićeve teze o crnogorskom jeziku, za koji je on sastavio pravopisne osnove i gramatiku, predmet su pažnje lingvističkog svijeta, nerijetko i čitavih naučnih skupova.

IN MEMORIAM

Teško je govoriti o akademiku Nikčeviću a zaobići činjenicu da je zbog svojih naučnih stavova nerijetko bio na meti uvreda nestručne i stručne javnosti. Na takve nasrtaje odgovarao je ne istom mjerom, ili besramnijom, već akademskom, preciznom stručnom i naučnom polemikom riječju. Protivnike je u tekstovima srijetao polemikom, a u životu srdačnim pozdravom. Na jednoj tribini je izmamio osmijehe stotine prisutnih studenata, kolega i znatiželjnika tako što je ljutom suparniku, nenaviknutom na dijalog, ali protivniku koga je u građanskom životu poštovao kako je samo on umio, darovao svoju najnoviju knjigu, šarmantno mu nudeći mogućnost da iz iste „ponešto i nauči“.

Profesor Vojo se trudio da isti nauk prenese i svojim studentima. Očinski je bdio nad svakim izabranim doktorandom, magistrandom ili apsolventom. Usmjeravao ih je, kritikovao, hvalio... Bespoštedno se zalagao za njihov profesionalni uspjeh. Podrška profesora Voja bezmalo je bila naučna legitimacija bez koje je mnogima stručni i naučni pohod bio nezamisliv. Tu činjenicu, međutim, nije zloupotrebljavao. Zanemarujući autoritarnost kao strategijski koncipiran model međukolegijalnih odnosa, profesor Vojo je u maratonski dugim, ali produktivnim usmenim polemikama sa svojim mlađim kolegama pronalazio snagu za dalji rad. Mnoge naučne projekte započeo je i dovršio zahvaljujući upravo inicijativama mlađih saradnika. U razgovoru sa nekima od njih, profesor Vojo je proveo i posljednje dane života.

Preminuo je 2. jula 2007. godine. Kao slobodan čovjek.

Vladimir VOJINOVIĆ

CONTENTS

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES I

Zorica RADULOVIĆ On the Occasion of a Question: Is There Anything in Montenegrin?	9
Rajka GLUŠICA Language Policy in Montenegro	15
Draško DOŠLJAK Onomasticon of Montenegro in <i>ONOMATOLOŠKI PRILOZI</i>	31
Tatjana RADANOVIĆ-FELDBERG Serbia's Journey to Europe on Đinđić's Metaphors	43
Mihailo POPOVIĆ The Final Consonants in French – A Historic Review	61
Julija NENEZIĆ The Theory of the Textbook and Its Importance for the Creation a Highschool Textbook of a Foreign (Russian) Language	81

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES II

Gregory MASON The Value of Literature, Past and Present	95
Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ Transformtion and Transfiguration Of the Global Symbols in the Poetry of Petar II Petrovic Njegos	109
Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ, Aesthetics of East and Ethics of West in the Literature Work of Orchan Pamuk	133
Aldona SZUKALSKA Cultural Icons and the Demistification of Myth About an Extraordinary Slovenian world on the example of the Prose of Miodrag Bulatovic	147
Aleksandra NIKČEVIĆ-BATRIĆEVIĆ Another Kind of Descent: The Example of Byron	161
Milica SPREMIĆ Linear and Cyclical Patterns of Time in Sir Thomas Malory's <i>Le Morte D'Arthur</i>	171
Milena IVANOVIĆ Organization of Time and Space in the Ratkovic's novel <i>Nevidbog</i>	183

REVIEWS

- Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ
Interpretation As a Model of Crystal Grating 197
- Sanja CRNOGORAC
**About Language Varieties and National Identities
After the Period of Disintegration of Yugoslavia** 203
- Milena MRDAK-MIĆOVIĆ
Two Valuable Contributions to English Language and Literature 213

CHRONICLE

- Julijana VUČO, Biljana MILATOVIĆ
**From an Idea to the Tradition.
The Language and Literature Methodologists' Meeting in Niksic** 221
- Marija KNEŽEVIĆ
The International Conferences – Faculty of Philosophy, Niksic 233
- Milena IVANOVIĆ
The First International Slavic Meeting *Njegosevi dani* 237

IN MEMORIAM

- Dragan KOPRIVICA
In memoriam Miladin Vuković 247
- Вук ЦЕРОВИЋ
In memoriam Slobodan Kalezić 251
- Vladimir VOJINOVIĆ
In memoriam Vojislav Nikčević 255

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

**FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE
INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST**

Za izdavača

Blagoje CEROVIĆ

Lektura i korektura

Darko TERIĆ

Dajana ŠEVALJEVIĆ

Tehnička obrada

Dalibor VUKOTIĆ

Korice

Slobodan VUKIĆEVIĆ

Štampa

ITP „KOLO“

Tiraž

500

Časopis izlazi dva puta godišnje.

Godišnja pretplata 20 eura. Pojedini broj 10 eura. Pretplatu slati na žiro račun Filozofskog fakulteta 510-188-58 sa naznakom za Riječ. Rukopisi se mogu slati na adresu: Redakcija Riječi, Institut za jezik i književnost, Filozofski fakultet Nikšić, Danila Bojovića bb. ili na e-mail rajkag@t-com.me ili milicamilena@t-com.me
